

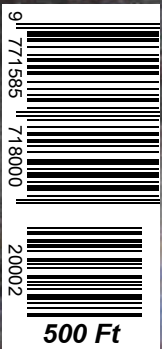
2020 nyár

Zempléni Múzsza

szerkeszti:
Bolvári-Takács
Gábor

XX. évfolyam
2. szám

2020
nyár

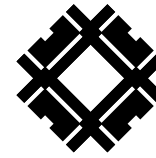

500 Ft

zempleni-muzsa.hu

Zempléni Múzsza

LÁTÓTÉR

STRIKER Sándor:
A szabadság és szabad
akarat – az ember
princípiuma *Az ember*
tragédiájában

5

EGERESI Gábor:
Kultúra és nemzet

18

BORDÁS István:
A népfőiskolák múltjáról –
jelen időben

22

**BOLVÁRI-TAKÁCS
Gábor:**

Színházművészek
és filmművészek
pártkongresszusi
felszólalásai (1946–1988)

27

LÁTÓMEZŐ

BORDÁS István:
Dienes Erika varázsdobozai
49

FECSKE Csaba
versei

61

HORVÁTH Adél
versei

65

SISKA Péter
versei

68

FARKAS Arnold
Levente
versei

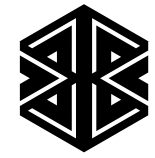
71

BÁGER Gusztáv
versei

78

SOMOGYI Tibor:
Lomtalanítás

84

LÁTÓSZÖG

BAKONYI Péter:
Retró
86

TURI Gábor:
Jazznaplóm Amerikából
91

MARCZINKA Csaba:
Magyar fátum – avagy
futball és társadalom
93

SZÉMAN E. Rózsa:
Történelem testközelből.
Kováts Dániel memoárja
96

Polcravaló
(könyvajánlók)
99

• • •

*Számunkat Dienes Erika jelmez-
és bábtervező, képzőművész
alkotásaival illusztráltuk.
A cím- és hátlapon a Képek
Hegyalján 1, a hátsó belső borítón
a Ruhatervek 2 című művek
láthatók.*

Lapalapító és főszerkesztő: Bolvári-Takács Gábor
Lapigazgató és felelős kiadó: Bordás István
Szerkesztőségi munkatársak: Barna Péter, Haffner Anikó
Arculat és tördelés: Tellinger András
A lap szellemiségét gondozó Zempléni Múzsza Kör további tagjai:
Baráth Béla Levente, Koncz Gábor, Lapis József, Lőrincz Szabolcs,
Nagy György András, Takács Ádám, Ugrai János.

ISSN 1585-7182

Kiadja a Zempléni Múzsza Társadalomtudományi és Kulturális Alapítvány

Adószám: 18442960-1-05

Honlap: zemplenimuzsa.hu; facebook.com/zemplenimuzsa

Szerkesztőségi és kiadói postacím: 3950 Sárospatak, Pf. 235.

Közlésre szánt kéziratot csak elektronikusan fogadunk: btg@zemplenimuzsa.hu

Megjelenik évszakonként. Ára: 500,- Ft. Előfizetési díj egy évre 2000,- Ft.

Előfizethető átutalással a Zempléni Múzsza Alapítvány 11994105-06429168-10000001 számlaszámára.

Megvásárolható a fővárosban, a megyeszékhelyeken és Zemplénben az *Inmedio* és *Relay* hírlapüzletekben, valamint Budapesten az Írók Boltjában.

Eredeti logó: Csetneki József. Nyomdai munkák: Kapitális Kft., Debrecen.

Számunk szerzői

Báger Gusztáv CSc közgazdász, József Attila-díjas költő, emeritus professzor. *Bakonyi Péter* író, költő, szociológus, dramaturg. *Bolvári-Takács Gábor* PhD történész, kulturális menedzser, jogász, egyetemi tanár. *Bordás István* tanár, művelődésszervező, kulturális szakértő, képtárvezető. *Egeresi Gábor* református lelkész, történelemtanár, múzeumigazgató. *Farkas Arnold Levente* költő, író. *Fecske Csaba* József Attila-díjas költő, publicista, meseíró. *Horváth Adél* költő. *Marczinka Csaba* író, történész, középiskolai tanár. *Siska Péter* költő, magyar szakos tanár. *Somogyi Tibor* költő, magyar- és drámatanár. *Striker Sándor* PhD irodalomtörténész, művelődéskutató, habilitált egyetemi docens. *Széman E. Rózsa* PhD, az EMKE kutatója, emlékház-vezető (Kolozsvár). *Turi Gábor* újságíró, zenei szakíró, kulturális diplomata.

Állandó támogató: Nemzeti Kulturális Alap

STRIKER Sándor

A szabadság és szabad akarat – az ember princípiuma *Az ember tragédiájában*

A *szabadság* fogalmát filozófusok, jogtudósok, politikusok és költők számtalanszor vizsgálták az évszázadok során. Forradalmak és nemzeti küzdelmek hívószava és kiváltója lett, történelmi adottságaink révén Himnuszunk egyik kulcskifejezése. Lehet-e, érdemes-e ezek után egy dráma szűk rendszerében vizsgálni sajátosságait? „Az ember tragédiája” az emberi lét fő kérdéseinek olyan következetes, koherens és természeténél fogva szókimondó összefoglalása, hogy modellként szolgálhat egy szabadságfogalom-elemzéshez. Sorai közül igen sok szállóigévé vált a magyar nyelvben, szövegének véleményformáló hatása kivételesen erős. Anyanyelvünk egyik legfontosabb oktatási segédeszköze, „A magyar nyelv értelmező szótára” is – miután legnagyobb költőink (Kölcsey, Kisfaludy, Berzsenyi, Petőfi, Vörösmarty, Babits, József Attila) soraival érzékelteti a szabadság különböző aspektusait, egy Tragédia-idézettel zárja a fogalom filozófiai meghatározását: „b. (filozófia) Az a lehetőség, hogy az egyén a természet és a társadalom objektív fejlődési törvényének felismerése alapján akaratát érvényesítheti. Az akarat, az elhatározás szabadsága ...*Végzet, szabadság egymást üldözi, S hiányzik az összhangzó értelem.*(Madách Imre)” A kézikönyv által idézett Lucifertől elhangzó madáchi gondolat az értelem bírálata, s így pusztán az egyik aspektusa tárgyunknak – haladjunk tehát a magunk útján a Tragédia-béli szabadság-viszonyok ennél teljesebb körű tisztázása felé.

A bevezetőt követően három részből épül fel az elemzés. Elsőként, kvantitatív vizsgálat, a Tragédiában előforduló kulcskifejezések közül a „szabadság” és „szabad akarat” szavakra fókuszálva próbáljuk meg bemutatni Madách Imre saját, ifjúkori drámaelméletével bámulatoson szinoptikus, a drámaíró eredeti dráma-elveit megvalósító Tragédia-béli szóhasználatát. Ki kell térni ugyanakkor a „tudás”, „tudomány” valamint az „eszme” és „gondolat” kifejezések előfordulásainak áttekintésére is, minthogy a tudatos létállapot – vagy, ahogy mint fentebb láttuk, az *értelem* – az akaratlagosság, s így a szabad döntés előfeltétele. A második lépésben a Tragédia főszereplőit a saját maguk által használt kifejezésekkel, fogalmakkal szembesítjük, hogy szabadság-diszpozíciójukat meghatározzuk. Végül a harmadik részben kívánunk eljutni azon hipotézis igazolásához, amely szerint a szabadság képessége az ember és csakis az ember sajátos princípiuma.

I. A kvantitatív elemzés – a szó mint mértékegység

Egy kvantitatív szövegelemzéshez indikátor szerepre alkalmas kulcskifejezésekre van szükség, azaz olyan szavakat kell találni, amelyekkel a *főhősök és azok egymáshoz való viszonya* keltezőleg megfogható. Az Úr személyes jelenléte a drámában elenyésző, ám szerepét, s a hozzávaló viszonyulást az *'isten'* kifejezés távollétében is mindvégig joggal képviseli. Hasonló

megoldás Lucifer esetében viszont nem lehetséges és nem is szükséges, hiszen ő mindvégig jelen van a drámában. Szokatlan írásmódnak tűnhet a kisbetűvel írott 'isten' fogalom, azonban az összes idézet esetében az eredeti Tragédia-kézirat szövegét használjuk jelen dolgozatunkban, ahol az így szerepel. Minden Tragédia-kiadás ezt az eredeti írásmódot alkalmazta, míg az első kiadás után mintegy hetven évvel, az 1930-as években javították át nagybetűsre, ezzel némi zavart okozva a római szín végén, hogy mikor melyik isten-szót kellene voltaképpen nagybetűvel írni: „*a régi istenekben / Nincs már hited, kövekké dermedének. / (Az isten-szobrok szétporlanak.) / Elporlanak, s új istent nem találsz.*”

Meg kell jegyezni egyébként, hogy az isten-fogalommal dramaturgiailag szembehelyezhető 'ördög' szó igen kevésszer fordul elő, a tizenöt szín harmadában egyáltalán nem is szerepel. Előfordulásai közül elsőként a VI. szín utolsó sorában ejti ki Lucifer, önreflexióként úton a kereszténység felé, ahogy a későbbiekben a tizenkét előfordulásból is hatszor csupán ő maga nevezi néven magát a színpadon.

Lucifer, a tagadás szelleme indikálható azonban a 'nem' szó előfordulásaival. Önkényesnek, impresszionisztikusnak tűnhet a két antagonistá formálisan eltérő kereső-kulcsa, ám 'igen'-nel aligha képviseltethetnénk az Úr jelenlétét, szerepét és befolyását, mivel nyelvünkben a pozitív állítások nem követelik meg az 'igen' használatát. (Meg kell jegyezni, hogy a magyar nyelv statisztikája szerint a szavak gyakoriságában az 'igen' csupán a 103-ik helyen áll, amelyet jóval megelőz a 'nem', a 6-ik helyen.) Vajon Lucifer szférája/funkciója jellemezhető-e a 'nem'-ekkel? Ha egy pillantást vetünk a mennyiségi kimutatásra, látható lesz, hogy az I. szín során tizenkétszer hangzik el 'nem'. A szöveget alaposabban megvizsgálva azonban arról is meggyőződhetünk, hogy a színen belül korántsem egyenletesen oszlik meg ez az előfordulás: az első 76 sorban ugyanis egyszer sem szerepel, majd amikor a 77-ik sorban először hangzik el Lucifer neve, szinte átszakad a gát: mind a tizenkét 'nem' Lucifer megjelenését/megszólítását követően, az Úr és közte feszülő vita során hangzik el. („*Dicséretemre nem találsz-e szót, / Vagy nem tetszik tán, a mit alkoték?*” stb.)

Ellenpróbát is tehetünk. Közvetve is megkísérelhetjük alátámasztani a Lucifer = tagadósó választás indokoltságát. Ehhez logikusan használható Lucifer drámai ellentettjének az Angyalok Kara. Az antik drámai hagyományt követve, az Angyalok Kara a Tragédia nyitó és záró keret-színeiben szerepel, illetve szűk négy sor erejéig a II. színben is, mint Égi Kar, és mindösszesen 76 sort hallunk tőlük. Ezeket megvizsgálva kiderül, hogy szózataikban *egyetlen egyszer sem* szerepel a 'nem' szócska, (!) amelyből egyébként statisztikailag a Tragédia minden 8-9-ik sorára jut átlagosan egy-egy. A tagadósó használata és maga a tagadás, úgy tűnik, kimutathatóan szerepekhez kötött a Tragédiában. Ezen azonban természetesen nem csodálkozhatunk, ha figyelembe vesszük, hogy Madách Imre ifjúkori drámaelméletében, már húsz évvel a Tragédia megírása előtt megfogalmazta, hogy egy dráma hősének *jogcímei* vannak, s azok érvényesüléséért küzd a kifejtetig. Ádám jogcíme – inkább színenkénti jogcímei – a megszerzett tudás révén a *nagyság, köz, kéj, hit és szeretet, tudomány, egyenlőség, szabad verseny, ráció* majd *tulajdon szellemi lényege*. Kiténik az eddigi elemzésből, hogy Lucifer jogcíme, a *tagadás* a drámai szövegben igencsak markánsan jelenik meg, azaz a kulcskifejezés és az adott szerep alkalmasan összeköthető. A kvantitatív elemzésnek így célravezető a funkciója a Tragédia szöveg- és szerepértelmezésében.

A fentiekben jelzett keresőelem-kifejezések – isten, nem, szabad-szabadság, illetve tudás-tudomány – előfordulásait az alábbi táblázat foglalja össze.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
	színek	sorok	'isten'	'nem'	'szabad'	'szabadság'	'tudás'	'tudomány'		
I.	A mennyekben	153	3	51	12	12,75	0	1	1	0
II.	A Paradicsomban	188	5	37,6	14	13,43	0	0	1	0
III.	A Paradicsomon kívül	214	4	53,5	18	11,89	1	1	4	0
IV.	Egyiptomban	261	2	130,5	40	6,52	2	3	0	0
V.	Athén	270	6	45	31	8,71	0	5	0	0
VI.	Róma	296	14	21,14	33	8,97	2	0	0	0
VII.	Konstantinápoly	514	20	25,7	62	8,29	4	0	0	1
VIII.	Prága I.	244	7	34,86	34	7,18	1	0	0	2
IX.	Párizs	248	3	82,67	37	6,7	1	2	0	1
X.	Prága II.	183	4	45,75	22	8,32	2	0	5	0
XI.	London	593	4	148,25	71	8,35	4	0	1	3
XII.	Falanszter	445	2	222,5	48	9,27	2	0	2	11
XIII.	Az Űrben	151	2	75,5	21	7,2	0	2	2	3
XIV.	Az Egyenlítőn	178	6	29,67	18	9,89	0	0	0	1
XV.	A Paradicsomon kívül	202	6	33,67	19	10,63	2	1	4	0
Összesen:		4140	88	47	480	8,63	22	14	24	22

A táblázatban szereplő oszlopok tartalma:

1. oszlop: A szín sorszáma
2. oszlop: A szín megnevezése (helyszíne)
3. oszlop: A szín teljes hossza (sorokban)
4. oszlop: Az 'isten' szó, illetve szótó előfordulása az adott színben
5. oszlop: Az összes sor/előfordulás hányadosa: 3/4.= gyakoriság
6. oszlop: A 'nem' szó, illetve szótó előfordulása az adott színben
7. oszlop: Az összes sor/előfordulás hányadosa: 3/6.= gyakoriság
8. oszlop: A 'szabad' szó, illetve szótó előfordulása az adott színben
9. oszlop: A 'szabadság' szó előfordulása az adott színben
10. oszlop: A 'tudás' szó, illetve szótó előfordulása az adott színben
11. oszlop: A 'tudomány' , szó előfordulása az adott színben

A táblázatból – amely egy korábbi, teljesebb körű kvantitatív vizsgálat nyomán készült célzott összegzés¹ – kiténik, hogy a Tragédia 4140 sorában az 'isten' szó vagy szótó 88-szor szerepel, míg a 'nem' szó vagy szótó 480-szor. Az előbbi átlagosan 47 soronként található meg a szövegben, míg a második esetében ez a gyakoriság 8,63, azaz mintegy minden kilenc sorban sze-

repele a 'nem' szó vagy szótó. Az 'isten' kifejezés előfordulása a *konstantinápolyi, római* és az *első prágai* színekben a leggyakoribb, csaknem annyi (41) mint a többi színben együttvéve (47). Úgy tűnik tehát, egyáltalán nem meglepő módon, hogy 'isten' koncepciója erősen a kereszténységhez kötődik a Tragédiában – alátámasztja ezt a római színben belüli arány önmagában is: az itteni 14 előfordulásból tíz Péter apostol színre lépését követően hangzik el, a szín utolsó harmadában, itt minden 10,6 sorra jut egy előfordulás. A szó összességében tehát a drámán belül a „glóriás kereszt”-től a „lángoló kereszt”-ig húzódó történelmi periódus kulcsszava.

A 'szabad' és 'szabadság' kifejezések, úgy tűnik, s ez ismét nem meglepő, *kizárólag társadalmi helyzetekben* kapnak szerepet. A 36 előfordulásból kézenfekvő, ha a mennyekben és a paradicsomban pusztán egyetlen – a fentiekben már meghivatkozott – szabadságra utaló előfordulást találhatunk, azt is Lucifertől és gúnyosan („*végzet és szabadság egymást üldözi*”). A továbbiakban szinte szociológiailag értelmezhető adat, hogy Ádám társadalmi küzdelmeiben gazdag *egyiptomi, athéni, konstantinápolyi* és *londoni* színeiben található a legtöbb, színenként 4-5 előfordulás. Azonban – ahogy erre később majd utalásszerűen visszatérünk – érdemes észrevenni, hogy e 'szabad és szabadság' szópár egyike sem szerepel az ún. eszkimó színben, ami így kvantitatív módon is jelzi a mennyország és paradicsom nyitó színek *társadalom előtti* állapotához képest az emberiség ottani, immár *társadalom utáni* állapotát.

A 'tudás és tudomány' szópár 46 előfordulása közül a Tragédia első hét színében mindösszesen 7-et hallhatunk a *mennyországtól* a *Konstantinápolyig* tartó színekig, míg a többi 39 a VII. színtől, a Kepler-korszak, azaz a *modernitás, polgárosodás*, tehát a tudomány korának kezdetétől olvasható-hallható a szövegben.

Meg kell említenünk még az 'eszme' és a 'gondolat' szinonimaként felfogható szópárt, amely táblázatunkban nem szerepel, azonban 59 előfordulásával mintha a Tragédia szövegének szikráztató kovaköve lenne, amelyeknek szinte állandó, mondhatni eposzi jelzői a *nagy, dicső, szép, új, és végtelen* eszme/gondolat. E hajtóerő-sajátossága különösképpen a 'gondolat' előfordulásainál mutatkozik meg, ahol szinte kivétel nélkül változást, újra törekvést jelez.

Végül vissza kell térnünk a vitákra utaló 480 'nem' tagadószó, illetve szótó jelenlétére. Markánsan elkülöníthető, hogy míg a társadalmon kívüli négy keretszínben csak minden 10,6–13,4 sorban szerepel tagadószó, addig a társadalmi konfliktusokat felvető színekben ennél jóval sűrűbben, 6,5–9,2 soronként. Az úgynevezett eszkimó-színben korrelál a hiányzó szabadság-fogalom poszt-társadalmi vonatkozásával, hogy itt a tagadószó is 'visszaritkul' 10-soronkénti előfordulásra – szabadság híján kevesebb a vita-helyzet.

Vajon miért tartható szükségesnek e kvantitatív elemzés a Tragédia esetében? A Tragédia dráma-mivoltát gyakran megkérdőjelezzük, ám a dráma kommunikatív ereje természetesen az élő párbeszédekben elhangzó szavak egymásnak feszülése. A kvantitatív vizsgálat megerősíti, hogy Madách páratlan következetességgel sűríti-ritkítja drámája kifejezéseit, s ezzel hőseinek és dialógusainak szóhasználatát rendkívüli elevénységgel adja át a nézőknek a szándékokat és üzeneteket.

II. A Tragédia főszereplőinek szabadság-diszpozíciója

Keltsük életre a szöveget, vizsgáljuk meg magukban a cselekvésekben, hogy szabadok-e, s épenséggel mennyire szabadok a Tragédia hősei.

Álláspontom szerint a *szabadság* a valakihez és valamihez való kötöttség, vagyis egy függőség állapota, s így két résztvevő kapcsolata a szükséges feltétel. Sőt az is állítható, hogy *alárendeltségi kapcsolatok* szükségesek. Miért? És mi nevezhető alárendeltségi kapcsolatnak? Előbb a második kérdésre a válasz: alárendeltségi kapcsolat van köztem és egy szelet kenyér

között: megehetem, de tehetem, hogy nem eszem meg. A kenyér sorsa tőlem függ. A kiszáradás nem a kenyér ellenállása, nem kikötés ugyanis, hogy száraz kenyeret nem eszem. Ez esetben is én választok szabadon.

Akkor is alárendelő azonban a viszony, ha csak *egy* kenyér van, de ez esetben én vagyok függő helyzetben. Ugyanis az első esetben én dönthettem el, míg a kenyérnek mindegy volt, míg másodszorra én nem dönthetem ezt el, míg a kenyérnek ezúttal is mindegy – a második esetben én vagyok rá szorulva. Van azonban mellérendeltségi viszony: köztem és egy társam között. Egymástól függetlenek vagyunk, ezért köztünk a szabadság – helyesebben a függőség – kérdése fel sem merül. Ez tehát a válasz az első kérdésre: azért kell alárendeltségi kapcsolatokat keresnem, mert ezek esetében van függőség, és így a szabadság fontos tényezővé válik. A két kérdés együttesen azonban azt is jelenti, hogy nem pusztán két személy, de bármely élőlények között, sőt bármely élőlény és élettelen anyag között is lehet függőségi viszony.

A Tragédia szereplői egy idézőjeles rangsor szerint *háromfélék*: isteniek, félisteniek és jelenécek, valamint emberek. Ezek egymással szövevényes kapcsolatban állnak. Madách részekre bontotta szereplőit, vagyis bizonyos esetekben Ádám egyrészt Lucifer is, másrészt Földszellem is, stb. – így kerülve önmagával is kapcsolatba.

Előbb az égi viszonyulásokat vizsgálom, nem pusztán az illendőség kedvéért, hanem hogy mikor az emberekhez érünk, már tudjunk arról, hogy saját, emberi sorsunk nem is olyan kétségbejítő ezen égiekével összemérve.

Vajon miért? Lehetséges lenne, hogy a szabadság odafent is éppúgy probléma, csakhogy szózatok mögé rejtik a rátarti szellemek? Úgy tűnik, igen. Kik a szellemek? Az Úr, Lucifer és a Földszellem. Az első színben sok mindenre rábukkanhatunk. A világot saját elhatározásából az Úr teremtette: „*egy szavára hívva létre mindent / S pillantásától függ ismét a vég.*” Mondják az angyalok. S ő ezt igenli, mondván: „*már bennem élt, mi mostan létesült.*” Ez azonban nem lehet igaz, mert akkor mivel foglalkozott azelőtt, a világ nélkül? Ezt nem én kérdelem, hanem Lucifer. Ő ugyanis, saját állítása szerint szintén mindörökké fogva él. Erre kifakad az Úr: „*Nem szült-e az anyag. / Hol volt köröd, hol volt erőd előbb?*” Így Lucifer: „*Ezt tőled én is szintúgy kérdezhetem.*” Lucifer szerint ugyanis az Úr sem létezhetett a világ előtt, a magyarázat tehát, Lucifer kérdése szerint: „*nem érzéd-e eszméid közt az űrt, / Mely minden létnek gátjaul vala, / S teremtni kényszerültél általa?*” Lucifer jogcíme tehát „*az űr, mely minden létnek gátjaul vala*”, azaz, állítása szerint, ő *ontologikusan* egyenlő sajátosságokkal és időtlenséggel rendelkezik az Úrral – aki tehát korántsem szabad, hiszen „*teremtni kényszerült*”, hogy a mindenség ura lehessen.

Ki volna akkor Lucifer? Mint mondja, ő a tagadás, ő volt a gát, amit le kellett győzni. Próbáljuk meg visszakövetkeztetve megfejteni állítását. Mit tett az Úr? Világot teremtett. Azelőtt tehát nem volt világ, s így az Úrnak a *nemlélet* kellett legyőznie, ez volt a gát. A jelenlegi Lucifer azonban nem lehet a nemléte (semmi), mert az végleg legyőzött a teremtéssel – de lehet talán éppen az *ellentmondás maga*, hogy az Úrnak, vagyis a szellemnek anyagot kell létrehoznia, hogy ő maga, mint szellem létezhesen. Ez az ellentét Lucifer? S azért örök, mert az Úr minden egyes tettét az ő furcsa léte idézi elő?

Nyitni kell hagynunk ezt a kérdést, pedig nem vallástörténeti/valláselméleti okok miatt tartom itt fontosnak felvetését, hanem mert a dráma szereplői feltétlenül nélkülözhetetlenek kell legyenek. S az elkezdett úton már nem fogadhatunk el olyan kategóriákat, mint a „három szféra”, melyben Lucifer a „tisza anyag”, mivelhogy erre a helyre találunk más szereplőt, a Földszellemet.

Szükséges mégis továbbhaladni. Bárki legyen is Lucifer, kiténik, hogy jogai vannak – látjuk, hogy az Úr nem hozhat létre ellentmondásmentes, két luciferi fa nélküli Paradicsomot, azaz az Úr e tekintetben sem korlátlanul szabad. Mégis az Úr erősebb – elküldi őt „minden

szellemkapcsolatból” – kijelentve, hogy „*Megsemmíthetnélek, de nem teszem.*” Ez vajon igaz-e? Bizony nem, hiszen Lucifer ellenére hozta létre világát, s azon belül minden értéket – amelyek azonban csakis Lucifer ellentettjeként értékelhetők csak értékeknek. „*Te anyagot szüdtél, én tért nyerek, / Az élet mellett ott van a halál, / A boldogságnál a lehangolás, / A fénynél árnyék, kétség és remény. – / Ott állok, látod, hol te, mindenütt*”

Ez tehát az abszolút szabadság kölcsönös függőségéből eredő cáfolata, már a teremtéstől – sem az Úr, sem Lucifer nem tekinthető abszolút szabadnak. Egymást feltételező erők és sajátosságok ők. Az Úr „*teremtni kényszerült*”, hogy ő maga is valaminek az irányítója lehessen.

Megtalálhatjuk a fentiek következtében a második függőségi viszonyt is: logikusan az Úr és a Földszellem, vagyis az anyag között. Az Úrnak e tekintetben is véges a szabadsága, az anyagi világot reprezentáló Földszellem immár létezik, elpusztítása vagy elpusztulása Lucifer győzelmét jelentené. Ugyanakkor a matéria világába az Angyalok Kara szerint az Úr folytonosan beavatkozik: „*Mint rendbontó jó amott az / Űstökös rettentő képe: / S ím, az Úr szavát meghallva, / Lesz a' rendnek hirdetője.*”

A Földszellem szituációs jelenvalósága utal arra is, hogy Lucifer nem függ teljes mértékben az Úrtól: hiába számúzta őt „minden szellemkapcsolatból”, vele mind a Földszellem, mind a jelenések, majd a záró színben maga az Úr is szóba áll, korántsincs bizony számúzva e szellemkapcsolatokból.

Lucifer tehát az Úrhoz hasonló helyzetben, a korlátozott hatalom, s így a korlátozott szabadság állapotában van. Amikor a Földszellemet hívja, az kénytelen megjelenni, ugyanakkor azonban Ádám *testét* Lucifer nem tudja az ürbe magával ragadni – visszatartja a testet a Földszellem, hiszen az ő része az, Lucifer nem rendelkezik a porból gyúrt anyagi testtel. Lucifer szabadságának korlátairól ember-kapcsolatai tekintetében egy ironikus önreflexiós kitétel révén a konstantinápolyi színben is meggyőződhetünk. Nem lehet boldog emberi-testi módon, hiába arat sikert egy nőnél: „*Helene meg mindjárt jó, s mit teszek? / Szerelmeskedni nem fog tán az ördög, / Nevetségessé lenne mindörökre, / S akkor hatalmát elvinné maga.*”

Összességében az állapítható meg, hogy ellentétben az antik görög-római mitológia isteneivel, a keresztény-biblikus világ mindenhatóan tűnő transzcendens erői *tetteikben korántsem szabadok*. Lucifer nem lehet jó – és ráadásul testileg boldog, – s bátran állítható, hogy az Úr sem pusztíthat korlátlanul – ahogy Lucifert sem pusztíthatja el. Korlátozott a szabadságuk – *egymás határai és korlátai ők.*

Említettük a félisten szereplőket és jelenéseket. Velük kapcsolatban kevésbé tartjuk fontosnak e kérdést. Az angyalok s a Cherub nyilvánvalóan az Úr szolgálói, így hát valójában eszközök, Erősz s a Chariszok, a Halál nemtőjével együtt kik az Athéni színben jelennek meg szintúgy azok. Lucifer segítőitársai a Csontváz és a boszorkányok a VII. Konstantinápolyi színben, igaz önkéntesként, a korszellemet megjelenítve ugyancsak. Szabadság-fokok tehát, szolgáló-szerepkörük miatt eleve behatárolt.

Térjünk át az emberi világra – azaz hogy a *történelmi színekben* egymás között, más színekben pedig az égiekkel milyen kapcsolat fedezhető fel, mennyire s kiktől szabadok/függők az ember-hősök. Szükséges megjegyzés azonban, hogy Ádám *nem csak* a szabadságot keresi, így itt szükségszerűen szükített képet kapunk róla és az úgynevezett történelmi színekben megjelenő jogcímeiről – ennek megfelelően néhány színről alig is lesz szó, indokkal.

A történelem a Tragédiában Egyiptommal veszi kezdetét, szabadságra fókuszált vázlatos összefoglalónk is innen indul.

IV. szín: Egyiptom: Ádám élet-halál, sőt a szerelem ura is – Éva hatására azonban a népnek szabadságot ad, noha Lucifer szerint a nép szolgásgára ítéltetett – igaz, rendelkezve az

elhallgattathatatlan jajgatás jogával. A rabszolgaság eltörlésével az *egyén korlátlan szabadsága* a nép fölött itt megbukik.

V. szín: Athén: Az első csalódás a szabadságban. Noha Hegel az antik görög demokráciát a szép szabadság koraként jellemezte, Madách Tragédiájában a „felséges nép” korlátlan szabadsága tudatában visszaél jogával, megcsúfolva azt. A különbséget a párizsi színnel majd ott említjük, addig is ezt a jelenetet a *hazudozás szabadsága* elnevezéssel illetem, a demagógok és a bujtogató polgárok szereplése okán. A hazugságok gyengítik a szabadságot, sőt, meg is buktatják magát a szabadság gyakorlásának lehetőségét biztosító demokráciát is.

VI. szín: Róma: Itt az *egyén teljes szabadsága* jelenik meg, egészen a halálos ítélet jogáig. Két következmény látható: az egyik a magány érzete. A másik váltja ki a továbbvezető út szükségességét: a korlátlan erkölcsi szabadság halált hoz, vagyis a halott csokolása jelzi e végső állapotot – amely *határt szab*, azaz korlátot, a megmaradás érdekében szabályt igényel.

VII. szín: Konstantinápoly: A szigorú korszellem megfojtja, *megszünteti az egyén szabadságát* – a vélemény-nyilvánítástól kezdve (lásd a végletes hitvita kudarca). Lucifer felhívja Ádám figyelmét az egyén és a tömeg, vagyis a mindenkori jelenkor állandó függőségi kapcsolatára. Ez az egyén szabad akaratát érintő kérdés – konkrét megnyilvánulása Ádám, mint Tankréd reménytelen szerelme a kolostorba vonuló Éva-Izóra iránt. A *személyi szabadság korlátozott* a korerkölc miatt.

VIII. szín: Prága: Fontos változás, hogy Ádám az előző szín végén lemondott a történelem alakításának igényéről. Úgy tűnhet, *korlátozottabb szabadsággal* is megelégszik majd. Mint Kepler így is indul, azonban immár *anyagi függőségben van s ez cselekvési, tudományos szabadságát* korlátozza. „*A lélek él ... nem hágy nyugodni.*” Éva e színbeli szerepe pedig elengedhetetlenné teszi immár annak vizsgálatát, hol húzódnak az ő szabadság-korlátai? Visszatekintve láthatjuk, hogy Éva Egyiptomban Ádámnak engedelmeskedett, férje teljesen az ura volt. Athénben férjének társa lett – s bár a nép előtt szót emelni próbál, nem volt tényleges hatása. Rómában a szín folyamán női szerepe előbb megalázó: Ádám egy ló ellenében fogadási tétnek teszi, azonban később mégis Éva hangulata, érzése indítja Ádámot változásra. Konstantinápolyban újra egyenlők vagyishogy egyenlőképpen nem szabadok – s így érkezőnk ide, Prágába. Itt szakadnak el egymástól először, s mivel Éva *jobban simul a korhoz*, ő lett a szabadabb – valóban tőle, vagyis osztályától függ Kepler-Ádám.

IX. szín: Párizs: Várva-várt szín, ha a szabadság a tartalom, amit keresünk. Az athéni szín is a felséges nép szabadságát mutatta. Miért van szükség még egyszer visszatérni e jogcímre? Nos, úgy tűnik, többféleképpen lehet kiforgatni ugyanazt az eszmét. Míg a Madách által ábrázolt athéni demokráciát a fentiekben a hazudozás szabadságának neveztem – most ezt a forradalmi színt az *igazság szabadságának*. Párizsban ugyanis az abszolút szabadság furcsa formája jelenik meg. Mit jelent az *igazság szabadsága*? Ebben a színben mindenki jót, becsületeset és igazat akar, és elismerik, hogy ki-ki számára csak ez az egy út létezik – az ésszel belátható, becsületes igények, elvek, bármely áron is. A Tiszt jelentkezik vezetőnek – Danton joggal kételkedik, hisz a fiatalember még nem tett semmit, hogy bizalmát megszerezze: a Tisztnek azonnal meg kell mentenie a becsületét, hogy bátor, s ezért főbe lövi magát. Senki sem zúgolódik. A két arisztokrata is következetes, becsületes és bátor – s *igazat beszélnek*. Az igazság szabadsága, ezen *abszolút szabadság az élet értékét nagyon csökkenti*, mert az *elv igazsága, a ráció lett mindennél fontosabb*.

Ádám kétszeres megingása e színben a két Éva miatt az egyén korlátait mutatják be ismét. Erről majd Évánál többet – most még egy utolsó példát az ész, az igazság mindenható, s talán emberfeletti, akár az életet is feladó hatalmáról: a forradalmár-nő Éva megöl egy összeesküvőt, aki talán Ádámot ölte volna meg. Ádám forradalmár-igazság szerinti rideg észválasza: „*Ha e helyet jobban megállta volna, / Rosszúl tevél, ha nem, tetted helyes.*”

X. szín: Prága: Itt kapunk magyarázatot Éva párizsi kettős alakjára s az igazság szabadságára. Éva az udvaronccal sétál, míg Kepler-Ádám még álmáról, és épp az Éváról gondolkodik. Éva ezt mondja az udvaroncnak: „*Oh jaj, ti addig gúnyoljátok a nőt / Míg szűz erénye ősi hagyományát / Előítéletként ledobja, s akkor / Kicsinyelő mosollyal nézitek / Önbűnötöknek aljas eszközeül.*”

S ez elítélése az előző szín *érzelmileg követhetetlen* abszolút igazság-szabadságának: értelmetlen, idegen, arisztokratikus volt a szeretet Párizsban – de amint hasonult a nő a férfiak vérengző-szigorú durvaságához, máris elvesztette vonzerejét. *A nők szabadságának általános, történelmi korhoz nem kapcsolódó szűkülésének láttelepe ez a néhány sor.* S e második prágai színben Éva gyorsan el is tűnik, hiszen most a *gondolat- és szólásszabadságot* hirdeti meg Ádám, a tudás hatalmában bízva – amelyből a nő, úgy látszik, kint reked. A szín további érdekessége, hogy Ádám átadja szerepét a Tanítványnak, míg ő Lucifer szerepéhez hasonlóan oktat: „*Sokat kívánsz. Paránya a világnak, / Hogy lássad át a nagyszerű egésszet?*” Mondja tanítólag, s oly világba igyekszik, mely a titkokat nemcsak lesi, de „*szabad szót ad a rejlő gondolatnak.*”

XI. szín: London: Semmi sem tökéletes – a szabad gondolat elvől a mindenkinek *szabad versenyteré*, a nyers *érdekek szabadságának* világa jött létre, Ádám harmóniája teljesen összeomlik. Ismét, de immár társadalmi szinten nem tudja egyeztetni elvont eszméjét, a szabadság jogcímét a humánnummal „*Kilöktem a gépből egy fő csavart, / Mely öszvetartá, a kegyeletet, / S pótolni elmulasztám más erősből.*” Végleg kivonja magát a cselekvésből. „*Áldlak sors, hogy bíróvá nem tevél / Mi könnyű törvényt írni pamlagon – / Könnyű ítélni felületesenek, / És mily nehéz, ki a szívet kutatja, / Méltányolvaán minden redőzetét.*”

Éva ebben a színben ismét kiszakad az adott kor által rá szabott társadalmi szerepből, s ezen érdekkapcsolat-világ teljes emberi érzelmhiányától megszabadulva *eszmévé válik* és „*dicsőülten felemelkedik*”. Míg Ádám mindvégig filozófiai eszményekkel kívánja meghaladni földhözragadt és anyagvilághoz kötődő emberi mivoltát, Éva az ember érzelm- és szépség-eszmény képességének képviselőjével függetlenedik e testi-anyagi kötöttségeitől: „*A por hull csak belé, e föld szülőlte, / Én glóriával átállépek azt. / Szerelem, költészet s ifjúság / Nemtője tár utat örök honomba;*”

XII. *A Falanszter* színben visszatér a szellemi, vagyis ez esetben éppenséggel nagyon is földi meghatározó erő, a higgadt gond, melynek oka az erőforrás-hiánytól való függés. Tehát itt a *Földszellem* szab határt, ami annyit tesz immár, hogy a létfenntartás a szabadság, sőt az egyéni *szabad akarat megszüntetését* követeli meg. Egyetlen közös akarat lehet, s „*ez eszme nálunk a megélhetés*” – mondja a Tudós. A *szabad akarat megszüntetésének szándéka* Évára is kiterjed – sőt, a szabadságukban korlátozott művészek mellett ő a családi magánéletbe történő beavatkozás példája – ennek megcáfolási kísérlete, a pusztá létfenntartási rációval szembeni *döntési szabadságuk* védelme miatt kell Ádámnak és Évának kimenekülnie a színből.

XIII. szín: az *Úrben*: Ádám itt különös kísérletre vállalkozik. Eleve értelmetlen, hiszen az előző színben, mikor megjelent a Földszellem, még ő maga mondta a Tudósnek: „*Hallottad-e a szellemszózatot, / Oh nézd, te gögös, gyöngé ember, / Hogy bírnál azzal, aki ott lebeg.*” Ebben a színben azonban ő kísérli meg testét elhagyva pusztá szellemként létezni. E téren azonban nincs szabadsága, *nincs léttől független emberi szabadság*. Ádám itteni következtetése mégis döntő a drámában – hiszen felismeri, hogy éppenséggel a *küzdelem* lehetősége a legfontosabb – mely, mint rá döbbén, önmagában az élet célja.

XIV. szín: az *Egyenlítőnél*: Talán csak utolsó csapás – hiszen a létfenntartás, a *társadalmi lét hiánya*, mint írjuk, egy poszt-társadalmi állapot, amely az utolsó csepp méltóságot is kiirtja az emberből – ilyen társadalom utáni helyzetben Ádám, azaz az ember szabadságának, döntési lehetőségeinek nyoma és lehetősége sem marad.

XV. szín: a *Paradicsomon kívüül*: A Tragédia zárójelenetében végül immár többen is színt vállalnak a *szabad akaratról* – amelyet itt nevez nevében Ádám először s egyben egyetlen egyszer a drámában. Hogyan is fogalmazta meg a teremtés kritikáját a kezdetekkor Lucifer? „*Végzet, szabadság egymást üldözi, S hiányzik az összhangzó értelem.*” E záró színben a végzetbe való belenyugvás kényszerét immár ő maga sugallja a történelmi színek alapján Ádámnak: „*a végzetnek örökös betűit / Nyugodtan nézi, és nem zúgolódik / Miattuk az erős.*” Ádám azonban tiltakozik: „*Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad. / Kérdemteltem azt nagyon magamnak, / Lemondtam érte a paradicsomról.*”

Az ember tehát szabad akarata, döntései révén szembeszállhat a végzettel, a belenyugvással Ádám szerint. S itt, végső következtetéseink előtt egy gondolat erejéig vissza kell térnünk az első szín látszólag ember nélküli jelenetéhez. „*Két golyó küzd egymás ellen / összehullni, szétsietni: / S e küzdés a nagyszerű fők / Pályáján tovább vezetni.*” – mondta a teremtésről az Angyalok Kara – azaz e golyók, vagyis bolygók (égitestek) pályája egymás által meghatározott, ez kontrollálja őket. Sőt Lucifer már az emberekről is így beszél: „*nehány anyag... / Nehány golyóba összevissza gyúrva / Most vonzza, úzi, és taszítja egymást, / Nehány féregben öntudatra kél*” S e „féreg” egymást vonzó és taszító léte ezek szerint hasonlít ahhoz, amit az angyalok mondanak az egész univerzumról, kiegészítve azzal, hogy az anyag az „*emberben öntudatra kél.*” Felmerül a kérdés, hogy vajon a bolygók s az ember között különbséget tevő pusztá *öntudat* elegendő-e az Ádám (és Éva!) által kiküzdött *szabad akarathoz*? – avagy éppenséggel nem ugyanaz-e ez a két fogalom? Ezt vizsgáljuk meg az utolsó fejezetben.

III. Az emberi princípium

„*Jogcímének kell tehát lenni a főszemélynek, melyre támaszkodhatik. S mi könnyű ennek megtörténnie, hányszor jó a gyarló és tökéletlen ember ellentétbe az erkölcsiség örök parancsival. Látja, miként vannak azok véges értelmű előtt egymásközi küzdelemben — választ közülök, s ki áll nekik jót, hogy választása a legszentebbiket érte. S ha érte is, ki biztosítja őt, hogy érdemesen vívandja ki annak győzelmét, s gyarlósága, mely a szentnek képviselésére oly elégtelen, nem késztetendi-e megbotlani egykor?*”²²

Ádám a tudásért, a gondolatért magáért vállalta az Úrral való szembekerülést. Ez lett *alapvető jogcíme*, amely bármely külsődleges célját tekintve elbukhat, de „*önkörén*” belül, úgy tűnik, *kicsikarta győzelmét*. A szereplők változásával, vagy, ahogy az irodalomtudomány nevezni szokta, jellemfejlődéssel általában nem találkozhatunk a drámai műfajban. Madách azonban az Angyalok Kara formailag antik kort idéző, keret-jellegű zárszavában elrejtette a változás megtörténtét. A Kar az I. színben az Urat a *mindenség teljhatalmú uraként* dicsőítve határozta meg, akinek minden más szereplő passzív alávetettje: „*ő az erő, tudás, gyönyör egésze, / Részünk csak az árny, melyet ránk vetett.*” Am itt, a záró színben – Ádám küzdelmének, az emberi tudás megszerzésének és vállalásának elismeréseként (!) – a kórus összefoglalója immár egy *emberközponitú szózat*tá módosul, megerősítve Ádám fentebb idézett kiállását a szabad akarat megszerzésének tényéről: „*Szabadon bűn és erény közt / Választhatni, mily nagy eszme, / S tudni mégis, hogy felettünk / Pajzsúl áll isten gyelmé.*”

A Tragédia végére tehát az Úr, az isteni szféra passzív princípiummá vált, aki semmit sem ígér és nem is avatkozik be – míg *az emberé lett a szabad választás, a döntés joga*. Az Angyalok Kara szózat a Tragédia végén nem más, mint a *szabad akarat* himnusza. A szabad akarat tehát – megelőlegezve konklúziókat – úgy tűnik, az ember által létrehozott, s éppen ezért az emberre és kizárólag az emberre jellemző fogalom. Ezen álláspont alátámasztásaként lerövidítve csatolom Kurt Vonnegut amerikai regényíró gondolatmenetét a tralfamadoriakról, közismertté vált regénye, *Az ötös számú vágóhid* alapján. A regény hőse

idegen lények közé került, akik a világot másként – Madách szellemi lényeihez, így Lucifer-hez is hasonlóan – az idők összességéként látják. Minden ember, akire ránéznek, egyik végén csecsemő, a másik végén öregember. Számukra viszont az ember egy lyukon, voltaképpen egy csövön néz kifelé, miközben mintha az időben utazva egy vonaton ülne, és nézné a tájat. Nem tudja azonban, hogy vonaton ül, s gyorsítani és lassítani sem képes. Maga a képkivágás is adott, így kénytelen azt mondani arra, amit eddig látott, s amit lát, hogy ez az élet. Ezzel szemben az idegen lények – a tralfamadoriak Kurt Vonnegut szerint – s a Tragédia Lucifere, egyszerre látják a történések elejét és végét. E látás híján – ahogy azt az Úr maga is mondja a záró színben – az ember bízhat abban, hogy néha-néha ő maga is közbelép, bízhat tehát saját akaratában. Ádám ezt kívánja látni, ezért száll fel álmában a történelem vonatára.

A Tragédia három embervilágon túli főszereplője, az Úr, Lucifer és a Földszellem, azaz az emberfeletti szférák és erők képviselői nem halandók. Ez, mint láttuk, nem jelenti azt, hogy nincsenek korlátaik, azaz abszolút szabadsággal rendelkeznének, hiszen, mint bizonyítottuk, egymás kényszerítő erői és korlátai ők. Azonban nem létezik számukra az idő irreverzibilitásának jelentősége, ami nekünk, halandó embereknek egyike a lét legszignifikánsabb sajátosságainak. A Tragédiára történelmi színeinek jeleneire hatást gyakorló német filozófus, Hegel szerint tér a dolgok egymástól való elkülönítése, míg az idő a dolgok önmaguktól való elkülönítése. Ez utóbbi azonban nem áll a szellemi szereplőkre – ők hallhatatlanságuk révén örökléttel rendelkeznek. (A Földszellem esetében felmerülhet az a kérdés, hogy hol volt ő a Föld, avagy az anyagi világ megteremtése előtt. Ezt a kérdést – egy szöveg-kifogásoló felvetés kapcsán – Madách Imre elutasítja Arany Jánoshoz írott levelében, azt írván, hogy Lucifer „csak az anyagok öszve gyúrásáról, keveréséről beszél, nem semmiből teremtéséről.” Azaz Madách maga nem a semmiből teremtett világkép híve volt.)

Mely princípiumok megjelenítői összességükben a Tragédia embervilágon túli szereplői? Az Úr személye magának a tökéletességnek, azaz a jó, a szép és az igaz együttesének, azaz a kanti és a fentebb Madáchtól idézett elmélet szerint a szentségnek a képviselője. Lucifer e tökéletesség tagadásának, azaz e tökéletesség hiányának (a rossznak, a rúttnak és a hamisnak, tehát az esendőségnek) a megszemélyesítője, míg a Földszellem az anyagvilág, a matéria sajátosságainak néha kellemes, néha félelmetes, többnyire láthatatlan, ám ellentmondást, kiszakadást nem tűrő képviselője. Kíméletlen materializmust, az anyag és a természeti törvények elsődlegességét hirdeti tehát a Földszellem által a dráma szövege: „Mert minden felfogás / És minden érzés, mely benned feszül, csak / Kisűgárzása e csoport anyagnak / Mit földednek hívsz, s mely, ha más leendne / Nem létezhetnék többé, véled együtt. – / A szépet, rútat, üdvöt és pokolt / Csak szellemtől vontad el magadnak, / Mely kis hazádnak rendét lengi át.”

Az anyagi léttől, a földtől és testétől akár megszabadulni kívánó, a tiszta szellemvilágba vágyakozó Ádámot köti a matéria. Az ember e tekintetben döntési határához ér: dönthet, azonban lelke és szelleme – a Tragédia s így Madách szerint – testéhez kötött, ha ettől elszakad, megszűnik léte, s vele szelleme és akarata is.

A lét maga a teljesség, amelynek tartalmait a materiából „vonja el”, azaz valósítja meg az ember. Éva mindezt már az alma leszakítása előtt tudta. Tudta, hogy döntése miatt, tetteiért nem büntethető az, akit ebbe az anyagvilágba helyeztek, vállalja tehát „a szépet, rútat, üdvöt és pokolt”. Hogyan is mondta még a Paradicsomban, az alma leszakítása előtti pillanatban? „Mint büntethető? – Hogy ha az utat / Kitűzted, melyen hogy menjünk, kívánja, / Miért akképen is nem alkotott, / Hogy vétkes hajlam másfelé ne vonjon. / Miért állított mély örvény fölé, / Szédelő fejével, kárhozatra szánva. – / Ha meg a bűn szintén tervében áll, / Mint a vihar napsugaras napok közt, / Ki mondja azt vétkesnek, mert zajong, / Mint ezt, mivel éltetve melegít?”

Éva tehát a lét szabad, személyes megélésére és emberi tökéletességére vágyik, s tudja, hogy a vétkes hajlam ugyanolyan része a teremtés tökéletességének, mint a napsugár. Ádám ezzel szemben az elvi tökéletesség különböző jogcímeinek megvalósítását a társadalomban, vagy ha ott már nem lehet, abból teljesen kiszakadva, akár egyéni léte feláldozása árán kívánja elérni.

Ádám ennek a magamagánál magasabb létszerepnek érdekében ízeleli meg a tudás almáját. Ő „úrnak lenni (kíván) mindenképp felett.” „Jöjjen reánk, minék ránk jöni kell, / Legyünk tudók, mint isten.” Az álmukban látott történelmi és azt meghaladó színekben azonban megtapasztalja, hogy az emberi társadalomban tökéletesnek tűnő jogcímei megvalósíthatatlanok a legkülönbözőbb emberi gyöngék miatt, s ugyanakkor – vagyis inkább végül – a társadalmon kívül az Űrben nem tud létezni, a társadalom utáni eszkimó-létben viszont nem is akar. Az elsőben szellemmé válása létét veszélyezteti, míg a másodikban immár nincs döntési lehetősége a puszta léten kívül, az pedig számára ember-alatti, állati lét. E végkimenetel láttán szabadulna meg életétől, és ezzel az emberi társadalom kialakulásától, mivel – ha már isteni tökéletességet nem érhet el – Lucifer mellé, az emberi lét értelmetlenségét bizonyítandó, nem kíván állni. „Daczolhatok még istennek, neked.” – mondja Lucifernek.

Éva azonban az ellenkező utat járja be az álomban. Mindvégig örök és fiatal marad, mindvégig kiáll a szeretet és a szerelem, egyéni, személyes vágyai mellett, melynek, ha úgy tetszik, következetes megvalósulása ébredésekor az álmában is többször megélt anyaság.

Ne higgyük tehát, hogy Éva nem áll ki önmagáért, saját világáért. „A függés, látom, életem neked.” – vetette oda neki Ádám még a Paradicsom színben, azonban Ádám a történelmi színnek során belátja, hogy az örök nő, Éva e kettős függőség között hányódik a társadalomban, ahol, mint Ádám megállapítja, „a jó sajátja, / Míg bűne a’ koré, melly őt szülé.”

E rejtélyes mondatot általában felmentőnek érezzük, azonban a történelmi színek során – amelyekben egyébként Ádám is mindig elbukik – Éva valójában konfliktusok sorozatát vállalja fel önnön maga felvállalása érdekében. Az athéni színben saját és fia életét kockáztatja s menti a társadalommal szemben férje védelme érdekében, a konstantinápolyi színben szerelmét és jóságát a kor szellemével próbálja „összehozni”, a párizsi színben a kettős társadalmi szereposztás kettős, így se-úgy se frusztrációjával kell szembenéznie. A prágai színekben ismét a társadalmi elvárások ingatják, melyekből a londoni szín végén győzedelmesen, „glóriával” emelkedik ki, s végül a falanszter világából ismét gyermeke és a humánusmot mutató „nagylelkű férfiú” Ádám mellé állva száll szembe a korszak embertelen szabályaival. A drámában Éva mindig a személyes, egyéni létben kíván élni a szabad döntés lehetőségével, Madách 19. századi nő-képének megfelelően. Hozzá kell tennünk, hogy épp ez a nő-felfogás erősítette meg barátnejában, Veres Pálnéban az elhatározást az új nő-eszmény meghonosítása érdekében a nők oktatásának kezdeményezéséhez, mely az első magyar női liceum felállításához, s ezzel egy modern nő-eszmény megalapozásához vezetett el Magyarországon.

Ádám felébredésekor saját vereségeinek tekinti az emberi történelem szubhumán létbe hulló kimenetelét. Belenyugvása azonban az általános emberi a kudarc-sorsba való belenyugvás lenne, hiszen Lucifer szemére veti, hogy az ember nem rendelkezik önnön léte felett: „végzet áll a történet felett, / Te eszköz vagy csak, mellyet hájt előre.” Ám ez ellen, mint fentebb is idéztük, Ádám határozottan tiltakozik: „Nem, nem, hazudsz, az akarat szabad. / Kérdemteltem azt nagyon magamnak, / Lemondtam érte a paradicsomról. / Sokat tanultam álomképeimből, / Kiábrándultam sokból s most csupán / Tőlem függ, útam másképpen vezetni.”

A szabad akaratot tehát a tudás, öntudatra ébredés által szerezte meg az ember, az emberiség. Erre, azaz a szabad választás, a szabad döntés lehetőségére a Paradicsomban, a tudás almájának leszakítása előtt még Lucifer biztatta az emberpárt, azaz ő kecsegtette őket a tényleges emberré válással, mégpedig „a gondolat”, azaz a szabad döntés képességének megszerzése

ígéretével: „*Igen, tán volna egy, a gondolat, / Mely öntudatlan szűdben dermedez, / Ez nagykorúvá tenne, önerődre / Bízván, hogy válassz jó és rossz között, / Hogy önmagad intézzed sorsodat / S a gondviselettől felmentene.*”

Ádám feldolgozhatatlannak érzi, hogy tudása és a szabad akarata révén megvívott küzdelmei a társadalmat nem vitték sikerre, és most, mindezek ismeretében mégsem ő dönt önmaga és az emberiség léte, és jövője felől – hiszen az általa álmukban látott történelem, mint ahogy Évától a záró jelenetben megtudja, immár a valóságban is meg fog történni: „*Uram, legyőztél.*” – mondja.

Ádám és Éva mindketten megküzdöttek önmaguk, azaz elveik és vágyaik képviseletéért. Ádám elbukottnak érzi magát, míg Éva a jövő bizonyosságában, sőt, esetleg Luciferrel szemben, a várható „bűn és nyomor”-ral szemben egy jobb jövő esélyében úgy véli „*majd fogamzik / Más a nyomorban, a ki eltörül, / Testvériséget hozván a világra.*” Itt meghaladja Ádám kétségeit, aki ismét az egyén és a társadalom vesztes konfliktusát veti fel: „*Van-é jutalma a nemes kebelnek / Melyet kigúnyol, mellyért vérezett / A kislelkű tömeg?*”

Az Úr azonban szándékolatlan eltitkolja előttük a jövőt: „*Ha látnád, a földön mulékonyan / Pihen csak lelked s túl örök idő vár: / Erény nem volna itt szenvedni többé. / Ha látnád, a por lelkedet feliszszja: / Mi sarkantyúzna, nagy eszmék miatt / Hogy a muló percz élvéről lemondj? / (...) / Hadd korlátozzon az arasztnyi lét. / És biztosítva áll nagyság, erény.*” Azaz minthogyha a halandóság tudata tenné az embert erkölcsi lényvé.

Azonban – mint fentebb ugyancsak utaltunk rá – váratlan segítséget kapunk e tárgyban az Angyalok Karától. Ahogy korábban láttuk, szinte szóról szóra megismétlik Lucifer Paradicsombéli ígéretét, amivel az ördög rávette Ádámot és Évát a tudás almájának leszakítására, kifejtve, hogy az általa javasolt, a tudás almájában rejlő tudás, a gondolat lehetővé tenné, „*hogy válassz jó és rossz között*”. S íme, a Tragédia zárókórusában ezt a luciferi megállapítást (!) „*nagy eszmének*” ítéli meg immár az Angyalok Kara is: „*Szabadon bűn és erény közt / Választhatni, mily nagy eszme, / S tudni mégis, hogy felettünk / Pajzsul áll isten kegyelme. / Tégy bátran hát, és ne bánd ha / A tömeg hálátlan is lesz, / Mert ne azt tekintse célul, / Önbecsét csak, ki nagyot tesz, / Szégyenelve tenni máskép.*”

Összegzés

A Tragédia egyik kulcsmotívumának, a szabadság eszméjének tárgyalása a keret-színekben összefűz. Míg a paradicsomban Lucifer egyik legfőbb érve a tudás almájának leszakításához a szabad választással való kecsegtetés, a záró színben az Angyalok Kara immár „*nagy eszmének*” nevezi meg a szabad választás, a szabad akarat képességét, melynek ráadásul önértéke van, s nem kell társadalmi jutalmat várni érte.

„*Erkölsileg szükséges – mondta ki Immanuel Kant –, „hogy a legfőbb jót az akarat szabadsága által hozzuk létre”* azonban „*e világon nem várható az erkölcsi törvény legpontosabb betartása nyomán az erénynek és boldogságnak semmiféle olyan szükséges összekapcsolódása, amely elégséges volna a legfőbb jóhoz.*”²³ – s valóban a Tragédia záró soraiban sem az Angyalok Kara, de még az Úr biztatása sem terjed ki a boldogság ígéretére, hisz az Úr, mint passzív princípium azt nem is segítheti elő. Az Úrra illő Madách-álláspontot is megtalálhatjuk Kantnál: „*Isten fogalma tehát nem a fizikához, azaz a spekulatív észhez, hanem az erkölcsstanhoz tartozó fogalom és ugyanezt mondhatjuk azokról a többi észfogalmakról is, mikről, mint a gyakorlati ész használatának posztulátumairól, fennebb tárgyaltunk.*”²⁴

Isten fogalma és szférája tehát az erkölcsi mérce. Az Úr rosszat, míg Lucifer, mint láttuk, jót nem tehet – így a *tényleges erkölcsi tett, a szabad akarat által bármikor, önmagunk és bár-*

mely embertársunk által a rossz és a jó, a bűn és az erény között meghozható *szabad döntés* gyakorlása csakis az emberé. Ez az ember *alapvető princípiuma*, amelyet, mint Ádám mondja, ő küzdött ki a tudás, a gondolkodás, az öntudatra eszmélés megszerzésével – s mint láttuk, ennek szerez Éva is érvényt a színekben.

Elmondható tehát, hogy *a szabad akarat* képessége az emberiség lehetősége, azaz az ember kizárólagosan saját és így legfőbb princípiuma. Egyetlen feltétel terhel minket, férfiakat és nőket egyaránt, hogy az akarat szabadság megmaradjon a világegyetemben – e feltétel az emberiség létének megőrzése. Ez szabad akaratunk, szabadságunk határa.⁵

Jegyzetek

- 1 Striker Sándor: Az ember tragédiája rekonstrukciója I–II. Szerzői kiadás, Budapest, 1996. 129–132. o.
- 2 Madách Imre: Drámaelméleti értekezés. In: Madách Imre összes művei I–II. Szerkesztette: Halász Gábor. Révai Testvérek Irodalmi Intézet, Budapest, 1942.
- 3 Immanuel Kant: A gyakorlati ész kritikája. Franklin-társulat, Budapest, 1922. 118–119. o.
- 4 Uo. 145. o.
- 5 További felhasznált irodalom: Barta János: Történetfilozófiai kérdések Az ember tragédiájában = Irodalomtörténeti Közlemények, 69. évf. 1965. 1. szám, 1–10. o.; Georg Wilhelm Friedrich Hegel: Előadások a világtörténelem filozófiájáról. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979; Immanuel Kant: A tiszta ész kritikája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1981; Kántor Lajos: Százéves harc Az ember tragédiájáért. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966; Kovács Gábor: A polisz-demokráciától a poszt-demokráciáig = Liget, 27. évf. 9. szám, 2014. szeptember, 57–72. o.; Madách Imre: Az ember tragédiája „érintetlen” változat. Striker Sándor kiadása, Budapest, 1996; Kurt Vonnegut: Az ötös számú vágóhíd. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1980. A magyar szavak gyakorisága: https://en.wiktionary.org/wiki/Wiktionary:Frequency_lists/Hungarian_webcorpus_frequency_list (Letöltés: 2020. március 5.)

Egy szorgalmas asszony naplójából 1

EGERESI Gábor

Kultúra és nemzet

 Gondolatok a Magyar Kultúra Napján

Tisztelt Ünneplő Közösség! A Magyar Kultúra Napját ünnepeljük ma itt. Azt, hogy a kézirat tanúsága szerint éppen 197 évvel ezelőtt megszületett a *Himnusz*.

A nap megrendezésének ötlete Fasang Árpád zongoraművészhez köthető, aki 1985-ben vetette ezt fel. A nap tényleges megünneplésére a Hazafias Népfront Országos Tanácsa 1988. december végi ülésén tett felhívást és 1989. januárjában ők szervezték meg az első évfordulós rendezvénysorozatot, és azóta rendre évente ünneplik meg ezt a napot. Akkoriban ez már a változás jele volt. Hiszen a hivatalos jelszavak akkor még ezek voltak: „*a múltat végképp eltörölni*”, valamint „*nemzetközivé lesz holnapra a világ*”. Akkor a nemzeti önérzet, önbecsülés megnyilvánulása volt ez a kezdeményezés. Egy olyan történelmi időszakban, amikor a csonka Magyarország határain belül a hatalom számára legalább is gyanús volt minden, ami nemzeti. Az elszakított részekben pedig a magyarság asszimilációja volt akkor is az utódállamok célja, néhol szofisztikált eszközökkel, néhol brutális erőszakkal – gondoljunk a Ceausescu-féle falurombolásra.

Kijelenthetjük tehát, hogy akkor, a felvetés idején volt jelentősége ennek a kezdeményezésnek. Azóta eltelt bő három évtized, a világ viharos gyorsasággal változott meg és még mindig változik körülöttünk, vele bizonyára mi magunk is változunk. Feltehetjük a kérdést: van-e jelentősége annak, hogy ma is megünnepljük a Magyar Kultúra Napját? Van-e értelme annak, hogy 2020-ban, Sárospatakon erre időt és energiát fordítsunk?

A válasz egy nemzeti érzelmű ember számára nem lehet kérdés – attól függetlenül, hogy egyébként mit gondol a világról, milyen a politikai orientációja, vagy a szabad idejében miben lelő örömet. A magyar kultúra részesei vagyunk, ez az a közeg, amiben élünk. Olyan, mint a hal számára a víz. Eleinknek volt egy mondása: „Extra Hungariam non est vita, si est vita, non est ita”¹

A mondat első fele természetesen túlzás, de a második fele igaz. Ezt minden olyan magyar ember alátámaszthatja, aki huzamosabb időre kiszakadt a magyar kultúrából, vagyis a magyar nyelvterületről és idegen nyelvű közegben kellett élnie. Máshol is van élet. Talán még kényelmesebb, könnyebb is lehet, de nem olyan. Idegen, amihez alkalmazkodni kell. A magyar ember tud is, hiszen hihetetlen karriereket futottak be külföldön is tehetséges tudósaink, művészeink, mérnökeink. De ők is azért lehettek sikeresek, mert magyarul gondolkodtak. „Amennyiben nem Ady teremtvő nyelvén ismertem volna meg a világot, akkor aligha vittem volna többre egy átlagos középiskolai tanárnál.” – így nyilatkozott erről Teller Ede.² A magyar nyelv és az ebből táplálkozó magyar kultúra közös értékünk, amit érdemes ünnepelni, de még fontosabb, hogy ápoljuk, fejlesszük.

Én ma este két szempontot szeretnék figyelmükbe ajánlani, amelyek ezt a közös feladatunkat, a magyar kultúra ápolását különösen is fontossá teszik. Az egyik egy évszám, ami

mellett nem mehetünk el szó nélkül, a másik pedig egy földrajzi fogalom. Az évszám: 1920. A földrajzi fogalom egy város neve: Sárospatak.

Száz évvel ezelőtt történt meg a magyar nemzettel az a gyalázat, amit bátran nevezhetünk Európa szégyenének, a trianoni békediktátum. Éppen száz éve, 1920. január 16-án mondta el Apponyi Albert híres beszédét. Egy részletet szeretnék idézni belőle: „A történelmi Magyarország töltötte be ezt a feladatot, az egyensúly és a stabilitás állapotának fenntartását, biztosítva így Európa békéjét a keletről fenyegető közvetlen veszedelmekkel szemben. Ezt a hivatását tíz századon át töltötte be és erre egyedül organikus egysége képesítette. Idézem a nagy francia geográfusnak, Reclus Elisée-nek szavait, amelyek szerint ez az ország oly tökéletes földrajzi egység, amely Európában egyedül áll. Folyóik és völgyeik rendszere, amelyek a határokról kiindulva a középpont felé törekszenek, oly egységet alkotnak, amely csak egységes hatalom által kormányozható. Részeinek gazdasági összefüggése szintén a legteljesebb, miután a közép hatalmas mezőgazdasági üzemet alkot, a szélek pedig tartalmazzák mindazt, amire a mezőgazdaság fejlődése szempontjából szükség van. A történelmi Magyarország tehát Európában egyedülálló természetes földrajzi és gazdasági egységgel rendelkezik. Területén sehol sem húzhatók természetes határok, és egyetlen részét sem lehet elszakítani anélkül, hogy a többiek ezt meg ne szenvedjék. Ez az oka annak, hogy a történelem tíz századon át megőrizte ezt az egységet. (...) Magyarország az organikus egység minden feltételével rendelkezik, egyet kivéve, és ez a faji egység.”³

Mint tudjuk, e védőbeszéd nem változtatott már semmit a békefeltételeken. Annál nagyobb hatása volt a magyar közgondolkodásra. Ebben a beszédben itt van a két háború közötti magyar politika minden fontosabb alapvetése. Hivatkozik a kultúrára is, egészen pontosan arra a műveltségbeli különbségre, ami akkor fennállt az utódállamokkal, különösen is Szerbiával és Romániával szemben.

A trianoni traumára adott válasz nem is lehetett más, mint a revizionista politika. Ezen belül az egyik legfontosabb elem volt a magyar kultúra felemelése, amit általában így nevezünk: „a kultúrfölény meghirdetése.” Ezt a programot Zemplén szülöttje, ifjú gróf Andrássy Gyula hirdette meg. A nemzeti főváros hivatásáról szóló, a *Magyar Helikon* című folyóiratban, 1920-ban napvilágot látott tanulmányában írta: „Az állam régi nagyságát csak a nemzet erkölcsi és szellemi nagysága állíthatja helyre. Csak kulturális fölényünk szerezheti vissza azt a világállást, azt a hatalmat, azt a tekintélyt, mely minket megillet, s melyet hibák és szeretetlenség következtében ideiglenesen elvesztettünk. És csak kultúrfölényünk fogja azt biztossá tenni és megtartani, amit a természet rendje, ügyes politika s kedvező szerencse visszaadhat. (...) Nagy, erőteljes kultúrmunkánkban kapcsoljuk be azokat a testvéreinket mind, akiket az igazságtalan ítélet tőlünk elválaszt addig is, míg az igazság, a jobb belátás és a természet törvényei újra érvényesülni fognak.”⁴

Ezt a szellemi alapvetést ugyanígy vallotta, és ami még fontosabb, ültette át a gyakorlatba egy ember, akinek a neve fogalommal vált: gróf Klebelsberg Kunó. A Bethlen-kormány vallás- és közoktatásügyi minisztere volt 1922–31 között, a „legnagyobb álmú magyar kultuszminiszter”. Ez idő alatt vált a kulturális megújulás olyan politikai programmá, amely a nemzeti érzés megerősítésében és újjáformálásában, az európai értékek megközelítésében találta meg értelmét. Röviddel miniszteri kinevezése után így fogalmazta meg tárcája helyét a létrejövő kormányzati rendszerben: „ne feledjük, hogy a magyar hazát ma elsősorban nem a kard, hanem a kultúra tarthatja meg és teheti ismét naggyá”⁵

Nem csak nagyot tudott álmodni, de az álmait kemény munkával meg tudta valósítani. Végigvitte az egyedülálló népiskola-építési programot. Ennek keretében három év alatt csaknem ezer új iskolát építtetett, ami mintegy ötezer modern (téglafalú, palatetős, vörösfe-

nyó padlózatú) tanyai, falusi tantermet jelentett, valamint mindegyik iskolához háromezres tanítói lakás is tartozott. Programot alakított ki az iskolán kívüli népművelésre. A nagyobb településeken sok polgári iskola, állami fiú- és leánygimnázium létesült. Számos egyházi nyolcosztályos gimnázium is épült templommal, rendházzal, nagyméretű díszteremmel, sportpályákkal minisztersége alatt.

Külföldön Collegium Hungaricumokat létesített, melyek a tudományos kutatás és a magas szintű továbbképzés fellegvárai voltak fiatal magyar tudósok számára. 1922–26 között megszervezte az ország tudományos intézményrendszerét, talpra állította és anyagilag stabilizálta a Magyar Tudományos Akadémiát, egységes szervezetbe vonta a nagy múzeumokat, könyv- és levéltárakat; ekkor épült fel az Országos Levéltár budavári impozáns épülete. Oroszlánrésze volt a debreceni, a szegedi és a pécsi tudományegyetem fejlesztésében, jelentős bővítésében. Ő alapította a Sváb-hegyi Csillagvizsgálót és a tihanyi Biológiai Kutató Intézetet.

Ő volt a magyar testnevelés egyik legbuzgóbb apostola és első „sportminisztere” is: 1921-ben kötelezővé tette az iskolai testnevelést, és néhány év múlva már pályázatot hirdetett az általa létesített magyar királyi Testnevelési Főiskola hároméves tanulmányi időszakának ösztöndíjaira. Minisztersége alatt készült el a margitszigeti nemzeti sportuszoda, s jelentős összegekkel támogatta az olimpiai versenyekre való felkészülést. Szívügye volt a magyar városok életminőségének emelése, a turizmus fejlesztését is segítette. 1930-ban szentelték fel Klebelsberg Kuno büszkeségét, a szegedi Fogadalmi templomot és a Dóm téren a Nemzeti Emlécsarnokot. Kezdeményező és támogató szerepe volt kulturális rendezvények életre hívásában, a Szegedi Szabadtéri Játékoktól a magyar könyvnapi ünnepségekig. Nagyon fontosnak tartotta a leendő értelmiségiek és kutatók számára az élő idegen nyelvek elsajátítását.⁶

Halálakor így méltatta az egyik lap: élt 57 évet, dolgozott egy évszázadnyit.⁷ Trianon tehát a magyar kultúrára óriási csapás volt: elsősorban az utódállamokban. Ugyanakkor a csonka ország szinte erején felül támogatta a kulturális fejlődést.

Térjünk most át Sárospatakra. Akik itt összegyűltünk, jól ismerjük városunk szerepét, amit a magyar kultúrtörténetben betöltött.⁸ Ez valóban egy olyan múlt, amire méltán lehet büszke minden pataki polgár és pataki diák.

Kössük össze most a két nézőpontot, és lássuk, milyen változást hozott ebben Trianon? A város szempontjából is óriási veszteség volt a békediktátum. Még inkább az ország periferiájára szorult, természetes gazdasági vonzáskörének egy részét elvesztette. A legnagyobb vesztes a városon belül feltehetően a Kollégium volt. A magyar református egyház 2.621.329 tagjából 1.632.852 maradt az új határokon belül. 2073 egyházközségből 1061 maradt Magyarországon. A Tiszáninneni Református Egyházkerület területe, ami egyben a Kollégium legfontosabb beiskolázási területe is volt, szintén hatalmas veszteségeket szenvedett. Abaúj és Gömör mellett Zemplén megye is elveszítette területének 50%-át. A háború előtt a kerületnek 356 gyülekezete volt, utána 217, vagyis elveszett 139 gyülekezet, köztük Királyhelme, Nagykapos, Terebes, Rozsnyó, Rimaszombat, Kassa – hogy csak a legnagyobbakat említsük.

A Kollégium ezer szállal kötődött az elszakított részekhez. A diákok sokszor kalandos úton juthattak csak haza vagy onnan vissza a lezárt határon át. Ezt a korszakot az iskola életében így jellemzi a történelmes: küzdelem a perifériára szorulás ellen.⁹ Trianon végleg megpecsételte a Kollégiumon belül a jogakadémia sorsát, 1923-ban bezárt. Az iskola vezetői új kitérésre kerestek, és ehhez kérték a kormányzat segítségét. Egy másikra találtak a kultuszminiszterrel, aki egy angol internátust szeretett volna megvalósítani. A sok többi között egyik álma az volt, hogy angolszász, egészen pontosan cambridge-i példára létrejön egy olyan intézmény, ami egy angol orientációjú elitet termel majd ki. A kormányzó és a miniszterelnök támogatását elnyerve a terv megvalósult. A 400 éves jubileumon, 1931-ben került sor az

Angol Internátus felavatására. Az ide bekerülő diákok a legkorszerűbb körülmények között, a legmodernebb pedagógiai elvek alapján sajátíthatták el nem csupán az angol nyelvet, de az angol kultúrát is.¹⁰

Miért fontos ezt hangsúlyozni, éppen a magyar kultúra napján? Azért, mert a saját kultúránkat nem azzal tudjuk magasra emelni, ha abba bezárkózunk. Éppen ellenkezőleg: minél jobban megismerünk más nyelveket és kultúrákat, annál többet tehetünk ezzel a tudással a saját kultúránkért. A pataki szellemiségnek ez a nyitottság az egyik, ha nem éppen a legfontosabb eleme.

Sárospataknak is volt válasza tehát Trianonra. A magyar kultúra és annak ápolása nemzetmegtartó erő volt az elmúlt száz évben. Pataknak volt, és ma is van feladata ebben a tekintetben. Bizonyára nem véletlen, hogy a Felvidéken, Kárpátalján, a Partiumban, Erdélyben és a Délvidéken is még mindig fogalom ez a név: Patak. Nem véletlen, hogy a Kárpát-medence minden szegletéből jönnek ide diákok gimnáziumba, teológiára, vagy a Comenius kampuszba. Nem véletlen, hogy időről időre még a tengeren túlról is érkeztek ide diákok, ha csak kevesen is. Az sem véletlen, hogy – ha Isten is megsegít minket –, hamarosan jönnek többen is. Miért lehetséges ez? Azért, mert ma is vannak, akik mernek nagyot álmodni, és utána keményen dolgoznak az álmok megvalósulásáért. Vannak, akik készek áldozatokat hozni ezekért az álmokért. Ha kell, az idejükből, ha kell, a tehetségükből vagy éppen a vagyonukból.

Tisztelt Ünneplő Közösség! Sárospatak gazdag város. Nem ismerem a költségvetését, de nem is a pénzben kifejezhető gazdagságra gondolok. Valami, vagy valaki, nevezhetjük természetnek is, én Teremtőnek nevezem, csodálatos természeti környezettel ajándékozta meg az itt élőket. A hegyek, a szőlők, a Tengersizem, a Bodrog, a Berek, a földből feltörő gyógyvíz olyan ajándékok, amikkel így együtt nem sok település büszkélkedhet. Mégis van valami, ami talán még ennél is nagyobb értéket képvisel, és ez Sárospatak kulturális öröksége. A Himnusz 197. születésnapján ezekkel a gondolatokkal szeretnék buzdítani mindenkit. Buzdítani minden pataki polgárt és diákot három dologra. Először is becsljük meg azt a hatalmas kulturális kincset, ami ebben a városban felhalmozódott! Másodszor: legyünk rá büszké! Végül, ha van hozzá tehetségünk, lehetőségünk, akkor gyarapítsuk! Köszönöm figyelmüket.

(Elhangzott 2020. január 22-én, a Magyar Kultúra Napján tartott sárospataki városi ünnepségen, az Újbástya Rendezvénycentrumban.)

Jegyzetek

- 1 <http://iti.mta.hu/tarnai/bblitem/tarnai1969.html> „Magyarországon kívül nincs élet, ha mégis lenne, az nem olyan.”
- 2 https://www.citatum.hu/szerzo/Teller_Ede
- 3 http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/apponyi_albert_parizi_beszede_forraskozles/
- 4 <https://tortenelemportal.hu/2011/03/a-magyar-kulturfoleny-es-ifj-andrassy-gyula-grof/>
- 5 http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1875_november_13_klebelsberg_kuno_szuletese/
- 6 Uo.
- 7 Pesti Napló vezércikk, 1932. október 12.
- 8 Kódöböcz József: Sárospatak a magyar művelődés történetében, Sárospatak, 1991.
- 9 Dienes Dénes – Ugrai János: A Sárospataki Református Kollégium története. Sárospatak, 2013. 157. o.
- 10 Uo. 175–180. o.

BORDÁS István

A népfőiskolák múltjáról – jelen időben

 Gondolatok Sz. Tóth János emlékére

Az európai keresztény társadalom és kultúrtörténetben kimagaslóan pozitív és haladó szerepet töltenek be a népfőiskolák. Az egyetemes neveléstörténetnek kevés olyan ága van, amely ennyire egyértelműen és folyamatosan a progressziót képviselte, képviseli mindmáig. A 19. század közepére tehető dániai indulás óta a felnőttképzési ág mindvégig olyan helyet foglalt el az egyes országok felnőttképzési gyakorlatában, amely segítette a társadalmi mobilitást és hozzájárult az adott ország polgári berendezkedésének megteremtéséhez és hatékony fenntartásához. A nyugat-európai demokráciák mindmáig egyik legfontosabb alappillérei ezek. A népfőiskola egyszerre jelent intézményesült felnőttképzési rendszert, gondolkodásmódot, pedagógiai módszertant és közösségi hozzáállást, a szűkebb és tágabb emberi közösségek progresszív nemzettudatát. Sikeressége abban rejlik, hogy megtartva az eredeti – Grundtvig püspök által kidolgozott – alapeszmét, folyamatosan korszerűsödött, alkalmazkodni tudott az egyre nagyobb ütemben változó világ kihívásaihoz. A „szerencsésebb” nyugat- és észak-európai társadalmak működésének mindmáig ez az intézményrendszer az egyik alappillére.

Végigtekintve a 19. és 20. század európai társadalomtörténetén, megállapíthatjuk, hogy a népfőiskola mint eszme és intézményrendszer mindig akkor vált aktuálissá és indult virágzásnak, amikor egy-egy társadalom valamilyen oknál fogva válságba került. A válságok oka nyilvánvalóan az adott környezet erőforráshiánya volt. Ha jobban megismerkedünk a dán népfőiskola kialakulásának történeti hátterével, világosan látszik, hogy a 19. század közepének dán társadalmában igen sok hiányossággal küszködött. Ha úgy tetszik, humán erőforrás tekintetében komoly problémákkal állt szemben. Grundtvig püspök nagysága alapvetően két megközelítésből fogalmazható meg. Egyrészt abból, hogy felismerte a dán társadalom rendkívüli erőforráshiánya pótolható a legszegényebb és műveletlen rétegek képzésével. Másrészt pedig abból, hogy világossá vált számára, a tudást lehet olyan erőforrássá alakítani, amely képes egy vergődő társadalmat kiemelni szorult helyzetéből. Mindezek mellett számára az is egyértelművé vált, hogy a tudás, mint lehetséges erőforrás nem csupán a munkavégzéshez feltétlenül szükséges ismeretek összessége kell, hogy legyen. Sőt nem elsősorban az. A népfőiskola alapító, korát messze megelőző gondolatai e tekintetben arra irányultak, hogy a személyiség egészét kiteljesítő tudás az, amely képes társadalomformáló, akár gazdaságfejlesztő erővé is válni. A személyiség olyan fejlesztését látta legfontosabbnak, amely egyrészt a világ dolgaiban eligazodni tudó, cselekvő polgárok kialakulását támogatta. Másrészt pedig a közösségi cselekvés, a kis és nagy közösségekért történő munkálkodás készsége és képessége szintén elengedhetetlen e nevelési modell elvei szerint.

Látszólag kevésbé illik ide az a történelmi eseménysorozat, amely során a dán társadalom a második világháború során megakadályozta a dániai zsidók elhurcolását. Ugyanakkor,

ha a történelmi események mélyére nézünk, láthatjuk, hogy a népfőiskolai eszmék hatására átalakult dán társadalom volt képes arra, hogy spontán, de összehangolt cselekvéssel véghezvigye e történelmi tettet. Az egyes kisközösségek cselekvése éppúgy hozzájárult ehhez, mint a népükért felelősséget érző vezetők politikai kiállása. E történetben egyaránt megnyilvánul a társadalmi felelősségérzet, a szolidaritás és az emberi erkölcsiség magas foka.

A dán népfőiskolai modell sikeressége eredményezte, hogy az széles körben elterjedt Európában. Bizonyítva, hogy ez a felnőttképzési konstrukció képes a helyzetnek megfelelő válaszokat adni egy-egy társadalmi válsághelyzetre. A skandináv országok, a Benelux államok és Németország felemelkedésének fontos alappilléreivé váltak azok a felnőttképzési intézmények, amelyek követték e szervezési és módszertani modellt. Bár Európa az elmúlt másfél évszázadban számos válsághelyzetet élt át, az világos, hogy a gazdasági, társadalmi, erkölcsi válságok kezelésének kiváló eszköze a népfőiskola. A személyiség, a közösségek és az erkölcsi tartás iskolái.

Nem véletlen tehát, hogy Magyarországon a népfőiskolák elterjedésének és virágzásának korszakai egybeesnek azokkal a történelmi időszakokkal, amelyek krízishelyzetben találják ezt az országot. Bár a népfőiskolai tevékenység kezdetei a 20. század első évtizedéig nyúlnak vissza, az igazi felvirágzásra a harmincas évekig várni kellett. A történelmi folyamatok megértéséhez nem feltétlenül jó eszköz az egyszerűsítés, jelen esetben azonban mégis élünk vele. A magyar népfőiskolai hálózat két világháború közötti felvirágzása éppen annak köszönhető, hogy a társadalmi felelősséget vállaló magyar értelmiségiek válaszokat kerestek a trianoni trauma által felvetett kérdésekre. Az első világháború utáni békediktátumok súlyos válsághelyzetbe taszították Magyarországot. A gazdasági veszteségek hatalmas mivolta nyilvánvaló volt. Az elrabolt ipar, nyersanyag és közlekedési infrastruktúra súlyos hiányként nehezedett az országra. Ezek számszerűsíthetően megmutatták, hogy milyen veszteségeket szenvedett el hazánk. A népesség elvesztése szintén ténykérdés, azonban a helyzet az egyszerűen áttekinthető számokon túl is súlyos volt. Nem csupán azt jelentette a veszteség, hogy az ország népességének jelentős része az újonnan felemelkedő hatalmak hatókörébe került. Azt sem szabad azonban figyelmen kívül hagyni, hogy a jól képzett magyar értelmiség jelentős része maradt a határokon kívül, és azt sem, hogy az átalakult ország társadalmi összetétele nélkülözötte a középpolgárság, illetve a képzett munkás rétegek mindennapi munkáját. A műveltségben erős, bár nem túl széles polgári, munkás-polgári réteg jelentős része az elcsatolt területeken maradt. A korábbiakhoz képest a kialakult új magyar társadalomban sokkal nagyobb arányban voltak jelen a műveletlen és vagyontalan kisparaszti vagy zsellér rétegek. E társadalmi helyzetből eredő erőforráshiány pótlására kívánták használni a népfőiskolákat azok az elkötelezett értelmiségiek, akik tevékenysége elsősorban a népies gondolathoz köthető. A két világháború között kialakuló és felvirágzó népfőiskolai rendszer tevékenysége elsősorban az egyházak hatókörében valósulnak meg. A református és a katolikus egyház által létrehozott és működtetett népfőiskolák egyaránt kínáltak erkölcsi kapaszkodót, alapvető műveltséget, közösségi élményt és nemzettudatot a benne résztvevőknek. Ez a felnőttképzési hálózat túl lépett a revízió mindenekfelett álló és egyedül üdvözítő mivoltának hangsúlyozásán. A benne résztvevőknek éppúgy kínálta a társadalmi felemelkedés lehetőségét, mint az erkölcsi tartást. Talán ennek illusztrálására egyik legkiválóbb példa a sárospataki népfőiskolán tanuló egykor paraszti származású felnőtt tanuló későbbi életútja. A 30-as 40-es években a sárospataki népfőiskolára beiskolázott szegénysorsú parasztyerekek jelentős része a későbbiek során is megállta a helyét. Az életvitelükben, a körülményekhez képest sikeres egykori népfőiskolások erkölcsi tartását mi sem bizonyítja jobban, hogy a kommunista diktatúra idején képesek voltak életben tartani a népfőiskola szellemiségét. Sokszor titokban folytatott munkájuk az első

lehetséges alkalommal felszínre került, és az egyik alapját képezte a népfőiskolai mozgalom újraéledésének a 80-as években. A bolsevizmus hatalomra kerülése természetesen megszüntette ezt a felnőttképzési formát, hiszen demokratikus elveiben, erkölcsiségében, a haza iránti elkötelezettségében mind-mind a hazug kommunista diktatúra tarthatatlanságát bizonyította volna.

A magyarországi népfőiskola történet újabb fejezete szintén a társadalmi erőforrások hiányához köthető. Az egykori népfőiskolások, illetve a felelősen gondolkodó értelmiségiek világosan látták, hogy a kommunista diktatúra évtizedei milyen rombolásokat végeztek a magyar társadalom szövetében. Ez egyaránt jelentett tudásbeli hiányokat, erkölcsi válságot, a közösségi elkötelezettség vérszesen rossz állapotát. Mindezeket túl a nemzettudat erős leépülését. A 80-as években egyebek mellett a népfőiskolához kötődő értelmiségiek is világosan látták ezeket a hiányosságokat. Néhányan az állampárt keretei között, mások pedig az uralkodó politikai rendszer hatókörén túl képzelték el különböző megoldásokat. A problémák orvoslásának egyik lehetséges cselekvési terepének gondolták a népfőiskolákat. A 80-as években az állampárt tudtával és hallgatólagos beleegyezésével több olyan kezdeményezés is elindult, amely a későbbiek során forrásává vált szárbaszökkenő népfőiskolai kezdeményezéseknek. A sors különös fintora, hogy míg országos szinten a népfőiskolai tevékenység ki volt szolgáltatva a kommunista párt belső harcainak, addig egyes vidéki helyszíneken a helyi felvilágosult pártvezetés elnözte a felnőttképzés ezen új formájának indulását. Nyilván persze ezt nem minden esetben jóindulatúan tették. Bizonyos esetekben nem nagyon tudták miről van szó, más esetekben a helyi hatalmi harcok eszközeként látták e kezdeményezéseket.

Ezen folyamatokban teremtett teljesen új helyzetet a rendszerváltás. A politikai hatalom demokratizálódása, sok egyéb mellett, lehetővé tette a civil kezdeményezések kibontakozását. Ezt a népfőiskolák is kihasználták és a rendszerváltást követő évek a korábbiakban elképzelhetetlen arányú fejlődést hoztak a népfőiskolák életében. Az alapvetően pozitívként értékelhető folyamat buktatói azonban hamar megjelentek. Egyrészt az eredetileg egységesnek látszó mozgalom különböző érdekek mentén szétszakadt. Másrészt a szervezés és a tartalmak szabadsága nem feltétlenül járt együtt az átgondolt stratégiák szerinti cselekvéssel. A 90-es évek közepére a kép azonban tisztulni látszott. Egyrészt létrejöttek a különböző országos szintű keretet adó szervezetek, másrészt pedig a tartalmi, módszertani kérdések is egyre csiszoltabban jelentek meg a nyilvánosság előtt. A több egyházi kötődésű kis népfőiskolai szervezet mellett kiteljesedett egy, a népfőiskolák nagy részét összefogni képes, országos szervezet, a Magyar Népfőiskolai Társaság. E szövetség mind koordináltságában, mind szakmai felkészültségében, mind pedig hazai és nemzetközi kapcsolatrendszerében messze kiemelkedett a többi országos igényű szervezetek sorából. Bár a politikai támogatottság – főleg a 90-es évek elején – egyértelmű volt, az intézményrendszer megszilárdulni nem tudott. Ennek ellenére a magyar népfőiskolai mozgalom egyik virágkorának tekinthető a 90-es évek közepétől következő egy évtized. Ez egyrészt megnyilvánult a létrejövő és stabilan működő népfőiskolák számában, másrészt pedig a szakmai munka minőségében. Bár a politikai csatározások következményei nem kerültek el a népfőiskolai mozgalmat sem, a rendszer tekintélye és eredményei lehetővé tették, hogy a népfőiskola törvényi szinten is megjelenjen a magyar közművelődés területén.

Az elmúlt három évtizedre visszatekintve egyértelműen megállapítható, hogy ez az időszak olyan progresszív korszaka volt a népfőiskolák történetének, amely nem csupán szervezeti megerősítést hozott, hanem rendkívüli szakmai eredményeket is. Szakmai műhelyeibe tudott integrálni sokszor eltérő gondolkodású, de a társadalmi felelősség tekintetében egyformán elkötelezett szakembereket. Létrejöttek olyan szakmai, módszertani eredmények, ame-

lyek mindmáig korszerűnek mondható gondolkodásmódra alapulnak. A társadalmi felelősségvállalás, a polgári cselekvés, a hazaszeretet és a leszakadó társadalmi rétegek felemelkedése szempontjából alapvetően fontos tartalmi és módszertani fejlesztések műhelyei voltak ezek a népfőiskolák. E fejlesztések legfontosabb motorja és háttere a Magyar Népfőiskolai Társaság volt. Az itt végzett munka minősége, a szervezetben dolgozók felkészültsége és kapcsolatteremtő képessége, nemzetközi szinten is magasan jegyzett szervezetté tették a Társaságot. A felnőttképzés rendszerének európai szintű átalakulása, a képzési tartalmak teljes reformja a Társaság közreműködésével jelent meg a magyar közgondolkodásban. A kompetencia alapú képzési rendszerek és az ehhez kapcsolódó fejlesztések tekintetében a társasághoz kapcsolódó szervezetek messze az átlag magyar gyakorlat előtt jártak. Meggyőződésünk, hogy az ebben végzett heroikus munkán túl, ez annak köszönhető, hogy a népfőiskolai gondolat eleve tartalmazta a kompetencia alapú képzés és tanulás legfontosabb tartalmi és módszertani elemeit.

A politikai közgondolkodás és a cselekvési metódusok átalakulása súlyos következményekkel jártak nemcsak a népfőiskolai tevékenységekre, hanem az egész magyar társadalomra. E sorok szerzője meg van győződve arról, hogy a magyarországi politikai folyamatok csak is nemzetközi összefüggésben vizsgálhatók: a liberális nyugat-európai demokrácia válsága, a gazdasági világrend átalakulása, az a nagy keret, amelyen belül értelmezhető mindaz, ami Magyarországon történt az elmúlt másfél évtizedben. Ennek az átalakulásnak sok egyéb mellett a népfőiskolai mozgalom is kárvallottja lett. Ha a népfőiskolák alapeszméjét tekintjük továbbra is kiindulási pontnak (társadalmi szolidaritás, közösségi cselekvés, polgári öntudat, valódi tartalmakkal megtöltött nemzettudat) akkor világossá válik, hogy a kialakuló autoriter rezsim nem tekinti partnernek az ezt az elvet valló szervezeteket. A népfőiskolai szervezetek ereje az elmúlt másfél száz évben az elvi szinten megnyilvánuló következetes és erkölcsi alapokon nyugvó magatartásban keresendő. A cselekvés elsődleges mozgatója a társadalmi felelősségvállalás. Az újonnan kialakuló politikai kultúra sem ideológiai, sem erkölcsi kötődésekkel nem rendelkezik. Cselekvési stratégiájában kizárólag a közvetlen politikai, időnként a személyes hasznot tekintő motiváló erőnek. Nemzetfelfogása nem közösségi, kizárólag jól kommunikálható egyszerű jelképekben gondolkodik. Gondolataiban kirekesztő.

Nem csodálható tehát, hogy az elvi alapokon nyugvó, a minőségi kultúrát és a közösségi elveket szem előtt tartó népfőiskolai mozgalom e közegben hatékonyan működni nem tud. Tevékenységét szisztematikusan akadályozza a rendszer. Éppen mert az igazi népfőiskolai gondolat által motivált cselekvés legfontosabb feladatai továbbra is azonosak maradtak. A társadalmi felelősségvállalás által motivált gondolat az emberi tudás erőforrássá alakításában aktuálisabb, mint valaha. Bár a bolsevik politikaszervezés elvein nyugvó mindennapi hatalmi cselekvés egyre kisebb teret enged a civil kezdeményezések számára, ezeken az elveken változtatni nem szabad. Ezek eltűnése egyet jelentene a népfőiskola megszűnésével.

Joggal tehető fel tehát a kérdés, mi lehet a mai Magyarországon az igazi népfőiskolák feladata? E sorok írójának meggyőződése, hogy legfontosabb feladatként fogalmazhatjuk meg az egyre gyarapodó leszakadó rétegek támogatását, társadalmi hátrányaik mérséklését. Itt nem csupán a fizikai szegénységben élők esélynövekedéséről beszélünk. Fontos cselekvési terepe kell, hogy legyen a népfőiskoláknak az újfajta szellemi szegénység következményeinek enyhítése. Az ország nem mondhat le komplett társadalmi csoportok cselekvő erejéről. Az elitista társadalompolitika végtelenül pazarló a legfontosabb erőforrás, az emberi alkotóerő tekintetében.

A világ haladó felének számára már régen nem kérdés, hogy a képzési rendszerek legfontosabb feladatai teljesen átalakultak az elmúlt évtizedben. A képzésnek és nyilván a felnőttképzésnek is legfontosabb feladata az átalakult képzési struktúráknak való megfelelés.

A legfontosabb tudások ma már nem lexikonokban vagy egy-egy szakma konkrét fogásainak elsajátításában találhatóak. Sokkal inkább a személyiségekben. Az egyéni boldoguláshoz szükséges tudás ma már a kommunikáció készségében, a változtatás képességében, az alkalmazkodni tudás állandó meglétében, a szilárd értékrenden nyugvó személyiségben található.

Az egyre gyorsabban változó világ kihívásainak csakis biztos kapaszkodók segítségével lehet megfelelni. A népfőiskolák legfontosabb feladatai közé tartozik, hogy e kapaszkodók kialakulásában segítséget nyújtsanak. Ilyenek lehetnek a családhoz és a nemzethez tartozás alapértékei. Kialakításuk élményszerűen szükséges, oly módon, hogy azok túllépjenek a pátoszos politikai jelszavak szintjén.

Mint minden társadalmi cselekvés, így a népfőiskolai tevékenység is hordoz magában olyan buktatókat, amelyek a mindennapok szintjén jelennek meg az abban résztvevők számára. Az autoriter haszonelvű politikai kultúra magában hordozza annak lehetőségét, hogy a hatékonyság érdekében olyan erkölcsi döntéseket kell hozni, amely ellentétes a népfőiskolai cselekvés alapelveivel. Alapvető erkölcsi kérdés tehát, hogy milyen szinten és meddig kollaborálunk az aktuális politikai rendszerrel. Főleg abban az esetben, ha annak elvei ellentmondanak a népfőiskolák alapelveinek. A társadalmi igények változása, a kommercializálódása felveti azt a dilemmát, hogy mennyiben kell azoknak megfelelni. Mennyiben kell ragaszkodni a minőség és az érték alapvető elvi követelményeihez?

Az új generációk elérésének alapvető dilemmája az, hogy a kialakult társadalmi kommunikáció egészen új közlési struktúrákat igényel. Ezek sok esetben a hagyományos módszertannal nem írhatók le. Az értékelvű társadalmi megközelítés mennyiben marad meg az eredeti tartalomnál akkor, ha megpróbáljuk átfordítani azokat az új kommunikációs struktúra nyelvezetére? Ugyanazok maradnak-e az értékek, ha azokat ebbe az új közegbe helyezzük be? Alapvető dilemma tehát, hogy a több mint másfélszáz éves népfőiskolai gondolat és azok legfontosabb tartalmi mennyiben értelmezhetőek és milyen struktúrában fogalmazhatók újra az egyre gyorsabban változó világ körülményei között?

E kérdések azonban nem csupán egy népfőiskolai cselekvésben gondolkodó, azért felelősséget érző értelmiségi töprengései lehetnek. Úgy tűnik, minden olyan gondolkodó számára felvethető dilemmák ezek, akik kultúrában, minőségben, társadalmi szolidaritásban és nemzetben gondolkodnak a 21. század elején, itt, Magyarországon.

BOLVÁRI-TAKÁCS Gábor

Színházművészek és filmművészek pártkongresszusi felszólalásai (1946–1988)

I. Bevezetés

A 20. század második felében Magyarországon az 1945–48-ben Magyar Kommunista Párt (MKP), 1948–56-ban Magyar Dolgozók Pártja (MDP), 1956–89-ben Magyar Szocialista Munkáspárt (MSZMP) néven működő állampárt, illetve annak vezetői gyakorolták a kizárólagos hatalmat. A jelen forrásközleményben a politikai iránymutatás és propaganda szempontból legfontosabb pártrendezvényeken, a kongresszusokon és országos konferenciákon elhangzott színházi és filmes tárgyú hozzászólásokat vesszük szemügyre, azzal a céllal, hogy adalékokkal szolgáljunk a művészetpolitika működési mechanizmusának bemutatásához.¹

A kongresszus a szovjet típusú kommunista pártoknál a legmagasabb szintű programalkotó, szervezeti szabályozó és tisztújító fórum volt. Általában 3–5 évenként hívták össze, a ciklusok tágulása a politikai rendszer konszolidáltságának fokát, a rendszer (vélt) stabilitását jelezte. A kongresszusok számozása kifejezte a Kádár-rendszer kontinuitást hirdető felfogását, amennyiben 1959-ben az MSZMP e néven tartott első kongresszusát VII. sorszámmal látták el, jogutódként vállalva a KMP/MKP három és az MDP további három hasonló tanácskozását.

Kritikus történelmi periódusokban két kongresszus között országos pártértekezletnek volt helye, amely formálisan nem a kongresszusi határozatok szintjén, de ténylegesen ugyanolyan joghatással dönthetett a szükséges szervezeti és személyi változásokról. A magyar párt történetében három ilyen konferenciáról beszélhetünk: az MKP 1945. májusi, valamint az MSZMP 1957. júniusi és 1988. májusi országos értekezleteiről. Ha a dátumokra tekintünk, a rendkívüli körülményeket aligha kell magyarázni.

A továbbiakban az egyszerűség kedvéért mindkét fórumra a 'kongresszus' kifejezést használom. A tanácskozások adatait hely hiányában nem sorolom fel, erről rendelkezésre állnak összefoglaló művek és nyomtatásban megjelent kongresszusi jegyzőkönyvek.²

A kongresszusokon szavazati jogú és tanácskozási jogú küldöttek vettek részt. Az előbbieket a megyék, a fővárosi kerületek és a kiemelt (megyei jogú, illetve nagyüzemi) pártszervezetek tagjai választották, az utóbbiakat a legfelső pártvezetés hívta meg állami tisztségük, közéleti befolyásuk miatt, vagy egyszerűen politikai propaganda céljából. A szavazati jogú kongresszusi küldöttek létszáma 1946–54-ig 386–796 fő, 1959–85-ig 554–935 fő között mozgott. Külön kategóriát képeztek a külföldi kommunista pártok képviselői, első helyen mindig a Szovjetunió Kommunista Pártjával. A kongresszus aktuális fontosságától függően a delegációk élén a testvérpártok legfelső vagy alacsonyabb szintű vezetői álltak. Országos értekezletre külföldieket nem hívtak meg.

A kongresszusok jelentősége a politikai retorika szempontjából meghatározó jelentőségű volt. A szovjet típusú pártállamok hatalmi eszköztárában a funkcionáriusok megnyilatkozásai eszmei útmutatást jelentettek, pontosan jelezve az aktuális és mérvadó politikai irányt. Az elhangzottak hivatalos álláspontot tükröztek, amelynek képviselete – az ún. demokratikus centralizmus szabályai szerint – a kisebbségi véleményt megfogalmazók számára is kötelező volt. A társadalom szovjetizálásának lényegi építőeleme volt az új politikai nyelvezet bevezetése és elsajátítása, amelynek eredményeként a korábban a közbeszédben csupán magánvéleménynek vagy frázisnak tűnő mondatok a közlő személyétől függően, ügödöntő súlyt kaptak, viszonyítási ponttá váltak. Ily módon a politikai retorika fontos szerepet töltött be az ideológiai irányításban.³

A szónoklatban a politikai beszéden belül megkülönbözteti az összefoglaló (retrospektív) és az előremutató (aktivizáló) beszédet. Az előbbi lezár egy korszakot, az utóbbi kijelöli a megteendő utat.⁴ A kongresszusi felszólalások koreográfiája ugyanezeket az irányokat követte. A beszédek tartalma részben iránymutatásban, bejelentésben, előkészítésben, részben megerősítésben és magyarázatban öltött testet. Az egyes napirendi pontok előadóit meghatározott terv szerint követték a hozzászólások. A személyekről és a sorrendről előzetesen, a Titkárság javaslata alapján, a Politikai Bizottság döntött.⁵ Szót kaptak a párt felső vezetői, a külföldi delegátusok, a területi pártszervek vezetői, a különböző szakmák és foglalkozások művelői, idősek és fiatalok, nők és férfiak, munkás- és parasztszármazásúak – köztük az „egyszerű” párttagság –, értelmiségiek, s néhány pártönkívüli meghívott. A referátumok számának a kongresszus hossza (napok), s azon belül a tárgyalási időkeret szabott határt. Az időkorlátok miatt vezették be az írásban benyújtott hozzászólást, bár voltak olyan résztvevők, akik eleve megelégedtek e nyilvános szereplést mellőző formulával.

Művészek valamennyi kongresszuson jelen voltak. Az összkép vegyes: írók, költők, színészek, zenészek, festők, szobrászok – szinte minden művészeti ág. De nem minden alkalommal kapott szót valamennyi műfaj. A színház-, illetve filmművészeket tekintve 1946–1988 között mindössze öt személy szólalhatott fel, összesen tíz alkalommal. Ebből ötször Major Tamás, kétszer Keres Emil, s egyszer-egyszer Kovács András, Székely Gábor és Tóth Sándor. Nem volt színházi vagy filmes felszólaló az 1945, 1948, 1954. és 1985. évi tanácskozásokon. A két kongresszus között a pártot vezető Központi Bizottság tagjai közé az MDP/MSZMP fennállása alatt három színházművészt választottak be (a mandátum mindig a következő kongresszusig tartott): 1957-ben, 1959-ben és 1962-ben Major Tamást, 1966-ban és 1970-ben Keres Emilt, 1988-ban Szilágyi Tibort. 1980-ban lett KB-tag Dobozy Imre író, aki számos filmforgatókönyvet és drámát írt.

A továbbiakban sorra vesszük a kongresszusokon felszólaló színház- és filmművészek legfontosabb életrajzi adatait, majd elemezzük hozzászólásaik tartalmát, összevetve az éppen aktuális társadalmi-közéleti környezettel és kultúrpolitikai gyakorlattal. A felszólalások teljes terjedelmükben, jegyzetekkel kiegészítve ezt követően, a II. részben olvashatók.

*

Major Tamás (1910–1986) színész, rendező. 1930-ban végzett a Színiakadémián. 1931-től a Nemzeti Színház színésze. Részt vett az illegális kommunista mozgalomban, fellépett baloldali szellemiségű színházi előadásokon. 1945 után a magyar színházművészet és színházpolitika meghatározó alakja. 1945–62-ben a Nemzeti Színház igazgatója, majd 1978-ig főrendezője. 1982-től a Katona József Színház alapító tagja. Sokat filmezett. 1947-től oktatott a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Kétszeres Kossuth-díjas Kiváló Művész. Közéleti személyiség volt, 1957–66-ban az MSZMP Központi Bizottsága tagja, 1949–53 és 1958–71-ben országgyűlési képviselő.⁶

Major öt alkalommal lépett a pulpitusra: az MKP III. (1946) és az MDP II. (1951) kongresszusán, az MSZMP országos értekezletén (1957), valamint VII. (1959) és VIII. (1962) kongresszusain. Az első szereplésekor 36, utolsó felszólalásakor 52 éves volt. Majdnem végig a Nemzeti Színház igazgatójaként volt jelen; 1962-ben már leváltása után, de főrendezői minőségben – s a felszólalása jelezte, hogy a felé irányuló politikai bizalom a pozícióváltás ellenére sem fogyott el. Frazéológiája mindig az éppen aktuális politikai vonalhoz igazodott, a korra jellemző jelszavakkal. Szinte kitapinthatók az egymás utáni történelmi korszakok: népi demokrácia, sztálinizmus, restauráció, konszolidáció, desztalinizáció.

1946-ban a reakció elleni fellépést, a kultúrharc fontosságát, a kommunisták művészeti térfoglalását hirdeti. Nem zavarja, hogy a kulturális tárcát a koalíciós partner Nemzeti Párt párt irányítja.⁷ Major támadása a szabadművelődési rendszer ellen irányul,⁸ bár a kifejezést nem használja.

1951-ben beszédét Rákosi Mátyás nevével kezdi és fejezi be, s ez mindent elárul a hangnembről. Megjelenik a Csokonai – Petőfi – József Attila költészeti fejlődésvonal, s persze az általa vezetett Nemzeti Színház erőfeszítéseinek dicsérete. Az új kultúrpolitikának megnyert művészek mintapéldájának állítja a kongresszus elnökségében helyet foglaló Somlay Artúrt, aki – a politikai elnyomással való egyet nem értése miatt – még abban az évben öngyilkos lett.

1957-ben azonnal önkritikával kezd, de nem a Rákosi-korszakot, hanem az 1955-ben több mint félszáz író és művész (közte Major) által aláírt, demokráciát követelő memorandumot ítéli el, mint „pártszerűtlen” viselkedést. Ezt követi az ellenforradalom minősítése. Pozíciójának erősítésére a konferencián jelen levő Révai Józseffel vitatkozik, aki a megelőző évtizedben legfőbb mentora volt, s az egykori főideológust önkritikára szólítja föl.

1959-ben a konszolidáció nyugalmát sugallja, az építőmunka eredményeit dicséri. 1962-ben pedig őt is eléri a Szovjetunió Kommunista Pártjának XXII. kongresszusán, 1961-ben teret nyert desztalinizációs hullám: expressis verbis elítéli a személyi kultuszt, benne saját korábbi igazgatói tevékenységét.

Major minden fellépése színházi magánszám. Jól felépített mondanóját ennek megfelelően tagolja. Mindig idéz, 1959-ben és 1962-ben József Attilát szaval. Tudja: a költő Aczél György első számú példaképe.

Keres Emil (1925–2016) színész, előadóművész. 1950-ben végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. 1950–51-ben a Honvéd Színház, 1951–54-ben a Nemzeti Színház, 1956–61-ben a Néphadsereg Színháza (1960-tól Vígyszínház) színésze. Igazgatóként 1954–56-ban a Szolnoki Szigligeti Színházat, 1961–73-ban a Thália (1964-ig Jókai) Színházat, 1973–85-ben a Radnóti Miklós Színházat vezette. 1973–85-ben a Magyar Színházművészeti Szövetség előadóművész tagozatának elnöke. Sokat filmezett. Kossuth-díjas Kiváló Művész. Közéleti személyiség volt, 1966–75-ben az MSZMP Központi Bizottsága tagja.⁹

Keres két ízben szólalt fel, az MSZMP IX. (1966) és X. (1970) kongresszusain, először 41, másodjára 45 esztendőskorában. Stílusa, hangneme Majornál jóval visszafogottabb. 1966-ban a nyugodt fejlődésről beszél, a művészek körében nem jellemző párttagság kérdése foglalkoztatja, de nem mindenáron: hirdeti, hogy az alkotó hit munkával való megvallása ugyanolyan erőt képvisel. 1970-ben – az időközben hivatalos vonallá vált művészetpolitikai reformiránynak megfelelően¹⁰ – a meggyőzően alapuló kultúrpolitikát méltatja és az adminisztratív intézkedésektől félti. A színházügy szempontjából ő szól először a falusi népművelés, a közönségszervezés fontosságáról – s a közművelődési párthatározat a következő kongresszusig meg is születik.¹¹ S végül hiányolja, hogy a Nemzeti Színház felépítéséről nem esett szó.

Székely Gábor (1944) rendező. 1968-ban végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. 1968-tól a Szolnoki Szigligeti Színház rendezője, 1971–78-ban főrendezője, 1972-től igazgatója is. 1978–82-ben a Nemzeti Színház főrendezője. 1982–89-ben a budapesti Katona József Színház alapító igazgatója. 1993–98-ban az Új (1994-ig Arany János) Színház igazgatója. 1973-tól oktat a Színház- és Filmművészeti Főiskolán, 1991-től egyetemi tanár, 2001–2006-ban rektor. Kossuth-díjas Kiváló Művész.¹²

Az a tény, hogy Székely Gábor 1975-ben az MSZMP XI. kongresszusán 31 évesen szót kapott, igazi kuriózum. Először is vidéki színházat képviselt, amire addig nem volt példa. Másrészt igen fiatalon lépett színre, a 60–70-as évek fordulóján teret nyert új rendezőnemdédék tagjaként. Ez a generáció repítette magasba tartósan Szolnokot és Kaposvárt, bizonyos periódusokban Kecskemétet és Veszprémet, s alapította később Budapesten az önálló Katona József Színházat.¹³ Székely beszédének hangneme első látásra tökéletes pártzsargon, tele mozgalmi jelzőkkel. Az előadó tudta, hogy a hatalom által használt retorika lényege, hogy nemcsak az azonosulás, de az ellentmondás is kizárólag ugyanebben a nyelvezetben lehetséges. E probléma áthidalását szolgálta a ma „vörös orr”, illetve „vörös farok”-nak nevezett eljárás. Székely felszólalásának lényege ugyanis a kritika. Az akkor induló vidéki színházi műhelyek létjogosultságának hangoztatása mellett hirdeti a gyermekprodukciók és az ifjúsági közönségnevelés fontosságát, hiányolja az új színházépületeket, dicséri az új formációkat és alkotóműhelyeket. Mondanivalója tehát a korábbi Major- és Keres-féle felszólalásokhoz képest abban áll, hogy bár nem kérdőjelezi meg a fennálló színházi rendszer alapelemeit, a művészi alkotófolyamat tartalmi elemei között új irányokat, módszereket, közreműködőket és célcsoportot jelöl ki. Mindezt lényegretörően: az itt tárgyalt összes felszólalás közül övé volt a legrövidebb.

Tóth Sándor (1938) táncművész, koreográfus. 1960-ban végzett az Állami Balett Intézetben. 1960-tól a Pécsi Nemzeti Színház balettgyűttesének (Pécsi Balett) alapító tagja, 1969–91-ben igazgatója. Liszt- és Erkel-díjas Erdemes Művész.¹⁴

Tóth Sándor személye ismét újdonság. A vidéket képviseli és nem színész, hanem táncos (ez meg is jelenik a beszédében), bár a jegyzőkönyv szerint a XII. pártkongresszuson (1980) színházi párttitkári minőségében szólalt fel. 42 éves volt ekkor, bő tíz éve a Pécsi Balett igazgatója. Beszédét Pécs kulturális fejlődésével kezdi – teljes joggal. Kérdése azonban („hogyan csináljátok”) nem költői, hanem nagyon is megválaszolható, s ezt a kongresszus küldöttei közül mindenki tudta. Éppen ezért szükségtelen lett volna szóba hoznia Aczél György erős pécsi kötődését.¹⁵ Felszólalása egyébiránt a stabilitásra törekvést tükrözi, éreztetve ugyanakkor a válság fuvallatát. Ne feledjük, ez az a kor, amikor az ország gazdasági és politikai jövője ráfordult a lejtőre. „Megállt az idő”,¹⁶ de ennek végső következményeit akkor még senki sem érezte.

Kovács András (1925–2017) dramaturg, filmrendező. 1950-ben végzett a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. 1950–51-ben a Hunnia Filmgyár dramaturgja, 1951–57-ben a dramaturgiai osztály vezetője. 1960-tól filmrendező. A szakmai közélet aktív résztvevője volt, a Magyar Film- és Tv-művészek Szövetségének 1969–81-ben főtitkára, 1981–86-ban elnöke. Kossuth-díjas Kiváló Művész.¹⁷

Kovács András az MSZMP 1988-as országos értekezletén (63 évesen) az első filmrendező, aki a legfelső pártfórumon felszólalt. (Koltay Gábor ugyanezen a konferencián írásban nyújtott be referátumot.¹⁸) Kovács annak tudatában beszélt, hogy rendezőként éppen olyan történelmi és közéleti konfliktusokkal foglalkozott, mint amelyek ekkor a hazai politikát jel-

lemeztek. Nem véletlenül utal a *Falak* c. filmjére, de említhette volna a *Nebéz emberek*, a *Hiddeg napok*, a *Ménészgazda*, a *Staféta* vagy a *Labirintus* című munkáit. További példái – Lenin, Lukács György – mind a közelmúlttal való szembenézésre bíztatnak. Beszédét a gorbacsovi szovjet reformretorika jellemzi, szervezeti újításokat javasol, nyugalomra int. Felszólalása végén felbukkan a többpártrendszer, a kisebbségbe kerülés kísértete. Ott és akkor a megoldást – másokkal egyetemben – a demokratizálódásban látja.

II. Színházművészek és filmművészek felszólalásai (dokumentumok)

1946 – Major Tamás felszólalása az MKP III. kongresszusán¹⁹

Tisztelt Kongresszus! Rákosi elvtárs beszédében megemlítette, hogy a kultuszminisztériumban²⁰ olyan jelenségek tapasztalhatók, amilyenek még a Hóman-féle kultuszminisztériumnak²¹ is becsületére váltak volna. Amikor az értelmiség művészcsoportja nevében felszólalok, be kell jelentenem: mi bizonyítani tudjuk, hogy a kultuszminisztériumban bizony gyakran találkozunk olyan szellemmel, amely enyhén szólva, a fejlődést lassítani, gátolni igyekszik. Ez nem is olyan csodálatos, ha meggondoljuk, hogy a kultuszminisztériumban egyetlen kommunista szellemű nincs.

Elvtársaim! A magyar művészek nagy csoportja ismerte már fel, hogy a munkásosztály mellett a helye. Felismerték ezt a tényt néhányan azért, mert hazájukat féltették a katasztrófától és látták azt a heroikus küzdelmet, amelyet az MKP a katasztrófa elkerüléséért folytatott évtizedeken át kitartóan. Látták azt, hogy a felszabadulás után hogyan állt a mi pártunk a nemzet élére, hogyan emelte ki abból a mélységből, amelyet ez az ország elkerülhetett volna, ha hallgat a kommunisták hívó szavára, harci felszólítására. Örömmel jelenthetem azt is, hogy számos kiváló művészünk, mint Kmetty János, Veress Sándor, Beck András, Bán Béla, Szabó Ferenc, Gobbi Hilda, Nagy Lajos, Ferenczy Noémi, Déry Tibor, Hont Ferenc,²² hogy csak néhányat említsek, elvtársaink – sőt közülük néhány régi harcos tagja a Kommunista Pártnak. És mint a kommunista művészek mintaképéről kell megemlékezni a most elhunyt Basilides Máriáról,²³ aki a legnehezebb időkől egészen haláláig szerényen, csendesen, de mély meggyőződéssel állt oda pártunk és a munkásosztály mellé, aki Vörös Segélyért²⁴ énekelt, vagy a felszabadulás után, akár gyalog, akár szekéren ment, hogy művészetét adja a dolgozóknak. És mikor megkérdezték: eljön-e, röviden és halkán csak annyit válaszolt: ez természetes. Az ő szavával felelhetjük: igen, ez természetes. Az értelmiségnek és a művészeknek a dolgozók mellett a helye. Basilides Mária a legmagasabb fokú művészetet adta a legszélesebb néprétegnek és ezzel a tettével kijelölte azt az utat, amelyen nekünk, magyar művészeknek, járunk kell. Innen a mi kongresszusunkról üzenem minden magyar művészeknek: álljanak a dolgozók mellé, ha szeretik hazájukat! És ismerjék fel saját érdekükben azt a tényt, hogy haladó művész másutt közönséget nem kereshet és nem találhat, de a képzőművészet, a színház és a zene gazdaságilag sem állhat talpra a dolgozók nagy tábora nélkül. Nem szólva arról, hogy ezen az úton olyan tartalommal telik meg a művész élete, amelyhez képest az a magányos, lemondó, önző életforma, amelyet mint „tisza művészetet” propagálnak, nem egyéb üres vegetálásnál. Ezt bizonyítani tudjuk mindannyian, akik abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy megtaláltuk a helyünket.

Fel kell ismerniök a magyar művészeknek azt a tényt is, hogy az előkelő elzárkózás idejélműlt dolog még a nyugati demokráciákban is. Pl. éppen néhány napja mozdult meg egész Amerika művészvilága az imperializmus ellen a békéért, Wallace²⁵ mellett a legünnepeltebb

művészek fejtették ki meggyőződésüket, hogy az elzárkózás ideje lejárt, művészet és politika egymástól elválaszthatatlan fogalmak. Óriási feladatok várnak ránk és a helyzet nehéz. A munkásság még mindig nincs abban a helyzetben, hogy komolyan áldozhasson kultúrára. Elébe kell tehát mennünk.

A Magyar Kommunista Párt sokat tett a felszabadulás óta, ennek a célnak érdekében. Mi indítottuk el a kulturális életet. Akkor, amikor itt még nyoma sem volt a kultuszminisztériumnak, leraktuk a művészi szakszervezetek alapjait, életre hívtuk a Művészeti Tanácsot,²⁶ szétszöttük a Vas-csomagokat,²⁷ – segélyakciókat indítottunk, a „Munkások a művészetért” akcióban tevékeny részt vettünk. Hogy csak néhány példát említsek: a VI. kerület a Zeneakadémiaán végzett rohammunkát és most a Képzőművészeti Főiskola üvevezését vállalta el. Ez a példa igazán követésre méltó. Az elmúlt év alatt rengeteg koncertet, kiállítást rendeztünk.

A Nemzeti Színházban alacsony helyárrakkal dolgozunk. Megszerveztük munkásbarátaink szövetségét; kérem az elvtársakat, hogy ezt az akciót támogassák teljes erővel. Tudjuk, hogy a helyzet nehéz, de fáradozunk azon, hogy már most találkozhatunk. Nehéz helyzetben lévő zeneművészeinknek átadjuk a Kamaraszínházat²⁸ kamarazene céljaira, a legkiválóbb képzőművészekkel és iparművészeinkkel készítettjük plakátjainkat, hétfőnként olcsó koncerteket adunk a kitűnő Székesfővárosi Zenekarral²⁹ – a magyar költészet remekeiből csinálunk ciklust. Székesfővárosi csoportunk javaslatot tett arra, miképpen volna lehetséges 60 tehetséges művész munkáját biztosítani. A javaslat szerint a vidéki városok örökbe fogadnak egyet-egyét. A IV. kerület irodalmi pályadíját tűzött ki stb.

Elvtársaim, nekünk ezt a munkát folytatnunk kell! És fel kell lépnünk a kultuszminisztériummal szemben, ahol ilyen aktivitást nem tapasztalunk.

A demokratikus művészet alapja a demokratikus művészi felsőoktatás. A Színművészeti Akadémiára, amelynek növendékei 75%-ban munkások és parasztok, még nem nevezték ki a tanárokat a felszabadulás óta, a Képzőművészeti Főiskolát nem teszik olyan haladó szelleművé, ahogy ezt a demokrácia elvárja.

A legnagyobb művészeink nagy nyomorban élnek: Kodály Zoltán, Veress Sándor, Kadosa³⁰ és még egy sereg nagy művész, nem tudnak megélni és ez annál veszélyesebb, mert külföldön tárt karokkal várják őket. Ezért javaslom: követelje az MKP, hogy a főiskolai művészstanárok megfelelő pótlékot kapjanak, mert demokráciánk nem engedheti meg magának azt a fényűzést, hogy elengedje őket.

A kultuszminisztériumnak olyan tervei vannak, hogy a művész szakszervezetek és a Művészeti Tanács közé életre hívjon régi, reakciós egyesületeket (pl. a Műcsarnok, Színészegyesület). Javaslom: lépünk fel határozottan ezek ellen a merényletek ellen, melyeket új demokratikus intézményeink ellen akarnak elkövetni.

Befejezésül csak ennyit: érdekeink azonosak. Ha a művész a dolgozók felemelkedéséért harcol: önmagáért is küzd. Az öntudatos dolgozó látókörét a kultúra szélesíti – fegyverré válik a kezében –, a haladó művészet pedig nem maradhat fenn a dolgozók tömegei nélkül. Művészek a dolgozókért, dolgozók a művészekért – közösen előre a népi demokráciáért.

1951 – Major Tamás felszólalása az MDP II. kongresszusán³¹

Tisztelt Kongresszus! Kedves Elvtársak! Révai elvtárs mondta tegnap: ne felejtjük el, hogy nemcsak mi láttuk Kölcseyben és Petőfiben, 1848 hőseiben és előkészítőiben a mi fejlődésünket, hanem ők is megsejtették a felszabadult népben, ők is előrelátták mibennünk saját utódaikat. Csokonai Vitéz Mihály így álmodozott mintegy 150 évvel ezelőtt: „Vége van már, vége

a hajdani gyásznak, / Lehasadoztak már a fekete vásznak, / Melyeket a fényes világosság előtt / A hajdani idők mostohás keze szőtt. / Az eltépett gyásznak rongyainál fogva / Tündöklük egy nyájas hajnal mosolyogva. / Setét völgyeinkre sugárit ereszt, / Mellyel a megrögzött vak homályt szélszeszti. / Biztatja hazánkat vidámító képe, / Hogy már a magyarok napja is kilépe, / S rövid időn felhág egünk délpontjára, / Hogy világosságot hintsen valahára. // (...) // Ezt minap egy jámbor magyar énekelte / S benne a huszadik századot képzelte.”³²

Petőfi Sándor írta „A XIX. század költői” c. versében: „Ha majd a bőség kosarából mindenki egyaránt vehet, / Ha majd a jognak asztalánál mind egyaránt foglal helyet, / Ha majd a szellem napvilága ragyog minden ház ablakán: / Akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, mert itt van már a Kánaán!” És addig? Addig nincs megnyugvás, addig folyvást küszködni kell.

És alig húsz éve József Attila ezt írta a költő szerepéről a Horthy-fasizmus ideje alatt: „neve ha van, csak áruvédjegy, / mint akármely mosóporé / s élete, ha van élte még egy, / a proletár utókoré!” A József Attila által hirdetett proletár utókor, a proletárdiktatúra kora itt van és mi magyar művészek ennek szenteljük életünket, József Attila jóslata értelmében. Amiről legnagyobb költőink álmodtak, az a kor itt van.

Rákosi elvtárs beszámolójában megjelölte a mi utunkat is. Amikor ötéves tervünk szédületes számadatait halljuk, amikor arra gondolunk, hogy egyre növekvő és fejlődő munkásosztályunk mellett már több mint negyedmillió dolgozó paraszt van a szocialista szektorban és számuk gyorsan növekszik, akkor világosan látjuk feladatunkat és óriási felelősségünket. Révai elvtárs beszélt az új szellemről, ami művészetünkbe behatolt; az irodalom, képzőművészet, zene és drámairodalom terén frontáttöréseink sikerültek. Mi eddigi sikereinket kezdeti sikereknek fogjuk fel: Pártunk, Rákosi elvtárs figyelmeztető szavára igyekszünk a fejlődéshez felzárkózni.

Szükségünk volt erre a figyelmeztetésre. A fordulat éve után sem a Nemzeti Színház, sem én magam nem ismertem fel eléggé, hogy a fejlődő fiatal magyar drámairodalmat nagyobb szeretettel kell támogatnunk. Rákosi elvtársnak volt ideje rá, hogy személyesen is felhívja erre figyelmünket. Mi ezen a hibán javítottunk. Vannak új magyar drámáink, de egyre fejlődő dolgozó népünk kultúrigényei is nőnek, ennek a közönségnek nem adhatunk selejtes, rossz darabokat. Átérzik e feladat nagyságát színészeink is, magával ragadja őket új közönségünk. A kultúrforradalom győztes új közönsége úgy egygyéforrott a színházzal, mint eddig közönség még soha, s színházunkat és művészetünket elmélyülésre készíti, lelkesíti. A régi arisztokráta, burzsoá publikum csak nézte a színészt, a dolgozó nép együtt él, együtt lelkesedik vele. Tegnap este, amikor a Kongresszus küldöttei a Nemzeti Színházban voltak, láttam, milyen más izgalom fogja el művészeinket ma, mint azelőtt. Érzik, hogy közös ügyért harcolnak; a szocializmus építésének felelősségteljes dolgozói akarnak lenni.

Emlékszünk még jól, hogy néhány esztendővel ezelőtt „kultúrembereink” tőlünk féltették a kultúrát. A színház halálát jóslták, amikor mi különböző selejtes divatdarabok helyett szovjet darabokat kezdtünk játszani. Most büszkén elmondhatjuk: jó utat választottunk, amikor a Szovjetunió drámairodalmától és a Szovjetunió művészetétől tanultunk. Büszkék vagyunk arra, hogy a reakciók minden jóslata ellenére sikerre vittük Gorkij „Ellenségek” és „Jegor Bulicsov” című drámáit, Trenyov „Ljubov Jarovaja” című darabja³³ előadására pedig alig tudunk az érdeklődőknek jegyet biztosítani.

Pártunk megbecsült bennünket azzal, hogy meghívott ide a Kongresszusra. Az elnöki emelvényen ül Somlay Artúr³⁴ elvtárs, aki egész életében nagy művész volt, de a Horthy-fasizmus alatt egész életét a nivótlanság és az üzleti szellem elleni hadakozással töltötte. Ő is Pártunknak köszönheti, hogy emberábrázoló képessége annyit gazdagodott az utóbbi években, hogy ma már nem mint ellenzéki harcol, hanem Pártunk irányvonalának lelkes propagandistája, kulturális frontunk egyik agitátora.

A Révai elvtárs által említett kulturális nemzeti egység ma a régi szakemberek javarészt mellénk állítja, úgy hogy nemcsak szaktudásukat, hanem lelküket is a szocializmus építésére áldozzák. Ez mutatkozott meg abban a lelkesedésben is, amellyel a nemrég elhunyt Bajor Gizi³⁵ állott kultúrforradalmunk mellé, a szovjet és magyar darabokban szerepeket kért és a béke ügyét szolgálta.

Felsorolhatnám még Rátkai Márton, Gobbi Hilda, Mészáros Ági, Ladányi Ferenc, Várkonyi Zoltán pályafutását,³⁶ akik itt fejlődnek a szemünk láttára, – vagy a régi idők „epizodistáit”, akiket Lengyel Menyhért, Lakatos László és Bús-Fekete darabjaiban³⁷ nívótlan szerepekbe skatulyáztak, és akik most megmutatták, hogy a Párt útmutatása és a dolgozó néppel való találkozás hogyan fejleszti az igazi művésztelenségeket. Itt Bihari József, Pécsi Sándorra, Rajczi Lajosra és Balázs Samura gondolok.³⁸ Itt vannak fiataljaink, Szirtes Ádám, Soós Imre, Horváth Teri, Ferrari Violetta,³⁹ akiknek nevét filmjeinkből, színházainkból ismeri új közönségünk, és akiknek megjelenésében azt az új, egészséges hangot üdvözölte, amelyet munkásosztályunk és dolgozó parasztságunk fiataljai vittek a színpadra. Fiataljainknak nem szabad meglepedniük azzal, hogy pályájuk kezdetén megérdemelt sikert arattak. A népi származás kötelez. Elmélyülten és lelkiismeretesen kell tanulmányozniuk szakmájukat, nem alakíthatják a színpadon mindig önmagukat. Minden színdarabban más-más embert kell alakítaniuk és tehetségükkel a szocialista munka hőst színesen, sokrétűen, harcainak, nehézségeinek bemutatásával kell a közönség elé vinniük.

Meg kell mondanunk azt is, hogy hazánk szédületes arányú fejlődésére nem készültünk fel eléggé. Amikor Rákosi elvtárs azt mondta: több mint negyedmillió a mezőgazdaság szocialista szektorában dolgozók száma és ez a szám gyorsan növekszik, arra kellett gondolnunk, hogy falusi kultúrmunkánkkal már most is elmaradtunk. Tapasztalataink azt mutatják, hogy a mezőgazdasági dolgozóknak erős kultúréhség él, és ezt a kultúréhséget sem tájszínházaink, sem vidéki vendéglátéink nem tudják kielégíteni. Egyszer megbeszélést rendeztünk a „Tartuffe” előadása után és a legnagyobb meglepetésünkre a vita úgy kezdődött, hogy meg akartak bennünket verni. (*Derültség.*) Felelősségre vontak: hol voltak maguk mostanáig? Miért csak most hoznak nekünk színházat? A pécsi tájszínház egyik előadásán elromlott a villany, a közönség szétszaladt és otthonról karbid- meg petróleumlámpákat hozott, hogy az előadást folytathassák, miközben többen őrizték a társulatot, hogy a sötétben el ne szökjenek. (*Derültség és taps.*)

A mostani kultúrverseny⁴⁰ is ezt a hatalmas érdeklődést mutatta. Tudjuk, hogy azok a nagy lehetőségek, amelyek színművészetünk előtt állanak, munkára, áldozatok vállalására köteleznek. Nem adhatunk rosszat, selejtet a dolgozó népnek!

Kemény harcot fogunk folytatni a még mindig meglévő önzés, bohémszellem ellen. A múlt kocsmázó, felelőtlen színészei helyett tudatos, felelősségteljes, a nép ügyéért élő művészek akarunk lenni. Feladatunk nem kicsi. Egyszerre kell teljesítményünket az új igényeknek megfelelően mennyiségileg növelni és színvonalunkat minőségileg emelni. Nem is olyan régen a főiskolai felvételi vizsgákon még azon gondolkoztak, hogy minél kevesebb fiatal színeszt vegyenek fel az állatalanság réme miatt. Ma egyik legnagyobb gondunk és felelősségünk a fiatal színészek kérdése.

Azzal szeretném befejezni szavaimat, hogy megköszönöm azt a nagy segítséget, melyet Rákosi elvtárs és Pártunk az elmúlt hat év során adott és azt a felbecsülhetetlen támogatást, amelyet a Szovjetunió élenjáró művészetétől kaptunk, mert ennek köszönhetjük színházi kultúránk eddigi fejlődését, kezdeti sikereit. Ígérjük, hogy a Kongresszus iránymutatását azzal a felelősséggel vesszük tudomásul, amellyel Pártunknak, Rákosi elvtársunknak tartozunk.

1957 – Major Tamás felszólalása az MSZMP országos értekezletén⁴¹

Kedves Elvtársak! Mi, a párt politikáját támogató értelmiségiek is követtünk el hibákat, személy szerint én is. Aláírtunk egy ízben egy memorandumot, amelyben különböző kultúrpolitikai követeléseket támasztottunk. Bár a memorandum megírásával az volt a célunk, hogy megakadályozzuk a párt elszakadását a tömegektől, s bár a memorandum egy sereg jogos követelést is tartalmazott, mégis hibás módszer volt, mert nem pártszerűen, nem a párton belül harcoltunk igazunkért.⁴²

Egyetértek Révai elvtárs szavaival, hogy az értelmiség önteltségében át akarta venni a munkásosztály szerepét, pedig, amint az események igazolták, aki haladó értelmiséginek tartja magát, az a mi viszonyaink között nem haladhat más irányban, mint a munkásosztály és a munkásosztály vezető ereje, a párt felé.

Hiába él egyes művészekben és írókban még ma is az a nézet, hogy októberben szocializmust akartak! Néhányan csak annyiban akartak szocializmust, hogy meg akarták tartani – például a színházaknál – az állami támogatást. És ezen a „szocialista alépitményen” akartak burzsoá felépítményt. Ilyesmibe a munkásosztály nem egyezhet bele.

Vannak még különféle revizionista álláspontok. Gyakori az a nézet, hogy a revizionizmust a dogmatizmus szülte. Ezt az álláspontot nyugodtan vissza lehet utasítani. A revizionizmus szülője a burzsoá ideológia, az osztályharc és nem a dogmatizmus. De a dogmatizmus elősegíti a revizionizmus elterjedését. Éppen ezért, ha nem is a hibák születték az ellenforradalmat – ez feltétlenül jobboldali álláspont –, de erősen hangsúlyozni kell, hogy az elkövetett hibák talaján sikerült az amúgy is folyó osztályharcban az ellenforradalmi erőknek, ha rövid időre is, de győzedelmeskedniük. Ha egyetértek is Révai elvtárral abban, hogy nem lehet egyenlőségi jelet tenni a revizionizmus elleni és a baloldali elhajlás elleni küzdelem között, de véleményem szerint feltétlenül és szakadatlanul kétfrontos harcot kell folytatni az ellenforradalom ellen és a múltban elkövetett hibáink ellen.

Sokan ma is tagadják hatalmas kulturális eredményeinket. Ilyen eredmény a munkásosztály kultúrsumja, amely megmutatkozik a könyvolvasástól a színházlátogatásig. Az eredmények elismerése mellett azonban elemeznünk kell a hibákat, nehogy újra elkövezzük azokat. Nem lehet például véletlennek tekinteni – amint azt a francia elvtársak megállapították⁴³ –, hogy olyan tökéletes írói egység kovácsolódott ki a jobboldali eszmék, a revizionizmus alapján. Ez nem történt volna meg, ha nem követtünk volna el nagyon sok baloldali hibát.

Révai elvtársnak arra a kijelentésére, hogy nem akar a rákosisták és a szektások nevében zászlót bontani, azzal a latin eredetű mondással szeretnék válaszolni, hogy „a boszorkányokról, amelyek nincsenek, nincs mit beszélni”,⁴⁴ hiszen a mi pártunk már megállapította, hogy a rákosista és sztálinista jelszó – reakciós és helytelen jelszó. Viszont szektás jelenségek és szektás nézetek képviselői még vannak. Kádár elvtárs beszámolójában és a határozati javaslatban nekem az tetszik a legjobban, hogy mi a nehezebbik utat akarjuk választani. Az előbbi vezetés a könnyebbik utat választotta: a meggyőzést felcserélte adminisztratív eszközökkel. Ez az út hibás volt, s egészen a bűnökig vezetett. Ezért kellett sok derék elvtársunknak szenvednie és – ezt is meg kell mondanunk – meghalnia. Kötelességünk beszélni erről, még akkor is, ha megállapítjuk, hogy a párt politikája lényegileg helyes volt, ha elismerjük eredményeinket is, mert mi ezeket a hibákat nem akarjuk újra elkövetni. Ezek a hibák és a későbbi bűnök komoly károkat okoztak az egész nemzetközi munkásmozgalomnak. Éppen ezért a Szovjetunió Kommunista Pártja és az összes testvérpártok nagyon komolyan és mélyen elemezték ezeket a hibákat és bűnöket. Azok az elvtársak, akik most nem akarják belátni e hibákat, nemcsak a múltban okoztak kárt, hanem ma is ezt teszik.

Engem nagy örömmel tölt el, hogy a különböző pártgyűléseken valósággal átforrósodik a terem a bíráló szó nyomán. Nem is szabad megvonni senkitől a bírálat jogát. A rágalom jogát azonban nem ismerhetjük el. Pedig mostanában elég gyakori jelenség, hogy olyan elvtársak, akik alkalmatlanok valamely tisztség betöltésére, opportunistáknak mondják azokat, akik nem hajlandók őket kinevezni.

A hibák között azt is meg kell említenem, hogy túlságosan gyorsan akartunk szocialista kultúrát létrehozni, s erőszakos kultúrpolitikát folytattunk. Helyes lett volna, ha Révai elvtárs is mondott volna néhány szót a 12 év folyamán együtt elkövetett hibákról. Hibákat követtünk el a káderpolitikában is. Nagyon sokáig melengettük a pártban az Aczél-, Gimes-, Méray-féle⁴⁵ és más árulókat, akik annak idején kispolgári értelemben vett, hangoskodó szektások voltak. Ezzel a káderpolitikával, amelyet egyfelől az udvarlás, másfelől a bunkózás jellemzett, örökre szakítanunk kell.

A jövőben ideológiailag nem szabad engedményeket tennünk. A szocialista realizmust vissza kell állítani jogaiba. A szocialista realizmus a valóságot néző, a marxizmus-leninizmus alapján álló művészet, amely ezen az alapon állva perspektívát és utat tud mutatni. Ez a szocialista realizmus, még akkor is, ha eddig nem készítettünk ilyen remekműveket. De értünk már el eredményeket, s a küzdelmet folytatni akarjuk. Természetesen ez nem jelenti azt, hogy ne adjunk teret a nem szocialista realista műveknek is. Elsősorban azonban szocialista realista remekműveket akarunk. A szocialista realista művek bírálatánál nagyon fogunk ügyelni arra, hogy ne nevezünk mindent formalistának, ami új formában jelentkezik. Nem játszhattuk például egészen mostanáig az egyik legnagyobb kommunista agitátor és az egész világon nagy sikereket elért kommunista író, Berthold Brecht darabjait. Színesebb, szebb művészetet akarunk az eddiginél. S fogjuk szavukon azokat a művészeket, akik mostanáig politikaellenesek voltak, s akikről kiderült, hogy mennyire tudnak politizálni. Dolgozhatnak, de legyenek szívesek és ne politizáljanak. Majd mi politizálunk. *(Derűlttség.)*

Beszédemet azzal zárom, hogy kultúránk, művészetünk jövőjét szépnek és ígéretesnek látom. S azt hiszem, teljesíteni fogjuk József Attila kérését: „...jó szóval oktasd, játszani is engedd szép, komoly fiadat.”⁴⁶

1959 – Major Tamás felszólalása az MSZMP VII. kongresszusán⁴⁷

Tisztelt kongresszus! Kedves elvtársak! Engedjék meg, hogy néhány szóval beszéljek arról, hogyan érvényesül pártunk helyes politikája a művészet terén.

A kulturális élet természetesen lassabban fejlődik, mint a szocializmus építésének más területei. De élő, virágzó, és a fejlődés minden lehetőségében gazdag művészi életet találhat, aki művelődni akar.

Milyen úton járunk, ha méltók akarunk lenni a kommunista művész névre? A mi első kötelességünk az – különben a művésznek ez mindig fő feladata –, hogy a mai élet összefüggéseit mutassák meg az embereknek, képpel, szoborral, drámával adjunk feleletet az őket legjobban izgató kérdésekre, hogy jobban kiismerhessék magukat az életben. A legutóbbi három esztendő nagyon sokkal gazdagította azt a kulturális fejlődést, amely a felszabadulás óta végbement.

Ha jól dolgozunk, lehetőségeink szinte korlátlanok. Érezhetik ezt azok a művészek, akik a legutóbbi három esztendőben szépet alkottak. Nem kis számban vannak ilyenek. Sokan az ellenforradalom tévelygése után a munkában találták meg önmagukat, vannak aztán fiatalok, akikben az idősebb generáció átadja minden tudását, hiszen az ő lehetőségeik még nagyobbak, jövőjük még szebb lesz, mint a mienk.

Nagyon nehéz kérdés áll most azok előtt a művészek előtt, akik szakmájukban sokat dolgoznak, de nem találnak elég kapcsolatot a mindennapi élethez. A művésznek minden nap találkoznia kell az új világgal. Ha ez nem történik meg, mondanivalója elavul, kifejező eszközei elöregednek, hiszen a mi folyamatosan fejlődő életünk új és új emberi kapcsolatokat teremt, új és új embertípusokat alkot. Gondoljunk csak arra, milyen változáson megy át a dolgozó paraszt, aki a családból a nagyobb közösségbe lép. Más céljai lesznek, életmódja megváltozik. Ezt az előttünk formálódó új embert nem lehet úgy ábrázolni, mint a régi népszínmű parasztjait. Sok művész ezt még nem eléggé érti, nem eléggé veszi észre. Pedig milyen régi probléma ez! Modernül kell tehát alkotnunk, modernül kell játszani. De itt is sok tisztázatlan kérdés van néhány művésznünk fejében. Aki nem mélyült el eléggé mesterségében, az a mai művészet problémáit formai kérdésként fogja fel.

Az ellenforradalom óta sok hasonló jelenség volt, és akad még ma is nálunk. Meg vagyunk azonban győződve arról, hogy ezen a formalista gyermekbetegségen hamar túljutnak az igazi művészek. Éppen legtehetségesebb színészeink közül mondták az utóbbi időben néhányan: ne formaszínházat, hanem emberszínházat csináljunk. Az érdekes, meghökkenítő forma néha helyénvaló. Ha például a kitűnő Arthur Miller darabját nézzük, akkor érezzük: a forma a tartalomból fakad, éppen egy, a kapitalizmus által megnyomorított öreg utazó halála előtti visszaemlékezését fejezi ki.⁴⁸

De nyilvánvaló, hogy a szocialista drámának nem ezt a formát kell keresnie. Mi nem vagyunk ellenségei semminek, ami új. Minden klasszikus szerző azért maradt élő, mert a maga idejében modern volt. Shakespeare, akit éppen a realizmusa miatt szeretünk, minden darabjában megtalálta a tartalomhoz a formát, egy fejlődő társadalom minden konfliktusát megmutatta. Nem is tudott vele mit kezdeni a polgári bírálat. Amikor Molière megszólalt, hihetetlen harc tört ki színdarabjai körül. Modernsége – a többi között – abban állt, hogy egy rendkívül „kifinomodott” korban, amikor összesen csak 800 szó volt „szalonképes”, bezúditotta az egész francia nyelvet minden gazdagságával és néha közönségességével, mint haladó plebejus, rászabadította a színpadra az életet.

Amikor mi a modern mondanivalóhoz a formát keressük, semmiféle határt nem szabunk, csak azt kérjük a művészekről és az íróktól, hogy a mondanivalóhoz keressék meg a kifejező eszközt. Erre azonban csak akkor képesek, ha ismerik a mindennapi életet.

A kongresszusi irányelvek a pártszervezetek feladatává teszik, hogy mindennapi munkájukban foglalkozzanak a művészet kérdéseivel. Mi a magunk részéről mindent megteszünk, hogy a munkásosztály egyre szélesebb rétegeit behozzuk a színházba. Mi a munkásokkal folytatott különböző beszélgetések során megtanultuk, hogy érdemes meghallgatni véleményüket. Ezért tovább ápoljuk kapcsolatainkat a közönséggel.

Nincs életünkben olyan kérdés, amelyhez ne nyúlhatnánk hozzá a művészet eszközeivel. József Attila a maga korának, életének legegységesebb kérdéseire is hozzányúlt, s olyan szavakat használt költeményeiben, hogy a polgári kritikusok, esztéták fintorogtak, mert ilyen prózai kifejezések, ilyen hétköznapi kérdések még nem fordultak elő a művészetben. Annak bizonyosságára, hogy ha valaki tehetséges és haladó világnézete van, akkor a mindennapi élet leghétköznapibb dolgaiból is magas színvonalú művészetet tud alkotni, befejezésül elmondom József Attila: „A város peremén” című versét. *(Major elvtárs elmondja a verset, amelyet a kongresszus nagy tápssal fogad.)*

1962 – Major Tamás felszólalása az MSZMP VIII. kongresszusán⁴⁹

Tisztelt kongresszus! Kedves elvtársak! Úgy érzem, hogy a párt Központi Bizottsága az élet, a feladatok mély elemzése után jutott el a gondolatokig, amelyek elkövetkező munkánkban mozgósítani fognak bennünket – és ezért ilyen szép, nyugodt ennek a kongresszusnak a hangja is. Nem lesz könnyű megvalósítani, amit a kongresszus elhatározott. Nehéz dolog ez, s nincsenek sémák. Mindenkinek, valamennyi párttagnak és pártonkívülinek, aki minket támogat, felelősséggel helyt kell állnia; egyszerre látnia kell az egészet és kitalálnia az újat a munkában. S ha ez az út nehéz az életben, ugyanilyen nehéz a művészetben is. Mostanában a művészek vitáiban – azokon az eredményeken, és azon pezsgő életen és mozgáson túl, ami most valóban jellemzi a művészetet – még mindig gyakran hangzik el olyan megnyilatkozás, hogy szabadságot akarunk, a kísérletezés szabadságát. Úgy vélem, az így feltett kérdés már régen nem korszerű. Nem arról van szó, hogy mit enged nekünk a párt és a minisztérium – erre felelnek a kongresszus határozatai, felel az egész kongresszus. A kérdés így hangzik: mit követelnek tőlünk a dolgozók, mit követel az élet, mire kötelességünk felelni, mekkora az alkotói felelősségünk.

A személyi kultuszt annak elítélésével vagy azzal, hogy az érte elsősorban felelős vezetőket a pártból kizártuk, korántsem intéztük el. A személyi kultusz maradványa jelentkezik mindenütt, ahol hatalmaskodni lehet, és hatalmaskodni végeredményben nagyon sok helyen lehet. A személyi kultusz jelen van ott is, ahol nem az életet elemezve gondolkodunk, hanem a magunk, a hibáink igazolásához gyűjtjük a bizonyítékokat. A személyi kultusz jelen van az olyan intézményben és üzembben, ahol a dolgozók másképpen beszélnek a párttitkárral, és utána másképpen a folyosón; ahol még nem természetes, hogy mindig az igazat kell mondani, annak minden következményével együtt.

Ami a kísérletezést illeti, álláspontunk az, hogy tudatos jövőnkkel, a céllal, alapállásunkkal, a világnézetünkkel nem kísérletezünk. De a formákban, a megoldás módjaitokban kísérletezhetünk: a lehetőségek itt csaknem végtelenek. A kísérletezésnél egy a lényeg, ha például valaki szabad verssel kísérletezik – az tudjon kitűnő szonettet írni. De ne mondja senki azt, hogy kísérletezik, aki nem tud mást csinálni, csak azt, amit éppen csinál. Aki nem tud szonettet írni, és ezért ír szabad verset, az ne mondja, hogy kísérletezik, hanem vallja be: mást nem tudok, ezért írtam így. *(Derűlttség.)*

József Attila mindent tudott. És József Attilának szabad volt játszani, mert mindent tudott, minden formához értett, és mert ezeket a formákat – a l'art pour l'art formáját is – a saját célja, a saját világnézete értelmében tudta felhasználni.

A művészet egyik szerepe tehát az, hogy küzd a tudatos jövőért, naponta újat fedez fel és ad az embereknek az élet értelméről. De van a művészetnek egy másik jellemvonása is: ha tiszta a levegő, mint ahogy most tiszta minálunk, akkor minden a miénk, ami valaha is haladó volt a világon, és különösen minden a miénk, amit nekünk írtak. Ha nem tiszta a levegő, mint ahogy a személyi kultusz idején nem volt az – még azt sem lehetett elmondani, amit egyenesen nekünk írtak. Albániában ebben a pillanatban nagyon sok kommunista verset nem lehet elmondani.⁵⁰ S ez nagyon tragikus. Nálunk is volt ilyen tragikus helyzet. Valaha arról beszélgettünk, hogy semmiképpen sem mondhatjuk el azt a verset, amelyet József Attila nekünk írt: a „Levegőt!” A párt töretlen politikája az ellenforradalom óta visszaadott nekünk mindent, ami a miénk. Éppen ezért el szeretném itt mondani a verset. Hallgassák meg: minden szava pártunk politikáját igazolja. *(Major elvtárs ezután elszavalta József Attila „Levegőt!” című versét, amit a hallgatóság nagy tapsal fogadott.)*

1966 – Keres Emil felszólalása az MSZMP IX. kongresszusán⁵¹

Kedves elvtársak! Nyilván minden emberben más és más asszociációk kísérnek egy olyan fogalmat, mint pártkongresszus. Az én emlékezetemben a kongresszus nem mint esemény, hanem mint lehetőség raktározódott el: a kommunisták egyik legnagyobb lehetősége. Ennek okát is tudom, egyetlen mondat a Szervezeti Szabályzatban, amelyet azután a szóbeszéd így formált: megyek velem a kongresszusig. József Attila „Hazám” című versében, miután felsorolja azokat a gondokat, amelyek kínozzák, így sóhajt: „fel kéne szabadulni már”, „és a hozzáértő, dolgozó nép okos gyülekezetében hányni-vetni meg száz bajunk”. Azt hiszem, ennél szebben senki sem álmodta meg a kommunisták szabad kongresszusát. E sorokban benne foglaltatik a feladat is: a kongresszus elé tárni gondjainkat, bajainkat, eredményeinket, örömeinket.

Minden területnek megvannak a maga gondjai. A kritika, a színház, a bíráló, az alkotó ma már egyetért abban, hogy mi a művészet feladata, célja. Egyetért a művészet feladatainak, céljainak friss, egészséges kommunista értelmezésével. A szocialista átalakulás létrehozta a magyar művészeti életben azt a nagyszerű fordulatot, amelyet úgy szoktunk nevezni: a művészet igazi megbecsülése. A művészet hazánkban először végre betöltheti feladatát, a nép nevelését, életének megszépítését.

Az ötvenes évek elején az állam megmaradt mecénásnak, de nem a művészek fantáziájára, tapasztalataira, mondani akarására bízta az alkotó munka indító ihletét, hanem előírta azt, amit láttatni akart. Ez a gyakorlat ma már ismeretlen. A Központi Bizottság beszámolója reális, nem szépíti gondjainkat, eredményeinket, és hogy ez így természetes, ezt már kezdjük megszokni. Őszintén szól a művészet feladatairól és problémáiról is.

A pártnak a két kongresszus között követett politikája a kulturális és művészeti életben is szép eredményeket hozott. Gondoljunk a hazánkban és a külföldön is nagy sikert aratott művészeti alkotásokra, a nálunk lezajlott nemzetközi költőtalálkozóra, színházaink külföldi szerepléseire. A Központi Bizottság szellemi, politikai és művészeti életünket kivezette az előítéletektől és dogmáktól terhes útszakaszról.

Szeretnék szólni arról, hogy vannak, akik túlbecsülik a művészeteknek a társadalomban betöltött szerepét. A művészet társadalom- és emberátalakító szerepének túlbecsülésére gondolok. Némely fórum ezért elégedetlen a művészet sikereivel és közvetlenül is be akar avatkozni az alkotók műhelymunkájába, mintha ezzel nagyobb eredményre serkentené őket. Találkozni viszont a művészeti élet bizonyos fajta lebecsülésével is. Nem azokra gondolok, akik értetlenségük vagy érzéketlenségük miatt a kulturális élet fejlődésének útjában állnak. Az alkotó művészek – nyugodtan állíthatjuk – egyre jobban felismerik felelősségüket a tudat, az ízlés, a világnézet, az erkölcs formálásában. Mégis mi az oka annak, hogy nem növekszik olyan mértékben az aktívan politikázó és a pártba lépő művészek száma, amilyen mértékben a párt elnyeri sok művész együttérzését és egyetértését?

Művészeink közül sokan, akik egyetértenek a párt alapvető céljaival, nem nyilatkoznak meg határozottan, nem lépnek sorainkba. Attól félnek, azt hiszem, hogy elveszítik az igazi művészre jellemző bátorságukat, s ezzel sok minden mást, talán önmaguk becsülését is. Azt kell megértetni ezekkel a művészekkel, hogy az önkínzó szembenállás nélkül is van elég lehetőség ebben az országban a bátorságra. Azoknak a problémáknak művészi megformálására gondolok, amelyek a minden korban jelenlévő konzervatív ítéletek leküzdését szolgálják. De úgy látszik, egyes berkekben a szocializmus ügyével való nyílt azonosuláshoz is bátorság kell.

Egyes művészek attól is félnek, hogy egyetértésüket, tiszteletüket a párt politikája iránt konformizmussal, vitájukat pedig a haladással való szembenállással azonosítják. Ezeknek a helytelen nézeteknek fel kell szívódnuk, de ehhez még sok idő és türelem kell. Ha társadalmi

és művészeti életünk demokratizmusa tovább nő, ha a művészeti munka pártirányítását úgy végezzük, ahogyan az elvileg rögzítve van, az újabb eredményeket hoz majd az előítéletektől mentes, a szellemi és politikai közéletben is aktív művésztszadalom megteremtésében.

De a legjobb vallomás a művész részéről maga a produktum, és a társadalom számára tulajdonképpen ez a fontos. A művész minden lényegeset elmond magáról alkotásaiban, ezért – érthetően – vágyai közé tartozik, hogy világnézetileg is elsősorban magával az alkotó munkával vallhasson. Meggyőződés, hogy a párt ezzel egyet is ért. A magyar művészeti élet ilyen természetű vallomásaiban szépen mutatkozik a magyar művészvilág eszmei fejlődése.

1970 – Keres Emil felszólalása az MSZMP X. kongresszusán⁵²

Tisztelt kongresszus! Karinthy Frigyes az első világháború utolsó évében „Jár a szám” című írásában azt mondta: a ki nem mondott igazság megromlik, hogyha a száj nem járhat, és ami békés, derűs himnusznak készült, abból dühöngő átok és káromlás válhatik idővel. Mi megtanultunk úgy beszélni, ahogy gondolkodunk. Igaz: nem mindig az igazat mondjuk, gyakran csak a valót, de beszélünk, s az emberek többsége azért beszél, hogy segítsen a közös ügyet előbbre vinni.

A párt komoly szellemi erőfeszítéssel arra tanítja tagságát, az ország népét, köztük a művészeket is, hogy a célok megfogalmazásában, a döntésekben minél aktívabban vegyenek részt. Kialakult egy olyan légkör, amelyet féltve szeretünk, s amely most már minden munkánk legjobb feltétele. Amikor elfáradok az olyan vitákban, amelyekben főleg arról van szó, hogy ez kellene, meg az kellene, méghozzá nagyon gyorsan, meg toronyóra láncostul, azzal bújok ki a hosszú és eredménytelen vita alól, hogy azt mondom az illetőnek: vedd át gondolatban legalább 48 órára az ország vezetését; s elmondok neki még sok el nem végzett munkát, pillanatnyilag megoldhatatlan, jogos igényt, amelyekről nem tud. Egyszer egy hangoskodó követelődzőnek azt mondtam: vegye úgy, hogy most maga a miniszterelnök. Nem akarta vállalni. De aztán furcsa fény villant a szemében, és azt mondta, legyen. És itt jön a lényeg, mert így folytatta: az első feladatod az lesz, hogy mindenkit arra kérek, jöjjön és segítsen. Nahát – mondtam –, most magát is éppen erre kéri a párt az ország ügyei érdekében. Valóban, az ország népe beszél, segít, segíteni akar. Fel akarja építeni a szocializmust.

Egyetértek azzal, amit a beszámoló a kulturális területen, a művészetekben kifogásolt, megbírált, elítélt. De felhívom a figyelmet: ne hogy nagyobb takarításba kezdjünk, mint amire szükség van; vigyázzunk, nehogy a selejttel együtt azt is kidobjuk, amire szükségünk lehet. Vigyázzunk, nehogy a selejt helyett műfajokra haragudjunk, nehogy megint a napi politikához próbáljuk igazítani a művészek belső programját.

Tehát a megállapított hibákkal és eredményekkel egyetértek, az viszont elgondolkodtat, hogy miközben az ország népe beszél, bírál, gondolkodik, ezzel nincs arányban a művészek részéről az alkotó-munkában való konstruktív szókimondás, az életünket igenlő, eredményeinket szerető, segítő szándék. Miért ez az óvatosság? – kérdelem magamtól. – Hiszen az alkotáshoz nélkülözhetetlen, szabad légkört hiányoltuk még nem is olyan régen. Hiszen a párt, igen helyesen, esetenként még az eszmeileg vitatható művektől sem ijedt meg, vitatkozott az alkotókkal, és hagyta, hogy megfogalmazódjon a társadalmi vélemény, s közben magyarázta a művészi munkában a demokrácia lényegét, amely majd – remélte – művekkel készíti polémiára azokat a művészeket, akiket ugyanabban a témában vagy akár másban alkotásra inspirál a szocialista meggyőződés. Ezt a légkört a művészet még nem használta fel úgy, ahogyan a társadalomnak arra szüksége lenne. Az a benyomásom, hogy a művészet adósa most a társa-

dalomnak, és nagyon jó lenne, ha ebből az adósságból a következő időben jeles művekkel, az élet nagy kérdéseivel, közéleti problémákkal foglalkozó, realista művekkel törlesztene.

Felszólalásom további részében a népművelésről, a kultúra terjesztéséről szeretnék beszélni. A művészek gyakran hivatkoznak arra: elkedvetleníti őket, visszatartja a munkában az a körülmény, hogy a kultúra terjesztése évek óta nem nagyon mozdult előre. Elért nagy eredményeink mellett is valóban rengeteg a tennivaló. Sok példát lehetne mondani. Azt mondjuk: olvasó ország lettünk. De még mindig rengeteg kézből hiányzik a könyv. A falusi művelődési otthonok nem egy helyütt üresen állnak. A színházakba évek óta ugyanaz a közönség jár. Van mozgás, vannak újabb eredmények a kultúra közkinccsá tételében, de ez még kevés! Hiszen még mindig rengetegen élnek úgy, hogy fogalmuk sincs, miről mondanak le. Az a véleményem: tagságunk még nem érti eléggé, hogy a kultúra terjesztése nemcsak a hivatásos kulturmunkások feladata, hanem az egész párté. Ahol ezt a kommunisták, a pártszervezetek megértették, ott rögtön eredmények születtek.

Végül a kommunista művészek közérzetéről mondanék néhány szót. Egyes kommunista művészek rossz közérzetre panaszkodnak. Többen úgy érzik, már nem számítanak rájuk úgy, mint régebben, nem nagyon hívják és biztatják őket. Támaszkodjunk jobban azokra a művészekre, akik nemcsak tehetségükkel, hanem világnézetileg meggyőződésükkel és politikai megnyilatkozásukkal is mindenkor a párt mellett álltak. Végül: jó lett volna, ha az új Nemzeti Színház felépítésének ügyében⁵³ is hallhattunk volna valamit.

1975 – Székely Gábor felszólalása az MSZMP XI. kongresszusán⁵⁴

Tisztelt kongresszus! Kedves elvtársnők, elvtársak! Nagy megtiszteltetés számomra, hogy ezen a fontos tanácskozáson, pártunk legmagasabb fórumán lehetőséget kaphattam egy vidéki színház képviseletében beszélni eredményeinkről, gondjainkról, szándékainkról, problémáinkról. Az a tény, hogy Szolnok megye kommunistái érdemesnek és szükségesnek tartották, hogy küldöttként képviseljem őket pártunk XI. kongresszusán: megyénk megbecsülését jelenti számomra, és jelzi azt is, hogy a vidéki színházak előadásai, eredményeikkel a magyar színházművészet szerves részeivé váltak. Színházunk és a legtöbb vidéki színház igyekszik olyan új, a mához szóló, a jelenünket tükröző, a jelen kérdéseire választ kereső, világnézetileg elkötelezett színházat létrehozni, amelyben szórakoztatnak, és egyben formálják az új szocialista embert. Arra törekszünk, hogy ne eklektikusan, hanem gondolatiságában, ízlésében, színvonalában egységesen, megalkuvás nélkül fejezzük ki művészi elképzeléseinket. Keressük azokat a formákat, amelyekkel az eddiginél közvetlenebb kapcsolatot létesíthetünk közönségünkkel.

Az 1974–1975-ös évadban mutatott be színházunk először gyermekprodukciót azzal a nem titkolt szándékkal, hogy már a legkisebbek színházba járásával is a leendő felnőtt közönség igényessé és színházszertetővé válását készítsük elő. Az országban talán először teremtettük meg a szakmunkástanulók rendszeres színházba járásának lehetőségét, a szakmunkástanulók színházát. Hazánkban az elmúlt 30 év alatt a lakosságnak közel 20 százaléka lett színházba járó. De nincsenek pontos adatok arról, hogy milyen rendszeresen járnak az emberek színházba. Úgy gondolom, hogy van még bőven lehetőség a közönségbázis szélesítésére.

Felszabadulásunk óta hazánkban eleve színház céljával új színházépület még nem készült.⁵⁵ Nem azért, mintha nem lett volna rá szükség vagy mert színházművészetünk még nem bizonyította kellőképpen, hogy feltétlenül szükség lenne új társulatokra, új színházi formák kikísérletezésére, és természetesen új színházi épületekre is. Mindez mégsem jelenti azt,

hogy a mai magyar színház nem kapott megfelelő anyagi vagy politikai támogatást, de tény, hogy e lehetőségek birtokában tudatformáló, közművelő, szórakoztató jelentősége jóval nagyobb is lehetne. Az új színházi szerveződések nem a meglévők helyett, hanem azok mellett, a közönség és a színház új kapcsolatának kialakítása érdekében is szükségessé váltak. Hiszen új közönségrétegek és korosztályok megnyerése is jelentős feladatuk lenne színházainknak.

Új szervezettségű színházakra van szükség. Új műhelyekre, amelyek segítségével nemcsak a magyar színházművészet léphet jelentősen előre, hanem általuk megvalósulhat pártunk művelődéspolitikája, a tudati és esztétikai nevelés, a munkásművelődés, az ifjúság művelődése éppen úgy, mint a szocialista gondolkodás alakítása, az emberek erkölcsi-ideológiai nevelése, a szocialista, kommunista ember megformálása.

A színház két és fél ezer éve társadalmi, ideológiai tudat és erkölcsformáló erő. Többszörösen fontos a színház szerepe korunkban, amikor valóban a tömegek tudati és esztétikai nevelése, ezen belül a munkásműveltség fokozása vált elsődleges feladatunkká. Mi, színházi dolgozók azon leszünk, hogy ennek a feladatnak szocialista elkötelezettséggel eleget tegyünk.

1980 – Tóth Sándor felszólalása az MSZMP XII. kongresszusán⁵⁶

Tisztelt kongresszus! Kedves elvtársak! Az országot járva mind gyakrabban hallok elismerő szavakat Pécs művészeti arculatáról, dinamikusan fejlődő szellemi életünk értékeiről, majd jön az elmaradhatatlan kérdés: mondd, hogyan csináljátok? Ilyenkor többnyire zavarba jövök, hiszen mi, pécsi művészek hajlamosak vagyunk gyakrabban felemlíteni a fejlődés akadályait, a művészeti közélet küszöbjeit, amikbe gyakorta megbotlunk, mint az eredményeket, amelyeket már elértünk. Nem valami mellődöngetős önelégültségre csábítom művészársaimat és városunk kulturális vezetőit, de a már megtett útról sem szabad megfeledkezni, hiszen jól tudjuk, az sem volt könnyű.

Művészek körében és a közművelődés területén is mind gyakrabban halljuk, hogy a megváltozott gazdasági körülmények között egyre nehezebb dolgozni, alkotni. A művész számára az élet tele van kesztyű-dobásokkal, kihívásokkal. De tehetünk-e mást, mint hogy vállaljuk a nehezebb helyzeteket? Emlékeztetni szeretnék arra, hogy pártunk, kormányunk, dolgozó népünk akkor is, amikor több pénz jutott a művészetek támogatására, ugyanazt az alternatívát kínálta a művészek számára, mint most: vagyis, hogy dolgozzunk, alkossunk, gazdagítsuk népünk kulturális értékeit, segítsük szellemi felemelkedésének útját, az alkotói szabadság csodálatos lehetőségének birtokában.

Ma, 1980-ban, a nehezebb gazdasági helyzetben a művészek számára megfogalmazott igény nem változott, az alkotók élvezik és gyakorolják alkotói szabadságukat. Anyagi biztonságban, komfortos körülmények között bonthatjuk ki tehetségünket, szolgálhatjuk népünk kulturálódását. Társadalmunk jövője a tudomány fejlődésétől nagymértékben függ, de jelenünk megismerése és alakítása a művészet és a művészek feladata is. És ez a feladat a társadalmi és kulturális demokratizálódás gyakorlati megvalósulásában, nem pedig beszűkült politikai légkörben vár teljesítésre. Van-e csábítóbb feladat egy tehetséges alkotó számára? A művészi szabadság és lehetőség persze egyben felelősség is. De a lehetőségek változása az új gazdasági körülményekben nem jelentenek megváltozott kultúrpolitikai irányelveket, és ez nagyon fontos.

Tudom, hogy művészeti életünk nem feszültségmentes. Túlzás lenne azt állítani, hogy mindenki pontosan eligazodik az élet változó intenzitással jelentkező problémáiban. Arra gondolok, milyen gondot jelent nekem az a jelenség, hogy amikor a közönség széles rétegeinek

kulturális befogadóképessége fejlődik, a művészek egy része viszont alkotásaiban az elvontság ködös útjaira téved. A művészeti alkotás befogadók, értő közönség nélkül nem töltheti be társadalmunkban igazi funkcióját. A világ egyik nagy képzőművésze egy repülőszerkezetre azt mondta: nem szép, tehát nem repülhet. Legyen hát ez belső parancsa alkotóinknak.

Az emberek életmódja átalakulóban van, ezen belül a kultúrához való viszonyuk is jelentősen megváltozott az elmúlt évtizedekben. Kultúrpolitikánknak társadalmi feltételeinkhez, azok fejlődési irányához kell igazodnia, vagyis tudnunk kell, hogy ma már korántsem pusztán passzív befogadásról van szó. A közművelődésben aktívan tevékenykedők cselekvésének ez az igazán súlyos felelőssége. A közoktatási és közművelődési feladatok széles körű teljesítése teheti tartalmasabbá a művészetek és a nagyközönség kapcsolatát, ez nevelheti a művészetek iránti érzékenységre országunk népét.

Művelődéspolitikánkban történelmileg három fő szakaszt különböztetünk meg. A burzsoázia kulturális monopóliumának megtörését a második szakasz követte, amelyben jelentős tömegek ismerkedtek meg a magyar és a világkultúra értékeivel; a harmadik szakasz célja, hogy az egyén életének részévé váljék a kultúra. Napjainkban szeretünk úgy nyilatkozni, hogy a harmadik szakaszban vagyunk. Én erre azt mondom, lehet, hogy ott vagyunk, de még sok dolgunk van a második szakasz teljesítésével is. Magyarországon nemcsak a városokban, a kulturálódást segítő intézmények hatókörében élnek emberek, hanem nagyon sokan élnek olyan településeken, például Baranyában is, ahol nem mindennapi vendég a színház, a mozi, a könyvtár, a zene, az irodalom, a képzőművészet, ahol az oktatás körülményei, és bocsánat, a színvonala is sok kívánnivalót hagy maga után.

Ha művelődéspolitikánk harmadik szakaszának létezését elismerjük, vagyis hogy az egyén életének megszokásává vált vagy válik a kultúra, akkor itt elsősorban a rádió- és televíziókészülékek örvendetes szaporodását és a mind több helyen gyarapodó házi könyvtárakat emlegethetjük. Persze még távol vagyunk attól, hogy ha például vendégségbe megyünk, akkor könyvet és virágot vigyünk és ne egy üveg italt, pedig a könyv sokkal hasznosabb és tartósabb. A nehéz az, hogy egy időben különböző térben és különböző szinten kell érvényesíteni a közművelődés feladatait írónak, költőnek, szobrásznak, festőnek, színésznek, hivatásos népművelőnek ahhoz, hogy a fejlődés e téren általános legyen, hogy a fehér foltok ne természetesen és megmászhatóatlant jelentsenek.

Lehet, hogy szakmai elfogultsággal vádolnak, de higgyék el, az emberiség előbb táncolt, mint beszélt. Az emberiség őskorában a táncnak fontos érzelmhordozó és emberi kapcsolatteremtő funkciója volt. Ma egy ilyen táncos karakterű nemzetnek, mint a magyar, tánc-kultúrája, mely a közösségi kapcsolatteremtés, az egyén személyiségalkításában is döntő jelentőségű, az elszegényedés, a beszűkülés veszélyével birkózik. A népi tánc, a népzene a városba költözött, a táncházak falai között fejt ki hasznos tevékenységét, és közben elsorvad a hátsó ország, amely bölcsője volt ennek a szép folyamatnak. Miért is lázadok? A széles rétegek között természetes módon gyakorolt, amatőr módon megfogalmazott népi művészet eltűnését félttem. Azt, amiből Bartók és Kodály népművészetünk értékeit szintetizálta és nemzetközivé tette.

Tisztelt kongresszus! Tudom, hogy életünk jelenlegi szakaszában nem a művészet és a közművelődés az egyedüli kérdés, mely megoldásra vár. Látnunk kell azonban, hogy a 80-as évek művészetét nem lehet elképzelni anélkül, hogy népünk társadalmi problémáit a széles rétegek számára is közérthető módon fogalmazza meg. Nézzék el, hogy nekem ez fontos. De hiszem, hogy politikai és gazdasági eredményeink elérésében felmérhetetlen segítséget jelent, és többszörösen megtérülő befektetésnek bizonyul az az energia és fáradozás, és az a csekély anyagi segítség, amit népünk kulturálódásáért, ha úgy tetszik, hát áldozatul hozunk.

1988 – Kovács András felszólalása az MSZMP országos értekezletén⁵⁷

Tisztelt Pártértekezlet! Kedves Elvtársak! Az első, amit említenék, egy szubjektív érzés. Valahogy az az érzésem, hogy most barátokkal találkoztam, akikkel nagyon régen beszélgettem. Gondolom, másoknak ugyanilyen érzésük lehet. Ebben azonban számomra van egy aggasztó dolog. Ez tudniillik nálunk nem mai, hanem legalább húszéves szituáció. A „Falak” című filmem egyik jelenete jut eszembe – aki látta, talán emlékszik rá –, ahol egy baráti társaságban régi ismerősök beszélgetnek. És akkor Latinovits Zoltán, aki egy izgága értelmiségit alakít, azt mondja: az ilyen beszélgetéseket be kellene tiltani, mert csak arra jók, hogy levezessék a bennünk lévő feszültségeket, és eloszlassák a rossz érzést amiatt, hogy nem csinálunk semmit.⁵⁸

Tehát aggodalmaskodásom lényege: mit tudunk realizálni azokból az értékes gondolatokból, amelyek a pártszervezetek vitáiban és ezen az értekezleten felhalmozódtak? Az állásfoglalástervezetről ugyancsak az a véleményem, hogy rengeteg hasznosítható gondolatot tartalmaz, s nem is lehet ez másképpen, hiszen ez volt kiindulópontja eszmecsereinknek. Az állásfoglalástervezet – és ezért szavazok mellette – lehetővé teszi a változásokat, de nem fogalmazza meg nyíltan ezeket. Vitáinkban ugyancsak tükröződött ez a kettősség: az ellenvélemények árnyalatokban fogalmazódtak meg, tehát részben ismerni kell, hogy ki mondja azokat, másrészt ismerni kell a témát. Holott mindannyian tudjuk, az éles fogalmazásnak az az előnye, hogy világossá, félreérthetetlené teszi az ütközést, és ezzel önmagában is gondolatokat ébreszt.

Én most szeretnék élesen fogalmazni. Ennek a pártértekezletnek a ténye önmagában történelmi jelentőségű, mert lehetőséget teremtett a közös gondolkodásra, megvalósíthatóvá teszi a generációváltást, amely szintén feladatunk. De – és ezért van szükség az éles szavakra – egy lépéssel még tartozunk. Lukács György gondolata volt, 21 esztendeje a Népszabadságnak adott nyilatkozatában fogalmazta ezt meg, hogy nem lehet eredményes a gazdasági reform, ha nem párosul politikai reformmal. És mint ideológus hozzátette: szükséges a visszatérés Marxhoz.⁵⁹ E nyilatkozat óta két évtized telt el, s ezalatt hozzászokhattunk, hogy remek szövegeink vannak, de mintha az alkalmazásról, a végrehajtásról kevésbé egyértelműen beszélnék. Ez arról tanúskodik, hogy a politikai mechanizmus struktúrájában alighanem valamilyen hiba rejlik. És azt is jelzi: mintha nem lennének tudatában annak a felelősségnek, amit az egypártrendszer jelent, hiszen minden a mi vitáinkban dől el. Tehát az is a párt vitáiban dől el, hogy a jövőben nem a párton belül kell minden kérdésről döntenet, hanem az államapparátusban, a társadalmi szervezetekben.

A felszólalók közül többen utaltak a lenini normákra. Megint csak szeretnék élesebb megfogalmazást használni: Lenin idejében miként működött a hatalom, a politika mechanizmusa – ez a kérdés. A húszas évek Szovjetuniójáról van szó! Manapság sokat olvashatunk a szovjetekről: tragikus és keserű élmény a harmincas évek pereiről, a sztálini korszakról olvasni. Ám véleményem szerint meglehetősen keveset olvashatunk a húszas évekről, noha tíz évig, 1917 és 1927 között a Szovjetunió, a kommunista párt működésének egy sor olyan tapasztalata halmozódott fel, amelyet manapság nagyon is hasznosíthatnánk, átvehetnénk.

Leninnek az volt az álláspontja, hogy a pártot a pártonkívüliek ellenőrzése alá kell helyezni.⁶⁰ Ez nagyon szép gondolat, és véleményem szerint ezt kellene megvalósítanunk. A módja ennek az, hogy a párt nyilvánosan működjék. Ma annyira áthatja a párt működését a titkosság, hogy a budapesti pártbizottság állásfoglalását még akkor is „szigorúan bizalmas” jelzéssel juttatták el az érintetteknek, amikor az már három nappal korábban, a televízióban elhangzott, nyilatkozat útján ismertté vált. Ezen változtatnunk kell. A nyilvánosságot min-

den pártszerv, így a Központi Bizottság munkájára is ki kellene terjeszteni, beleértve ülései jegyzőkönyvének hozzáférhetőségét is. Tovább kellene lépünk a párton belüli viták módját illetően is. Nem elegendő téziseket kiküldeni és azokról véleményt kérni, amit, ha akarnak, figyelembe vesznek, ha nem akarnak, nem. Szerintem – a szakmai szervezetekkel, tömegszervezetekkel folytatott konzultáció mellett – a párton belül szavazásra kellene feltenni bizonyos alapvető kérdéseket, vagyis meg kellene szavaztatnunk az egész párttagságot.

Kedves elvtársak! Sok szó esik mostanában a gazdaság már meglévő, illetve tervezett új elemeiről, például tőkeáramlásról, tőzsdéről, magánvállalkozásról. Ezekkel kapcsolatban a művészet nehéz helyzetben van, hiszen a pénzvilág figurái soha nem szerepeltek az irodalom vagy a színpad világának pozitív hősei között Shakespeare óta, vagy még annál is régebben. Ezt azonban tisztázni kell, s ezt a vitát is le kell folytatni, mert különben most ellenkező előjellel azt csináljuk, mint 1945 után, amikor meggyőztük az embereket arról, hogy a tulajdon rossz dolog. Nem ismételhetjük meg, hogy társadalmi vita nélkül valamit fönt kigondoljanak, s arról majdnem hogy kioktassák az embereket, hogy „nem elég progresszívek”, mert nem értik.

Tisztelt pártértekezlet! Még egy fontos problémáról szeretnék szólni. Nincs tisztázva, hogy milyen legyen a párttagok viszonya azokhoz a társadalmi szervezetekhez, amelyek alakulóban vannak, meg fognak alakulni. Az a konfliktus, amely a Magyar Demokrata Fórummal kapcsolatban kialakult, s amelyre nem szeretnék részletesen kitérni, jellegzetesen demonstrálta a kialakult szituációt.⁶¹ Szerintem rossz magatartás lesz, ha bezárkózunk, ha elhatározzuk, hogy párttagok ne vegyenek részt ezeknek az egyesületeknek, szervezeteknek a munkájában. Mert mi lehet az eredménye? Dialógust csak akkor folytathatunk, ha jelen vagyunk, ha vállaljuk a vitát, ha eszmét cserélünk, ha kontaktusban vagyunk. Ahhoz is hozzá kell szoknunk, hogy nem értenek egyet velünk, sőt esetleg le is szavaznak minket. Jelentős erkölcsi és politikai tőke halmozódott fel az országos pártértekezletet megelőző vitákban és ezen a tanácskozáson is. Fontos dolog, hogy ezt a tőkét kamatoztassuk. Ez akkor következhet be, ha véglegesen elvágjuk a sztálinizmus köldökzsinórját, és kimondjuk, hogy a párt tagsága alulról építkezve választja vezetőit. Továbbá erősítjük az államélet, benne a választási rendszer demokratizmusát is, fokozzuk a jelölésben a különböző szervezetek szerepét, s ezt már a legközelebbi választások során megtegyük.

Jegyzetek

1 A közlemény a NKFIH K115676 számú kutatás keretében készült.

2 Pártkongresszusok és pártkonferenciák 1918–1980. Összeállította: Vida Sándor. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985; Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához. Szerkesztette: Nyíró András. Interart Stúdió, Budapest, é. n. (1989). A pártkongresszusok és pártkonferenciák jegyzőkönyvei önálló kötetekben jelentek meg. A bibliográfiai adatokat a II. részben, az egyes felszólalásoknál közlöm. A jelen forrásközlemény szempontjából felszólalással nem érintett – tehát később nem idézett – tanácskozások jegyzőkönyvei: Harc az újjáépítésért. A Magyar Kommunista Párt 1945. május 20-án és 21-én tartott országos értekezletének jegyzőkönyve. Magyar Kommunista Párt kiadása, Budapest, 1945; A Magyar Kommunista Párt IV. kongresszusa (1948. június 12.), a Szociáldemokrata Párt XXXVII. kongresszusa (1948. június 12.), a Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt egyesülési kongresszusa jegyzőkönyve (1948. június 12–13–14.). Szikra Irodalmi és Lapkiadóvállalat Nyomdai Rt., Budapest, é. n. (1948); A Magyar Dolgozók Pártja III. kongresszusának jegyzőkönyve. 1954. május 24–30. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1954; A Magyar Szocialista Munkáspárt XIII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1985. március 25–28. Szerkesztette: Dús Ágnes. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1985.

3 A politikai retorika működéséről részletesen lásd: Bolvári-Takács Gábor: A művészetpolitika mechanizmusai. Interpretációk és források a Kádár-korszak értelmezéséhez. Gondolat Kiadó, Budapest, 2020. 55–60. o.

- 4 Fischer Sándor: Retorika. A közéleti beszéd gyakorlata. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1981. 212. o.
- 5 Lásd: Az MDP Központi Vezetősége, Politikai Bizottsága és Titkársága üléseinek napirendi jegyzékei 1948–1956. I–II. kötet. Összeállította: T. Varga György. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 2005–2007; Az MSZMP központi vezető szervei üléseinek napirendi jegyzékei 1956–1989. I–IV/B. kötet. Összeállította: Németh Jánosné. Magyar Országos Levéltár, Budapest, 1995–2001.
- 6 Életéről, munkásságáról lásd: Molnár Gál Péter: Major Tamás cirkusza. In: Molnár Gál Péter: Rendelkezőpróba. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1972. 5–126. o.; Antal Gábor: Major Tamás. Népművelési Propaganda Iroda, Budapest, 1982; A színház nem szelíd intézmény. Írások Major Tamástól, írások Major Tamásról. Összeállította és sajtó alá rendezte: Antal Gábor. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1985; Koltai Tamás: Major Tamás. A Mester monológia. Ifjúsági Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 1986; Kocsis L. Mihály: Van itt valaki (Major Tamás). Minerva, Budapest, 1987.
- 7 Keresztury Dezső (1904–1996) író 1945. november 15. és 1947. március 14. között vezette a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumot.
- 8 Vö: Mai magyar művelődéspolitikai. Elvek, tervek, eredmények. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium, Budapest, 1946.
- 9 Keres Emilről életrajz nem jelent meg. Erősen szubjektív jellemzését adja: Gosztonyi János: Láttalak, elmeséllek. Arcképek és emlékezések. Argumentum Kiadó, Budapest, 2005. 137–142. o.
- 10 Vö: Az irodalom és a művészetek hivatása társadalmunkban. Az MSZMP KB mellett működő Kulturális Elméleti Munkaközösség állásfoglalása (1966. június–július). In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1963–1966. Szerkesztette: Vass Henrik. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978². 485–515. o.
- 11 Az MSZMP Központi Bizottságának határozata a közművelődés fejlesztésének feladatairól (1974. március 1920.). In: A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Szerkesztette: Vass Henrik. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1978. 677–690. o.
- 12 Életéről lásd: A második életmű. Székely Gábor és a színházcsinálás iskolája. Szerkesztette: Jákfalvi Magdolna – Nánay István – Sipos Balázs. Balassi Kiadó – Arktisz Kiadó, Budapest, 2016.
- 13 Vö: Sirató Ildikó: A magyar színjátszás rövid története. Holnap Kiadó, Budapest, 2017. 215–245. o.
- 14 A Pécsi Balettről lásd: Dallos Attila: A Pécsi Balett története. Zeneműkiadó, Budapest, 1969; Molnár Gál Péter: Eck Imre és a Pécsi Balett. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2000.
- 15 Aczél György 1948 májusától 1949. júliusi letartóztatásáig az MKP/MDP Baranya megyei bizottságát vezette. 1958 novemberében megválasztották Baranya megye országgyűlési képviselőjévé. Az első ciklusban elnyert listás helyét később pécsi egyéni választókerületi mandátum váltotta föl, s ezt – négy év megszakítással (1967–71) 1990-ig betöltötte. Vö: Takács Gyula: Aczél György és a Pécs-baranyai kultúra a múlt század 60–70–80-as éveiben. = Pécsi Szemle, XV. évf. 2. szám, 2012. nyár, 104–117. o.
- 16 Gothár Péter 1982-ben bemutatott kultuszfilmje, a Megáll az idő a Kádár-korszak végjátékának kezdetét jelzi.
- 17 Életéről lásd: Kovács András: A szerencse fia. Epizódok egy filmrendező életéből. Kossuth Kiadó, Budapest, 2016.
- 18 A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezlete. Írásban leadott hozzászólások. I. rész. Szerkesztette: Dús Ágnes. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 14–20. o.
- 19 A népi demokrácia útja. A Magyar Kommunista Párt Budapesten 1946. szeptember 28., 29., 30. és október 1. napján megtartott III. kongresszusának jegyzőkönyve. Szikra Irodalmi és Lapkiadó Vállalat, Nyomdai Rt., Budapest, 1946. 105–107. o.
- 20 A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium népszerű elnevezése.
- 21 Hóman Bálint (1885–1951) 1932–38 és 1939–42 között vezette a vallás- és közoktatásügyi tárcát.
- 22 Kmetty János (1889–1975) festőművész; Veress Sándor (1907–1992) zeneszerző; Beck András (1911–1985) érem- és szobrászművész; Major Tamás sógora; Bán Béla (1909–1972) festőművész; Szabó Ferenc (1902–1969) zeneszerző; Gobbi Hilda (1913–1988) színművész; Nagy Lajos (1883–1954) író; Ferenczy Noémi (1890–1957) gobelinművész; Déry Tibor (1894–1977) író; Hont Ferenc (1907–1979) rendező.
- 23 Basilides Mária (1886–1946) operaénekes, 1915-től az Operaház tagja.
- 24 Vörös Segély: a Kommunista Internacionálé által 1922-ben alapított nemzetközi egészségügyi, pénzügyi és jogi segélymozgalom. Magyarországon 1937-ig legálisan, ezt követően az illegális Kommunista Magyarországi Pártja keretében működött.
- 25 Henry Agard Wallace (1888–1965) amerikai demokrata párti politikus, 1941–45-ben alelnök, 1945–46-ban kereskedelmi miniszter, fellépett az USA hidegháborús politikája ellen.
- 26 Magyar Művészeti Tanács: 1946–50 között a vallás- és közoktatásügyi miniszter legfőbb művészeti tanácsadó szerve.
- 27 Vas Zoltán (1903–1983), Budapest 1945 utáni közellátási kormánybiztosa, illetve polgármestere intézkedésén alapuló segélycsomag.
- 28 A Nemzeti Színház 1937–48 között működtette Kamaraszínházként az egykori Andrassy úti Színházat (VI. Andrassy út 69.).

- 29 Székesfővárosi Zenekar: 1923-ban alakult, a mai Nemzeti Filharmonikus Zenekar jogelődje.
- 30 Kodály Zoltán (1882–1967), Veress Sándor (1907–1992), Kadosa Pál (1903–1983) zeneszerzők.
- 31 A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve. 1951. február 24. – március 2. Szikra Könyvkiadó, Budapest, 1951. 288–292. o.
- 32 Részletek Csokonai Vitéz Mihály: Magyar! Hajnal hasad! c. verséből.
- 33 Kosszantinyin Andrejevics Trenyov (1876–1945) szovjet-orosz drámaíró főműve.
- 34 Somlay Artúr (1883–1951) színművész. 1951. november 10-én politikai-lelkiismereti okból öngyilkos lett.
- 35 Bajor Gizi (1893–1951) színművész. 1951. február 12-én hunyt el, miután a férje megmérgezte, majd magával is végzett.
- 36 Rátkai Márton (1881–1951), Gobbi Hilda (1913–1988), Mészáros Ági (1918–1989), Ladányi Ferenc (1909–1965) színművészek; Várkonyi Zoltán (1912–1979) színművész, rendező.
- 37 Lengyel Menyhért (1880–1974), Lakatos László (1881–1944), Bús-Fekete László (1896–1971) írók.
- 38 Bihari József (1901–1981), Pécsi Sándor (1922–1972), Rajczy Lajos (1914–1957) és Balázs Samu (1906–1981) színművészek.
- 39 Szirtes Ádám (1925–1989), Soós Imre (1930–1957), Horváth Teri (1929–2009), Ferrari Violetta (1930–2014) színművészek.
- 40 Kultúrverseny: a szocialista munkaverseny mintájára, szovjet példa alapján létrehozott kulturális tömegmozgalom. Vö: Losonczy Ágnes: Zene ifjúság – mozgalom. Zeneműkiadó, Budapest, 1974. 155–167. o.
- 41 A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1957. június 27–29. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957. 162–165. o.
- 42 Az utalás az 1955 októberében közreadott politikai memorandumra vonatkozik, amelyet 59 vezető értelmiségi párttag (írók, művészek) írt alá. Vö: Rainer M. János: Az író helye. Viták a magyar irodalmi sajtóban 1953–1956. Magvető Könyvkiadó, 1990. 192–221. o.
- 43 Maurice Thorez főtitkárnak a Francia Kommunista Párt Központi Bizottságának 1956. november 21-i ülésén elhangzott zárszava megjelent a Testvérpártok a magyarországi eseményekről c. kötetben, a Kossuth Kiadónál, 1957 máciusában.
- 44 Az utalás Könyves Kálmán törvénykönyvének rendelkezésére vonatkozik: „Boszorkányokkal szemben, akik nincsenek, semmiféle kereset ne legyen.”
- 45 Aczél Tamás (1921–1994) költő; Gimes Miklós (1917–1958) újságíró; Méray Tibor (1924) író, újságíró.
- 46 József Attila: Levegőt! c. versének utolsó sorai.
- 47 A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1959. november 30. – december 5. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960. 413–415. o.
- 48 Utalás Arthur Miller: Az ügynök halála c. drámájára.
- 49 A Magyar Szocialista Munkáspárt VIII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1962. november 20–24. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1963. 315–317. o.
- 50 A szocialista országok és Albánia között 1961-ben konfliktus alakult ki, mert az Enver Hodzsa által vezetett Albán Munkáspárt elutasította a desztalinizációt. 1961 végén a Szovjetunió bezárta tiranai nagykövetségét.
- 51 A Magyar Szocialista Munkáspárt IX. kongresszusának jegyzőkönyve. 1966. november 28. – december 3. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1967. 224–226. o.
- 52 A Magyar Szocialista Munkáspárt X. kongresszusának jegyzőkönyve. 1970. november 23–28. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1971. 291–293. o.
- 53 A Nemzeti Színház, a Blaha Lujza téri épület 1965-ös lebontása után, 1966-tól a Hevesi Sándor téren működött. Az új színház felépítésének helyszínéül a Dózsa György út Városliget melletti szakaszát már 1963-ban kijelölték. 1965-ben nemzetközi tervpályázat zajlott le. 1971-ben az építési szándékot az MSZMP Politikai Bizottsága határozatban erősítette meg, de a rendszerváltozásig semmi sem történt.
- 54 A Magyar Szocialista Munkáspárt XI. kongresszusának jegyzőkönyve. 1975. március 17–22. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 257–258. o.
- 55 Az állítás igaz, de 1973-tól már zajlott Győrben az első új színházépület kivitelezése, amely 1978-ban fejeződött be.
- 56 A Magyar Szocialista Munkáspárt XII. kongresszusának jegyzőkönyve. 1980. március 24–27. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1980. 388–391. o.
- 57 A Magyar Szocialista Munkáspárt országos értekezletének jegyzőkönyve. 1988. május 20–22. Szerkesztette: Dús Ágnes. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- 58 A Kovács András által írt és rendezett Falak c. filmet 1968. február 15-én mutatták be. Latinovits Zoltán (1931–1976) a filmben a főszereplőt, Ambrus László gépészmérnököt alakítja.
- 59 Az interjú Lukács György (1885–1971) filozófus, az 1956-os Nagy Imre-kormány népművelési minisztere pártrehabilitációjának nyilvános aktusaként jelent meg: Rényi Péter – Pándi Pál: Beszélgetés Lukács Györggyel = Népszabadság, XXV. évf. 304. szám, 1967. december 24. 21–22. o. Lukács beszél Leninről és a szovjet húszas évekről

is, amelyről Kovács felszólalásának következő szakaszában szintén szó esik. Az interjúban Lukács dicséri Kovács András Hideg napok c. filmjét.

60 Pontosabban az állami ellenőrzés és a pártellenőrzés összevonását javasolta. Vö: Hogyan szervezzük át a Munkás-Paraszt Felügyeletet? In: Lenin összes művei, 45. kötet. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1975. 381–386. o.

61 Az MSZMP Központi Ellenőrző Bizottsága 1988. április 8-án kizárta a pártból Bihari Mihályt, Bíró Zoltánt, Király Zoltánt és Lengyel Lászlót. A vádpontok között a Magyar Demokrata Fórummal való együttműködés is szerepelt.

Ártér a Bodrogon

BORDÁS István Dienes Erika varázsdobozai

Nem túl gyakori, de fontos élmények a sok év utáni újratalálkozások. Ismét beszélgetni, gondolatokat cserélni valakivel, akivel egykor sokat dolgoztunk és gondolkodtunk együtt. Aztán az újratalálkozáskor ráismerni egykori önmagára vagy önmagunkra. Ismét azonos hullámhosszra kerülni, esetleg felfedezni a változásokat, amelyeket az eltelt idő eredményezett. Vagy – kevésbé szerencsés esetben – már nem lelni meg a közös hangot. Ezek az élmények megerősíthetik vagy végképp elszakíthatják a fonalakat, amelyek a régmúlt közös gondolatai és a jelen között feszülnek.

Ilyen élményben volt részem, amikor az elmúlt évben Dienes Erika jelmez- és bábtervező, képzőművész kiállítását rendeztem Sárospatakon. Jóleső, egyetértő melegséggel idéztük fel azt az időt, amikor a '80-as évek derekán együtt készítettünk itt bábelőadásokat. A kiállítás kapcsán világossá vált, hogy bár sokat változtunk mind a ketten az elmúlt években, az alapértékeink ugyanazok maradtak. A fonál erősen tart.

Dienes Erika sokak számára már akkor érett művésznek tűnt, pedig még a pályája elején járt. Ha visszanezzük az akkor elkészült bábterveit, az előadásokról készült fotókat, ez nem is csoda. *A Kis gyufaárus lányhoz* vagy *a Júlia szép leányhoz* készült báb- és díszlettervei már átgondoltan tervező, érett művészre utalnak. Pedig épp hogy elvégezte a képzőművészeti középiskolát, de a végső „szakmájához” tartozó diploma megszerzése messze volt. Textil szakra járt Budapesten, majd tanítóképzős kitérő után a Magyar Képzőművészeti Egyetem díszlet- és jelmeztervező szakán szerzett diplomát.

A már említett kiállítás kapcsán mindenkinek volt módja áttekinteni eddigi életművét, ami töretlen ívet rajzol fel, a kezdeti bábtervezői próbálkozásoktól a legutóbbi képzőművészeti projektjeiig. A Képzőművészeti Egyetem elvégzése után rövid ideig díszlet- és jelmeztervezőként dolgozott. Majd a Budapesti Tanítóképző Főiskolán (ma az ELTE Tanító- és Óvóképző Kara) kezdett tanítani. Művészi pályája pedagógiai munkával egészült ki.

Egy ilyen, sok műfajban alkotó művész, pedagógus esetében nem könnyű vezérfonalat találni a legfontosabb sajátosságok, a lényeg megragadásához. Eddigi életművében legalább olyan maradandót alkotott szcenikusként, mint képzőművészként. A tanítványai tevékenységét bemutató fotódokumentáció tanúbizonysága szerint pedagógusként is a legkiválóbbak között tarthatjuk számon.

Nem véletlen, hogy eddig több alkalommal említettem a fonal szimbólumát. A művész legfontosabb eszközei közé tartoznak a fonalak és a textíliák. A szőtt szálak, az egymásba fonódó, gomolygó szálak, az így alkotott textúrák fontos kifejezőeszközei munkáinak. Ez még akkor is szembetűnő, ha alkotásának fizikai eszköze nem ez, hanem a hagyományos grafikai technikák. Táblakép igényű képzőművészeti munkái sokszor úgy hatnak, mintha sok-

sok egymás mellé rakott szál, egymásba gabalyodó fonal alkotná azokat. A fonal és a textília fontossága nem véletlen. Nem csupán annak köszönhető, hogy a jelmez- és bábtervezés legfontosabb eszköze. A konkrétan megvalósuló munkákon, bábokon túl, szimbolikus jelentőséggel bír. Sőt, néha az egyes színpadi darabokhoz készített ilyen jellegű munkák önmagukon is túlmutatnak. A darabok szereplőinek készített megjelenés mintha többrétegű lenne. Azon túl, hogy segítenek a darabok értelmezésében, a nézőnek támpontot adnak a korról, jellemekről, viszonyulásukról; többletjelentést, másodlagos üzenetet hordoznak. Különösen igaz ez azokra a tervekre, amelyek inspirációi a keleti kultúrákból – különösen az indiaiból – erednek. Szereplői mintha varázsdobozból bújtak volna elő. Olyanból, amely az időn és téren át mutat meg valami örökérvényű szépet a világból, az emberből. Nem véletlen tehát, hogy képzőművészeti munkái között gyakran találunk haiku papírdobozokat. És most nem csak legutóbbi bábterveire gondolok, hanem azokra a tervekre, amelyeket réges-rég *A kékszakállú herceg várához* készített.

Dienes Erika varázsdobozai, épp úgy, mint a fonalak, végigkísérik eddigi munkásságát. Jelképesen és sokszor valóságosan is megbújnak bennük művészi világának szépségei. Néha komorak, legtöbbször játékosak, sejtelmesen szépek és sokszor finom, gyengéd humorral fűszerezettek.

Fontosak ezek a dobozok, mert keretet adnak egy könnyű, olykor csapongó művészi világnak. Sokszor az éteri szépségek világában tallózó, másszor az emberi lélek mélységeiben járó gondolatoknak. Nem súlyos ládákra van szó, ezek könnyű papírdobozok. Mert Dienes Erika művészetének másik fontos eszköze a papír: hajtogatható, gyűrhető, ragasztható, könnyen alakítható. És talán a legfontosabb, hogy olykor áttetsző. Kedvenc papírja a pausz.

Vasút
mellett,
Patakánál

Átengedi a fényt, ugyanakkor az éles kontrasztokat elmossa. Rajta áttekintve az egymástól elváló erős színek halovány színes foltokká egyesülnek. A tárgyak körvonalai elmosódnak, sejtelmessé válnak. Átszűrük a valóságot, a lényegét kiemelik, felhívják a figyelmet a formák, a színek fontos tulajdonságaira, de szelídül is minden. A konkrét látvány így lényegül át benyomással, sejtéssé, érzéssé. E papír vizuális viselkedése éppoly fontos szimbóluma lehet Dienes Erika eddigi munkásságának, mint a fonalak.

A fény és formák viselkedése a pausz szűrőjén át, általában a papír szeretete logikusan hozza magával azt, hogy az utóbbi idők művészi munkájának fontos eszközévé vált a kollázs. Dienes Erika a tervező munkában éppúgy, mint a képzőművészeti alkotásokban bátran keveri az anyagokat és technikákat. Ha lehet mondani, ez az a műfaj, ahol az alkalmazott művészet és a képzőművészet termékenyen egymásra találhat. A valóságosan megjelenő tervek, a vizuális játékok, a fény és a tér viszonya, a térhasználat mind-mind olyan eszközöket ad a művész kezébe, amellyel egyre differenciáltabban, lényeglátóbban tudja kifejezni gondolatait. A kollázstechnika Dienes Erika kezében egyaránt alkalmas arra, hogy többrétegű gondolatokat közöljön, de arra is, hogy megmutassa a művész finom reflexióit a világ dolgaira, vagy kifejezze a humorát.

Művészetesztétikai viták tárgya lehet, hogy van-e sajátos „női képzőművészet”? Dienes Erika kétséget sem hagy afelől, hogy amit csinál, az egy művésznő „lélek-gondolat” lenyomata. Mondanivalója és művészi letétjei mind-mind hordozzák azokat a jeleket, amelyek ezt egyértelművé teszik. Sokféle megközelítés lehetséges, de számomra a legkedvesebb talán az, amikor a humora felől keresünk „megoldó kulcsokat” mondanivalójához. Nagyon kevés olyan munkája van, amelyet ha nem is az első jelentés rétegében, de ne szőné át a művésznő humora, gyakran önróniája.

Az utóbbi időben több olyan műve született, amely a nőiséget járja körül. Talán ezekben érhető legjobban tetten könnyű humora, amelyet a legtöbb esetben gyöngédséggel adagol. Az eszközökből talán azt gondolhatnánk, hogy Dienes Erika alkotómunkája könnyed, korlátok közé nem szorítható, a véletlenek sorozatára felfűzött művészi tevékenység. Pedig ez közel sincs így. Munkái hiába lehetnek az intuitív művészet szép példái, sok esetben művészi projektekre épülnek. Művészi megnyilvánulásai sokszor interakciókon alapulnak. Gyakran vesz részt olyan együttműködésekben, amelyek egy bizonyos téma köré csoportosulnak. Humoros, önróniába hajló énjének szép kifejezése az ÉN TE? NŐ című tematikus tárlaton való részvétele, a Levendula Galériában, Gödöllőn. Gyakran szerez inspirációt más művészeti ágakhoz kapcsolódó programokból. Ilyen volt például a HANG-KÉP kiállítás, ugyancsak Gödöllőn, a Chopin Zeneiskola Galériájában. Ehhez művészeti akció is csatlakozott, amelyet ő szervezett. Egy irodalmi ihletettséggű projekt keretében Pilinszky János műveit állította ki Pécelen. Pilinszky költészete, e programon túl is, a fontos inspirációk közé tartozik a művész alkotófolyamataiban. Művészetének „komorabb” felét mutatja meg az a műtárgysorozat, amelyet az első világháború emlékére készített.

E projektek során született műveire, és úgy általában is elmondható, hogy a más művészeti alkotásokhoz kapcsolódó munkái nem csupán illusztrációk. Sokkalta inkább továbbgondolásai az inspiráló forrásnak.

Ha az akár az említett projektekre készült munkákra, akár az egyéb friss alkotásokra tekintünk, mind vizuálisan, mind pedig gondolati értelemben a tér kérdéseit látjuk a legfontosabb témafelvetésnek. A látvány oldaláról tekintve a legfőbb forrást díszlettervező tanulmányai adják. Gondolatiságukban leginkább Pilinszky költészetében keresendők az inspiráló gyökerek. Az emberi sorsok és érzések, a lent és fent érzései pont olyan fontosak, mint a vizuális terek mélységei.

Dienes Erika egyszerre individuális művész és közösségi ember. Ebben benne van a gödöllői Gömb Művészeti Körben aktív alkotó és művészeti szervező tevékenységet végző ember ugyanúgy, mint az önmagát a világ szédítő sokszínűségében és tereiben kutató művész. A művésztársakkal való interakció ugyanolyan fontos számára, mint a tanítványok közelsége vagy a teremtő magány.

A jelképes fonalak, amelyek Dienes Erika művészi indulása és a jelen között feszülnek, jól tartanak. Szépen felrajzolható életpálya az övé, amely mindvégig következetes maradt. A saját maga számára létrehozott művészi világ és kifejezésrendszer alapjai már akkor is ott voltak a tanítóképző 70-es termében a bábszínvadi próbák és díszletek készítése idején. Az eltelt évek következetes tanulása és munkája olyan egyéni műhely kiteljesedését hozta, amelybe egyaránt belefér a magas igényű báb- és jelmeztervezés, a sokrétű, „soknyelvű” alkotó munka és a pedagógiai tevékenység.

*

Dienes Erika jelmez- és bábtervező, képzőművész. Az ELTE Tanító- és Óvóképző Kar oktatója, művésztanárr. Gyűjteményes kiállítása 2019 nyarán volt látható a sárospataki Urbán György Galériában.

Storyboard

Elmozdulások 3

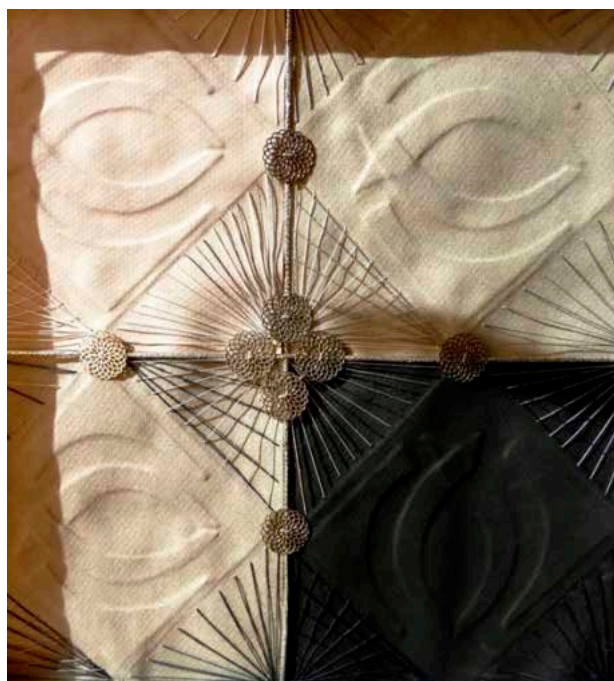

Képek Hegyalján 4

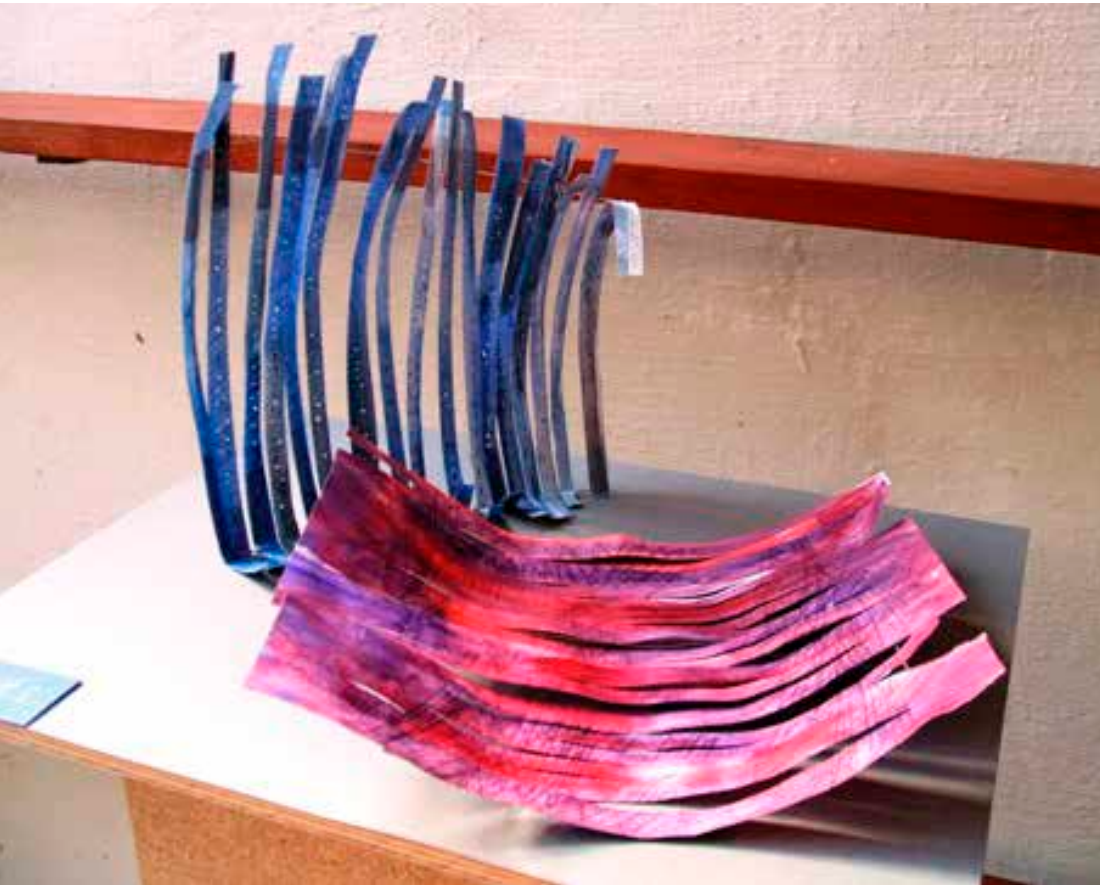
Képek hegyalján 2

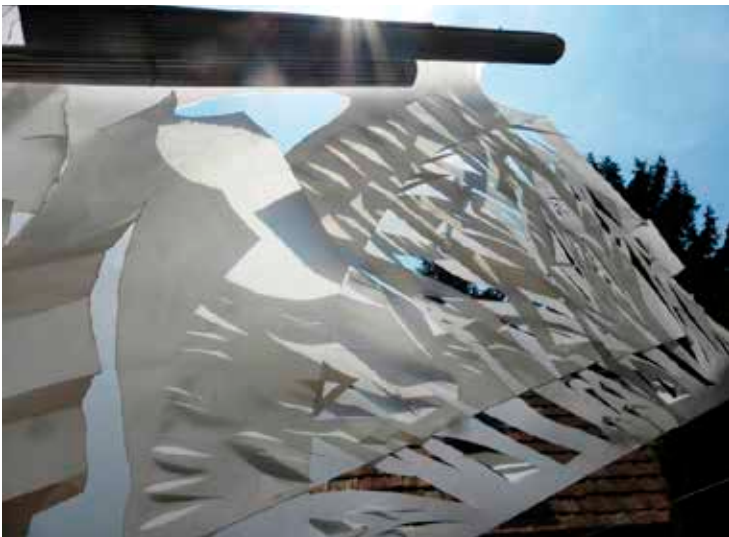
Éjszakai halászat
(részlet)

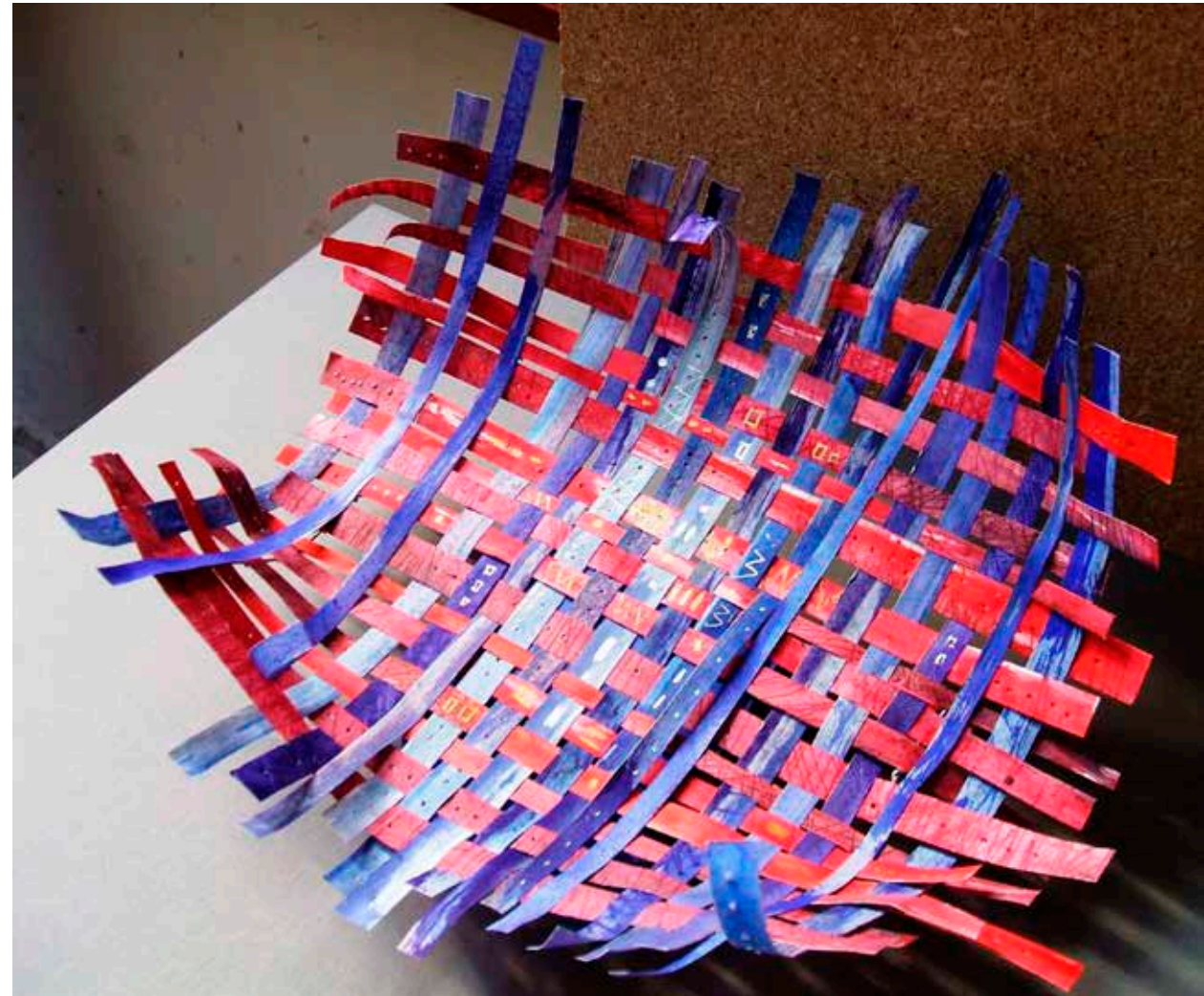
Bodrog
part

Kérdés

Fényzászló

Felelet

Eltűnőben – Pilinszky János emlékére

FECSKE Csaba

Talán

a nevére nem emlékszem
 csak kislányos mosolya maradt meg
 talán meg sem ismerném már
 talán férjhez ment azóta gyerekei születtek
 talán elvált talán megözvegyült
 talán néha eszébe jutok
 mint most ő is nekem
 ahogy azt pityergi
 te se vagy különb a többinél
 talán nem voltam az
 talán nem
 talán

Tétován

egykor hittem neked ma már nem hiszek
 hogy terheink nagyját te viszed
 hogy te faragtál volna ki engem
 szinte a semmiből hogy az legyek akinek
 lennem kell mert lehet s takarítasz
 ha a sérült szív szutyka kidől volt
 hogy mindenkinek ma már senkinek
 ti lettetek szegényebbek ezáltal vagy én
 száradó morzsa az Isten tenyerén mikor
 vagyok hú magamhoz és hozzátok
 ha kételkedek ha nem hiszek
 feloldoz-e gyöngeségünk megannyi
 hibája (vétke) alól az önmarcangolás
 van-e minden gondolatra öröme szó
 pontos és szelíd és vállalható
 ha tétován sunnyogva kerül eléd egy
 tudd mondani ez nem az ez nem elég

Ha nem nagy kérés

hová lettek a húsleves szagú vasárnapok
 minden nap hétköznap veritékező
 szorgalmas idő gazdátlan harangszó
 ténfereg házaink felett
 az út ahol éjszakánként kutyák énekelnek
 elfutott előled minden út csapda kísértés
 hatvanhárom eleven éved semmiség az
 örökkévalósághoz képest véletlen
 könnycsepp igazgyöngy vagy jég mert
 vihar tombolt itt bőszi vihar ágyban
 párnák közt ne ilyen életet
 ha nem nagy kérés egy másikat
 adj Istenem

Sötét van

hogy vagy kérdezi
 de nem várja meg
 úgyis tudja
 szél szalad el mellettünk
 hóna alatt a nyárral
 várhatott volna még
 nyílnak a völgyben a kerti virágok
 de este már sötét van
 holddal világítanak az angyalok
 az ember hazaangyalog
 és üres a ház
 a komor falakra
 csönd vigyáz

HORVÁTH Adél

Párnacsend

komótosan szivárogtál be
 gondolatok és szavak közé
 egy levegővételnek nevezett
 semmibe hangod fehér zajjá
 vált rettentő nélküle a csend
 félek a pulzusom redukálni
 kell de még nem akarom ha
 lehajtom a fejem téged várlak
 szisztolé diasztolé zavarba ejt
 a párna némasága csak egy
 pillanatra nem figyeltem aztán
 a verseimben leggyakrabban
 használt alany már te vagy

Vérzékenység

cserepes az ajkad
három hónapja nem értem hozzád
hiába húzod fel a zipzárt
előttem meztelen maradsz
alkaromba vágod a nemet
és magaddal viszed az összes
fibrinogént tagadom de több sebből -
azt beszélnek már van valakid
falvédőd durva szövetében
még ott fénylenek hajszálaim
a kutyád más nőket megugat
csíkonként szívom a heparint

Eurázsiai - lemez

Távolodó tektonikai lemezek lettünk,
ami köztünk volt nem szakadt el,
azt mondtad, toldjuk meg mindkét végről,
én a hajammal és a zsebkendőimmal,
te füves cigik papírjaival meg
sörösdobozok nyitófüleivel,
így is elérhető a távolság relatív
és abszolút növekedése
a lemezmozgás kiszámítható,
tudtuk előre, az asztenoszféra
gyengése és a litoszféra sűrűsége
miatt alakul ki, de egyszerre kell
mind a kettő: kellettünk,
hogy elindítsunk valamit.
Már túlontúl a távolság,
én a hajamon taposok, te függőségtől
szenvedsz, és bár a Föld gömbölyű,
törvény, egymásnak sodródunk még
én nem vagyok Ázsia, azt hiszem
és te sem Európa.

SISKA Péter

Feléd lejt

1.

Minden óra más időt mutat.

Az ágy szélén ülsz.
A tévé üres képernyőjét
nézed. Vársz –

hátha egyszer
látod még.

2.

Hajnalodik. Lassan. Erőtlenül.
Térfigyelő kamerák
rögzítik a semmit:
feléd lejt

ez az út is.

Mors omnia solvit

Már kihűlt a víz a kádban.

A tükörben
egy római polgár arca,
a hanyatlás korából.
Mors omnia solvit,
mondja,

de a szavak között
bevérzik

a csönd.

Fázik. Vár még.
Arra gondol,
hogyan valahol talán

most esett le
az első hó.

Fájdalomvasárnap

1.

Mintha a táj is ki lenne fordítva.

A déli utcák csöndje,
a tűző nap, a fák
nyugalma –

mindent magaddal vittél
a múltba.

2.

Négy-öt éves kisfiú.
A homokozóban ül,
apró lapáttal a kezében.

Hátrahajtott fejjel,
hunyorogva

nézi az eget

FARKAS Arnold Levente , testkenyér,

üresen, pócsmegyer, húsz ja-
nuár huszonhat, vasárnap,
a világ vége, gondolat,
ha tér és idő elmarad,
a nyelv szájpadróláshoz tapad,
nem beszélnek az angyalok
arról, amiről hallgatok,
talán éppen a csönd vagyok,
megelőzöm a teremtést,
lerajzolom a szenvedést,
a sebezhetetlen sebészt

második, pócsmegyer,
 húsz március öt, csü-
 törtök, tulajdonképpen
 nem érdekel,
 képzeljük el, hogy
 a világ egy vers,
 ismétlődő szavak
 vannak benne, aki-
 től a mérleget kérte,
 örök idő,
 angyalok szárnyán
 néma jel, fekete-fehér
 lehetőség a szürke száj-
 ban a szürke nyelv
 alatt a szürke csönd,
 ismétlődő mondatok,
 telefonálnom kellene,
 barátaim és ellenségeim
 emlékezete homályos
 tükör, homorú egy másik
 változat szerint,
 kenyér a test, ha bor a vér,
 halott történetet mesél
 az életidegen számár,
 törött tükör által homály
 lepi el az árnyékokat,
 törvény szülte szabályokat
 simogat lázongva kezem,
 felejtésre emlékezem,
 apácák térde koptatja
 a templom kövét, alatta
 ismeretlen átok lakik,
 imába borít valakit
 a nem létezés látszata,
 árnyéktalan a csönd
 szaga

étterem, szigetmonostor,
 húsz február hat, csü-
 törtök, az étlapon
 a test kenyér, mellette
 áll, hogy mennyit ér,
 ha integetnek végtagok,
 a feltámadás elmarad,
 emészd meg halkán ön-
 magad, majd összerak-
 nak angyalok, borraivaló
 a kárhozat, a néma
 csöndje mosogat,
 a harag napja jóllakott

vénséges, pócsmegyer, húsz
 január huszonnyolc, kedd,
 vénséges vén a múlt kútja,
 tükröződik abban arca
 annak, ki a kutat ásta,
 nem érez semmit a halott,
 örökkévaló angyalok
 úszkálnak, miként a hal ott,
 ahol arca tükröződött
 annak, aki megfertőzött
 tévedés és hiba között

a zord sors, pócsmegyer,
 húsz március huszonhat,
 csütörtök, testkenyér, borvér,
 halott madarak, közelség,
 távolság, felsorolás, néma
 vers, a hallgatás felé vezető
 ösvény szavakkal kikövezett
 szándék és lehetőség,
 persze nem erről van szó,
 szavak között mozdulat

szenképes, pócsmegyer,
 húsz március kettő, hétfő,
 szerettem volna némi
 pénzt, persze a tavasz
 megelőzi gondolatban a té-
 tova tél nevét, a hiány,
 idézi az egyik kínai
 a másik kínait,
 olyan, mint a bölcsesség
 a görögöknél,
 látszat és láttatás

, nem tudni,

farkasos, pócsmegyer,
 húsz február tizenket-
 tő, szerda, néha az ol-
 vasóra gondol, aki ha-
 zudik, történetet szeretne,
 mégse kaphat mást,
 csak mondatokat,
 hideg csöndbe harap a haj-
 nal, aztán a némaság,
 aztán a hallgatás,
 üresség öntözi szélét,
 tétova látszat

nyavalya, sziget-
 monostor, húsz feb-
 ruár tíz, hétfő,
 szabályok nélkül
 nincs művészet, sza-
 bályok nélkül
 ezt a verset
 megírom ugyan,
 mégse lesz szép,
 szabálytalan, mint
 ősszel az ég

némaság, pócs-
megyer, húsz feb-
ruár tíz, hétfő,
a láthatatlan
tükörképét
összezavarja
a látható,
bőrönd a csönd,
a nyelv alatt
sérült mondatok,
a vers halott

méltóság, pócsmegyer, húsz
február nyolc, szombat,
igyekszem megőrizni hideg-
véretem, mondja a férfi
a készülékben, nem kell
mindent olyan komolyan
venni, mondja a nő a készü-
lék előtt, mindenki bekaphat-
ja, gondolja jézus a kereszten,
testrészdarabkák, közel en-
gedi a kamera a nézőt
a szereplőhöz, szabályok
nélkül nincs művészet,
talán nincs igaza annak,
aki mondta, mégis jó, amit
mondott, összezavarja
a láthatatlan tükörképét
a látszat, nem tudni, mit
érezett a halandó temeté-
sén a halhatatlan, angya-
lok és szűz gyermekek lak-
ják a teremtés előttit,
türelemre tanít a múlandó
időben az örökkévaló,
szerelem és háború szüle-
tik annak az ismeretlen-
nek a vágyaiból, aki
a név előtti csöndben ho-
mokba rajzolja a szél
jelét, alaktalan a forma,
fölösleges, sérült monda-
tok a nyelv alatt, az u-
tolsó sor olvashatatlan,
mint a tavasz harmat

BÁGER Gusztáv

A zene élettana

Elizabeth Hellmuth Margulis inspirációja

A nyomtatott zene hallgat.
 Önmagában nem szólal meg.
 A kotta-betű megöl, a szellem megelevenít.
 Meg kell szólaltatni a papírt.
 A szem, a száj és a kéz harmonikus összhangja ez.
 Az elme ráhangolódik egy másik nyelvre.
 Közben tavakat lát, mezőket, kerteket.
 Emberek arcát.
 S a végtelen eget.
 Egymásba szövődik hallás és látás.
 A befogadás egy útvonal: áldás.
 Úton vagyunk mindvégig,
 örökkön-örökké –
 a megértés felé.¹

*

Az átélés bensőséges rejtély.
 Akár a legszemérmertlenebb gondolatok.
 Hiába rögzítik a befogadók reakcióit.
 Az idegsejtek nem árulkodnak.
 A részecskék függetlenek maradnak.
 Nem vallják be a sejtek, mit éreznek.
 Őrzik a bőrük alatt a beszédet.
 A hang maga is hangszigetelt.
 Burokban jut a szívig.
 Lejegelt.
 Majd a legbelső kamrában meztelenkedik.
 Önmagának csomagolja ki
 a kódot. Ettől boldog.
 Senki más nem tudhat a rejtély
 rácsos szerkezetéről.

*

¹ Hans-Georg Gadamer híres mondata

Dallamok? Mint csapkodó szárnyak.
 Fölemelnek: szíven találhatnak.
 A melankolikus háttér: a lírai vágyak.
 A klasszikus dallammal átítatott videó
 tette készséget feltételez.
 Bartók legdrámaiabb darabjai
 beszélgetésre sarkallják a nézőt.
 Debussy és Ravel versírásra inspirál.
 De a monotóniát közvetítő szignálok
 sem teszik közömbössé a recepciót.
 A delikvenszek jegyzeteket készítenek
 az elképzelt laboratóriumról.
 Ahol egy újfajta csokoládét tesztelnek.
 A zene megöntözi a lelket.

*

Nem létezik lehetetlen.
 Ami képtelenségnek tűnhet,
 meg kell tennünk.
 Nem tűnteti fel bűnnek.
 A háttér: a dallam s előtérben a terv.
 Jó muzikális légkörben nőni fel.
 Beethoven és Muszorgszkij szól:
 erő van a hangszerekben.
 Tele inspirációval a lelkem.
 Ahol elestem eddig, most átugrom.
 Magam sem hiszem, mennyire nem gond!
 A hangok segítenek tudnom.
 Az önmérséklet metszés, kivágás!
 Fentről adatik intuíció.
 Léptékváltás.

*

A hangverseny istentisztelet lesz.
 Kijön a zenéből, ami megérinti a lelket.
 A gimnazisták az alapján barátkoznak,
 kinek milyen a zenei preferenciája.
 Melyik a legkedvesebb együttesünk?
 Az énekes, akire hasonlítani szeretnének.
 S kezdenek éppolyan ruhákat hordani.
 Fölöltözik a pózokat, magatartásmintákat,
 amiket a sztároktól láttak.
 A sport listák
 csak a zenei értékrend után
 számítanak be a kamaszoknál.
 A felnőtteknél a pénz még mindig az első helyen áll.
 Akár a költészet, a festészet vagy a komolyzene,
 csak annyiban számít, ha gyakorlásukkal keresni lehet.

*

A dinamikai jellemzők Haydn esetében szelídek.
 Olyan szavakat írnak le, hogy szabadság, erdő s lézersugár.
 Chopin etűdjei érzékibbé színezik a tónust.
 A férfiak a női csípők ringatózásáról,
 a hölgyek a férfiak izmos lábszárairól zengnek ódát.
 Schumann a virágokat és a csillagképeket
 hozza elő a láthatatlanból.
 Az egyenletes ütemezés kerteket szül.
 A határozottabb intonáció utcákat, templomokat idéz.
 A hallóközpont ilyenkor üzen a hormonoknak.
 Termelődik a dopamin.
 Aki koncerteket látogat rendszeresen,
 szívritmusa helyreáll.
 És ha kopaszodott korábban, kinő a haja.
 Ha-ha.

*

A zongora egy eposz.
 A hegedű albatrosz.
 A gordonka gímszarvas.
 Méltósága hatalmas.
 A brácsa egy precíz ács.
 Állványt szerkeszt a nagybőgő alá.
 Káplán a klarinét.
 Kihirdeti az Igét.
 Úgy zeng a karcsú hárfa
 mint az égbolt mintázatán egy ábra.
 A legrejtettebb okok,
 végig morognak a dobok.
 S hogy melyik a tendencia épp most?
 Megérteti a fagott. Ha várja a légyott.

*

Mint a gravitáció vagy Arkhimédész tétele,
 a világban van az adottság, a zene érdeme.
 Mint az önzés, a szépség. Bűn és érdekek.
 Uralom. Nietzsche.
 A szent agresszió visszavétele.
 Ütem és hangsúly. Üdvösség és derű.
 A rezgés, akár a korai öröm.
 Ott lüktet a szívben a ritmus.
 A fájdalmas hegedű.
 A gravírozódott algoritmus.
 Mint egy dió, amikor föltöröm.
 És soha nem unalmas. Szétfutó érzés.
 Izgalmas még akkor is, ha ismétlés.

Távlatok bomlanak ki benne.
 Összhangként igent mond a **nemre**.
 S ez a csodálatos, hogy teremtett.

Leltár

Kötetcímek Galaxisa

Egy alvó kéz sikolt, a visszatért dantei kor.
Míg leírom, felébredek. A mondat egyetlen ékezet.
 Mérgezett.

Itt a szél minden emléket elbont.
 Bár a szív zeng, brutális a *Hidegfront*.
 Az énem: szent pont.

Tépelődök és eltűnődök.
Mégis, mégse, mégis. Nem bölgök.
 Bepörgök.

Iránytalan irány, merre vissz?
Élőadás gyanánt kóstol meg a hit.
 A lelkembe hasít.

Túlélést kereső vagyok?
 Ehhez az *Edzésterv* adott.
 Segít-e a Vagyok?

Igaz szerelmet, *Mondtam-e?*
 Adtál-e? *Találgatom, mit üzensz?*
 S régi énem most lát-e?

Vajon *Nézi, ahogy nézem?*
 Amikor *Mindent begombolsz?*
 Illat utazik a fényben.

A *Zongorahangoló* méri -
 Hallom-e a tiszta hangot?
 Az etűdökben van drog.

A *tükör éle* világot alkot.
 Isten minden ígéretet betartott.
 Csak a lelkem ér partot.

Látom-e a Nagy Villanást?
 Ha megkondul a *Napharang?*
 A viládkép-akarásra reflektál a Hang?
 A tonnányi entitás.
 Élvezet majd Elvonás.
 Az átléptetés egy kattánás.

*

Új ember-ország: friss közösség -
 elszánásunk: legyen *Új föld!* Öröm-Lét.
 Csengés-bongás. Zengés. Túlcsordult döntés.

SOMOGYI Tibor

Lomtalanítás

A parkból áradó tömény orgonaillat némi penész és dohszaggal keveredik a lakótelepen, létrehozva egy meglehetősen pikáns illatelegyet. Gyűlnek a kupacok. Megjelentek a kupac kupecsek is, itt még nem minősül lopásnak a lomizás és mindig vannak emberek, akik nem lomtalanítják, hanem lomositják a lakásukat. Megkezdődött a tavaszi lomtalanítási szezon. Szabó István a hatperából is idejét látta, hogy megtisztítsa életét és lakását az eluralkodó lomoktól. Úgy érezte, ezek a tárgyak belassítják, akadályozzák, megkötik őt. Egy tiszta lap, egy új élet kezdete, ezt várta a lommentes holnaptól. Sorra vette hát őket, rájuk nézett, de mielőtt meglágyíthatna volna szívét valamilyen emlék, könyörtelenül kidobásra ítélte őket. Néha habozott egy kicsit, megállt a szortírozásban, de nem hagyott időt magának, nehogy felötölhessen benne az „Ez jó lesz még valamire” formula. Mindennek mennie kellett, ami visszahúzta a múltba és felesleges. Mennie kellett a félmázsás Hajdú mosógépnek, amelyet még a rendszerváltás évében hoztak haza szülei arcukra kövült ünnepi áhítattal. Mennie kellett az ősrégi, de még működő tévének, amely előtt még a nagyothalló Gálnagy ordította, amikor a Szerencsekerék ment a tévében, hogy „Kérj egy dé, egy dé!” Mennie kellett a diavetítőnek, a polaroid fényképezőgépnek, a bakelit lemezeknek, amelyeket kamaszként olyan lelkesen gyűjtött, és amellyel együtt énekelt „Egy szál, harangvirág..” Mindnek mennie kellett. Kidobta a régi újságokat, magazinokat, amelyeket féltve őrzött évekig, és amelyekről azt hitte, hogy egyszer talán sokat fognak érni. Kidobta még azt a megyei lapot is, amely szülei halálát adta hírül - Frontális ütközés a kamionnal. Kidobta a rég elfelejtett könyveket, az agyonolvasott krimiket és sci-fiket, az ajándékba kapott szépirodalmi könyveket, amelyek gerincét nem törte meg olvasással, és ugyanolyan szépek és irodalmiak voltak, mint újkorukban. Kidobta nagymamája maga korában még merész, ma már inkább foszlott menyasszonyi ruháját, a nagypapa protkóját - pedig még milyen remekül csattog, a Sokol rádiót, mert egyrészt úgyis van a mobilján, másrészt évek óta nem hallgatott rádiót. Kidobta az első asztali gépét, egy Commodore 64-est, amelyen megismerkedett a számítógépek anatómiájával és amelyen még a Space Invaderssel játszott. Mennie kellett a rengeteg plüssnek, hiszen nem gyerek már, hogy plüssöket tartson a lakásában, még ha egy reklámszatyorba gyömöszölve tartotta is. Plüssmaci, plüsscica, plüsshód, plüssshupikék törpike, plüss-sárkány, plüsssturul és plüssársai. Nem maradhattak tovább. Konec firma! Aztán jöttek az egyéb vicik-vacakok, amelyeknek a funkciója kimerült véleménye szerint, hogy a helyet fogják. Kerámia dísz tárgyak, a múlt homályába vesző dobozkák és zacskók, kifogyott filcek. Sor került a személyesebb dolgokra is. Kidobta a régi leveleit, a karácsonyi-húsvéti képeslapokat a rég látott rokonoktól, a Máté bácsitól kapott kiskörei szuvenírt, a gyerekkori naplóját, amelyet három hétig vezetett, a sok homályos képet, homályos arcokkal a múltból. Repültek a még meglévő tankönyvei, amelyek megőrizték a padtársaival folyó levelezéseit és mindenféle absztrakt rajzokkal voltak díszítve. Repült a legsikeresebb szemétygyűjtésért emléklap, az iskolai jelmezes verseny második díjáról szóló oklevél, amelyet azzal érdemelt ki, hogy Pick téliszálaminak öltözött és a Sánta Kuttyák FC—s tagsági kártyája. Repültek a metálos korszakát jelző poszterek, plakátok, koncertjegyek és egykori büszkesége a szegecses nyakörv.

Sorra kerültek az olvashatatlan egyetemi jegyzetei többnyire villamossági témakörből, egyetemi index - úgyse fejezte be - az első randis mozijegyek, a kanáris kulcstartó, római metrójegy, egy ostiai pizzéria blokkja - mennyire élvezték Júliával azt az utat! Bűnronda színnyakkendő, kézzel kötött sapka, hódmintás pulóver - Gelitől a volt feleségétől kapott ajándékok, néhány kiküldetlenül maradt esküvői meghívó, a lezárt borítékba tett közös képek a nászúton és később... Ezen a fiúk is rajta vannak, itt majd csak kisatírozza...DVD-lemezek, megunt filmekkel (többségük pornó), üres alkoholos üvegek. Parenyica sajt, kőkemény. Sonka nagyon sötétszürke. Több hónapja lejárt, rázaskor fura, bugyogó hangot adó konzervek.

Kidobta mind.

Mikor visszament a lakásba, amely valahogy személytelemé és sterillé vált, furcsa érzés fogta el. Nem emlékezett, hogy miket dobott ki, csak arra, hogy kidobott egy csomó felesleges lomot, a többi közé a kupacba, vagy a kukába. Annyit tudott, hogy ő Szabó István villamosmérnök, aki egyedül él, nemrég elvált és két kisgyerek apja. Nem voltak emlékei, nem voltak érzései. Kidobta a szívét és az agyát. Kiürült.

Csak a totális üresség. Tiszta lap.

Vett egy sört a hűtőből és bekapcsolta a tévét.

Odakint gazdára találtak az általa elfelejtett tárgyak. A lomizók, a gyűjtögetők, a hasznosítók, a mániások mind-mind lelkesen válogattak. Még a parenycát is kitérta a kukából egy hajléktalan.

A fotelben terpeszkedő nagyra fűjt alak, lassan ereszkedni kezdett, aztán pukkant egyet, mint amikor a lufiba egy tűt szúrnak. A nyitott erkélyablakon át a levedlett kigyóbőrre hasonlító maradványokat kifújta a szél, a fotelben csak egy tehetetlen sörfolt maradt utána. Lágyan hullott a nyúlós cafat az egyik lomkupacra, ott is maradt, míg a lomizók undorodva félre nem hajították.

BAKONYI Péter

Retró

A teraszról éppen a háborgó vízre látok: szép. Lehetnék lelkesebb is talán, de a Balaton nekem alapvetően egy hetvenhét kilométer hosszú kistenger – hatszáz négyzetméternyi fürdővízzel. Nem vagyunk ennél személyesebb viszonyban. Azt is mondhattam volna: tektonikus eredetű sekélyvizű ároktó vulkanikus kúpokkal és tanúhegyekkel, a többi csak következmény, szövődmény. Hogy akkor minek nekem saját terasz Széplakon? A családom szereti a Balatont, én meg szeretem a családomat. Egyéb napokon pedig bámulom a hullámzó vizet, és tényleg szép...

Úgy voltam vele gyerekkoromban, mint a banánnal meg a kakaóval. Az egyiket csomagból kaptuk, s mindig be kellett osztanunk, hogy maradjon negyednapra is; a másik pult alól érkezett, mi meg feleztgettük, rejtegettük, pedig másnap már nem is volt olyan finom. Azt mondtam hát akkor kölykösen, dacosan: megvagyok nélkülük. Ahogy Balaton nélkül is megvoltam: apámnak ugyanis külön udvarolnia kellett egy-egy főszezon-üdülésért a szakszervezetnél két-három évente, s a beutaló szinte gesztus volt és jutalom. Pedig a víz a miénk, gondoltam én jó kisúttörőként, egy kicsit sértődötten. Miért nem jöhetünk, amikor akarunk?! Miközben minden rendszer hatalmas reklámmal s büszkén hirdette, a 19-esektől Horthyn át Rákosiig, hogy ők bezeg hány száz gyereket vittek el a Balatonhoz: életükben először. Pedig azt kellett volna megmondaniuk, hányat nem sikerült elvinni. Hogy tisztábban lehessen látniuk a tennivaló-

kat, gondoltam én, a serdülők még felsértetlen önérzetességével.

S mi még így is gyakrabban jártunk a széles édesvíznél, mint a hazai nagytöbbség; néha eljöttünk egy hétre „magánvendégként” is, például egy öreg állatorvos hátsó kertilak-szobácskájába, jó messze a parttól (gumimatarac, pokróc, labda, uzsonnás-kosár), és olyankor is remekül nyaraltunk, de nekem, mint hortobágyi gyerekeknek, olyan volt az mégis, mint a délibáb: gyorsan elillant az élménye. Ha folyó lett volna a Balaton, talán elvitte, elsodorta volna azonnal még a nagy pillanatok is, de ez a nagy, lapos úszólé még ide-oda mosta őket egy darabig, mielőtt végleg alábuktak a habokban, hogy aztán legközelebb talán a másik végében horgadjanak, éljenek fel, emlékként, sok év múlva akár. Úgy, ahogyan most itt, Siófoknál, miközben fürkészem a teraszról a szél borzolta vizet, s arra gondolok éppen, amire Füreden a múlt héten, vendégségben, kvaterkázás közben, amíg bámultam a tihanyi öböl füledt, terpeszkedő simaságát: 1969-re... Bár az öregedésben tényleg nincsen semmi jó sem, s a nosztalgia csak egy jótékonyan hitt agymunka, hogy az ember elfedje vele az ijedelem valóságát...

S akkor említette meg Kiss Ferenc barátom, a neves műgyűjtő és művészetpártoló, hogy mindjárt új vendégei érkeznek: Mága Zoltán hozza Budapestről régi hegedűtánárát, Szily Évát, aki éppen egy vászolyi kiskoncertre készül, közösen a házigaárdával. No, ez remek – mondtam a fiamnak –,

kérdd meg a Zoli bácsit, játssza el nekünk a *Hullámzó Balatont* (jaj, de szépen húzza!), hogy legalább egy kicsit felserkenjünk a forróság és időtlenség e vízbűvölő unalmából.

De máshogy lett: Mága épp csak beköszönt, s robogott tovább, mi meg a gyerekekkel ott maradtunk a teraszon Hubay Jenő „hullámai” nélkül, hallgatva a zongora- és hegedűszót odabentről, s elálmosodva néztük a moccanatlanul nyújtózó vizet. Samu zongorázni tanul, de elég lustán, s szegény szülő ilyenkor azt gondolja, talán mégis a hegedűt kellett volna inkább választania. „Látod, apa – még ő vigasztal engem –, csak a hónom alá kapnám, és már húznám is a füledbe, akár a parton is. Vagy egy vitorlás hajón.” No, akkor jutott eszembe – előgörgött, mint egy kócska vízfodor a semmiből –, ami éppen ötven éve történt ott Füreden meg itt Siófoknál, csak már azóta a „víz” egy kicsit hátramosztta az események részleteit a memóriámban. Habár a lényegre azért egészen pontosan emlékszem: olyan szerelmes voltam, mint egy... tank! Egy elszabadult, elbódult, kerge tank, amely össze-vissza rohangál egy nyaranta felduzzadó, amúgy bágyadt vízparti kisvárosban egy álló napon át abban a reménytelen hitben, hogy biztosan megtalálja, amit oly annyira keres. Egyik helyről a másikra szaladgáltam Füred utcáin: éttermekbe, strandra, piacra, mint a zavarodott bogár. Pedig csupán várnom kellett volna – otthon – még egy fél napot! De nem volt türelmem: hiszen szerelmes voltam. A lány (az asszony) azt mondta: azonnal postára ad egy képeslapot, amikor már tudja a pontos címet, ahol megszáll, s ahová nagyon vár majd engemet is. S egyszerűen nem hittem el, hogy nem találom meg vagy hogy nem találkozunk össze valahogyan sorsszerűen, amiképp nyáron történt! Egyszer perceként át futottam egy Volánbusz után, mert őt véltem látni az ablaknál, s csak néztem rám az idegen nő döbrent arccal, amikor lihegve utolértem a megállóban. Később meg egy cukrászdában „fedeztem” fel a nagyon vágyott arcot, a szabad strandon végigvonulva pedig minden

magányos nőnek a képébe bámultam. Talán már hírem is ment a városkában: van itt valaki, aki nagyon keres... S vajon minden zörgetőnek tényleg megnyitattik?

Ám estére nagyon elfáradtam. Persze a csalódás többet ártott, mint a sok gyalogolás, de még a hitem is, hogy meglelhetem, erősen megingott. Nyilván más ezrek is átéltek már ilyesmiket, el se is mesélném, ha a víz, ahogy fürkésztem a füredi teraszról, nem fodrozta volna elő a történeteket. Láttam magamat, ahogy ültem a mólónál még egy jó darabig tehetetlenül, összetörve, de aztán, hogy lement a nap, s hűvösödni kezdett, már fáztam egy szál lyukacsos, amerikai nyloningemben, és végtelesen kedveszegett voltam: nem így képzeltem el ezt az éjszakát! Senkit se hibáztathattam – okoltam hát mindenkit. Hova menjek? Se haver, se rokon, se szerető, aki befogadna. Se pénzem szállodára. Majdnem kilenc óra volt már! Induljak szállás után, s holnap kezdjem előlről az asszony-keresést? Mert hiszen: szerelmes vagyok! Csellengtem még egy ideig irigy egykedvűséggel figyelve a boldogan andalgó és „taperoló” szerelmespárokat, amikor is – valami zeneféle zaj felé baktatva – rátaláltam a *Beloianisz* nevű sétahajóra, amely indulásra készen fészkelődött a kikötőben, s két perc múlva már a fedélzeten nyüzsgő én korú tömegben keresgéltem a helyemet: egy távoli zugot, hogy majd a sűrűség elveszejtő magánya esetleg valami írt hozhasson felsértett lelkemre. Azt se kérdeztem a pénztárnál: hova megy, mikor jön: vigyen, ahova akar: enél minden csak jobb lehet!

Kétórányi „csend” következett akkor, persze óriási hangzavarban, mert a banda, a Syconor hamar a hurok közé csapott, ahogy a hajó kifutott. Habár nem nekem játszottak. Máskor talán hozzám is szólt volna a még alig ismert Beatles nóta, a *Don't Let Me Down* (később valahogy bele is szerettem), de most alig figyeltem rá. Én ölelni akartam itt, de ölni bírtam volna a hirtelen rám szakadó bánatosságától! Hiszen semmi hivatalosat nem tudtam róla igazából, legkevésbé a lalcímét, az elérhetőségét, a személyes hely-

zetét. Lehet, hogy örökre elvesztettem egy hebehurgya, érzelmes, türelmetlen baklövés miatt? Pedig milyen jól indult az egész – a nagyerdei strandon, a langyos medence szélében, Debrecenben. Akkor már hosszabb ideje áztunk, ázogattunk s beszélgettünk Hegedűs Péter barátommal, a *Ki mit tudon* híressé lett Fricska Együttes humoristájával a negyven centis langyos pocsolyában (ő aztán két év múlva disszidált, jó vicc, s ma már, és még ma is a katalán tengerben fürdeti az enyéme knél is öregebb csontjait), amikor felfigyeltem egy hölgyre a napozóágyon, mellettünk. Pontosabban arra, hogy ez a gyönyörű nő itt a szomszédban mindvégig bennünket hallgat, még emeli is a fejét néha, hogy el ne mulassza a mondat végét a körülöttünk fel-felerősödő gyerekzsivajban. Sok megdumálni valónk volt (fiús témák, új könyvek, az élet vígabb-komolyabb dolgai: bátyám mellett bátyám volt nekem ő), s a nő ezeket mind hallotta! De onnantól kezdve aztán én már csak őhöz szóltam, neki meséltem. Közben kihívóan bámultam szép bőrét, formás idomait. Vicceltem, anekdotáztam, mintha nagyközönség előtt tenném, fizetett szereplőként, ugyanakkor kockázat nélkül, hiszen mi ketten bármikor feltápászkodhattunk s elballaghattunk volna. Egyszer-egyszer, mint az óvodások, le-lelocsoltam a hátát meg a csinos lábait is, mintegy véletlenül persze, de azért úgy, hogy érezze: neki szólnak még e vízcseppek is. Tudta is: láttam a mosolyán. Fröcskölés, hangoskodás, gyerekes testbeszéd? Nem attól leszel felnőt, hogy ezeket kinövöd...

Egyszer csak azt mondja a barátom jó hangosan: „Te tényleg hiszel abban, hogy így, locsolgatással és parttalan szövegeléssel még ma is fel lehet szedni egy jobb nőt a strandon?” Mindenki hallotta köröskörül. „Abban nem hiszek – feleltem a koravén bölcselkedők nagyképűségével –, de abban igen, hogy amit a természet víz és szó nélkül is megköt, azt nem szakíthatják szét még haszontalan gesztusok sem.” Én sem értettem pontosan e mondatot, de pár perc múlva mégis már

kint ültem mellette a napozóágyon, és magam se tudtam, miért, de valahogy tényleg: felszabadultan, boldogan. Csak a pillanatnyi férfisiker élménye lett volna?

A hajón a Syconor közben a Rolling Stones-ra váltott: *I Can't Get No, Satisfaction*. Ez a legnagyobb dalok egyike, az ifjak serege élvezettel énekelt, táncolt, nyaralt körülöttem, míg én csak emlékeztem, és könnyes zsebkendőt gyűrögtem a képzeletemben. A kulcsjelenet ott a strandon – mikor már órák óta fecsegtünk elmélyülten, s szinte már tudtuk, melyikőnknek mik az erényei, gyengéi, érzékeny pontjai – az volt, amikor azt mondtam neki: „Csodálom szépségét, de félek az esztétől!” Éppen néztük egymás szemét, centiméterekről, s az övé, úgy láttam, ugyanolyan színű volt, mint az enyém: egymásba olvadtak a szemszíneink. Vagy a pillanat varázsa festette egymáshoz őket? Válaszolhatott volna egy szellemes ríposztal az ész és a küllem viszonyáról, ahogy el is vártam volna tőle, vagy idézhetett volna Cyranót, Shakespeare-t, valami népi vagy égi okosságot, édes butaságot, akár rólam is; nekem akkor is tetszett volna, ha nem igaz, s nem haragudtam volna, ha mégis az. De ő azt az egy szót mondta, amit mondania kellett, pedig én ezer százalékgig biztos voltam benne, hogy a strand tízezer fürdőzője között nincs egy sem, aki tudja, kitől való az idézet. De ő azt súgta akkor, megbabonázóan: Stendhal.

Ha vesztesre állt volna is – győzött. Már tudtam: ő az enyém. De már csak fél óránk volt egymásra aznap, siettünk hát kihasználni szóval, tekintettel, érintéssel. A barátom a háttérbe vonult diszkrét önfegyelemmel, mi pedig csevegtünk, locsogtunk, mintha mindegy volna, mit mondunk és miről, pedig a szavak akkor már mind aranyraktárba hulltak... S aztán a hangosbeszélő-nő, mint máskor is, nyugodt, tárgyilagos, érzéketlen hangon, í-ző hajdúsági dialektussal tudunkra adta, hogy záróra van: „Figyelem, figyelem! Kérjük kedves vendégeinket, hagyják el a medencéket!” Neki indult a vonata, mert

más városban élt, mi meg a „Hegével” hakanizni mentünk egy vidéki kultúrházba. Néha elvittek magukkal az én vidám cimboráim engemet is, ha nem voltak elegen a műsorhoz (táncdalénekes, bűvész, nótaénekes, operettprimadonna, parodista), hogy rövidebb versekkel, népi tréfákkal, balladákkal segítsék áthidalni a számok közötti, átöltözésre, Bérés-féle Népi Együttes műsorvezetőjét. „Te lehetsz komoly is, öcsém – mondta az én barátom –, neked nem kell itt vidámkodnod. Mert ha rossz a vicced, lejáratsz bennünket, profikat, ha meg jó, akkor leégetsz.”

A *Beloianisz*zon tombolt az ifjúság. Csak világlágerek szóltak, magyarrá nem emlékszem egyre sem. Persze, az *Animals: House of the Rising Sun*. De mit remélhettem a „Felkelő Naptól” én? Ültem a felső fedélzeten a mentőöveknek dőlve, de rajtam azok sem segítettek volna: már alámerültem. Gyerekkorom hőse, akinek sírját is ápoltam a Tigris órs út-törőpajtásaival együtt a Hatvan utcai temetőben, Csokonai siratta Lilláját úgy, ahogyan én őt (magamat) ott a motorhajón. (Padlóra viszi az embert néha a veszteség, tényleg.) Még azt is kívántam, bárcsak a *Pajtás* volna ez, s lenne tizenöt évvel korábban, amikor az a gőzhajó feldőlt éppen itt valahol, s hullámsírba temetett 23 magam formájú, ártatlan utast. Nem volt év, hogy ne mesélt volna valaki a rémületes részletekről, s arról, hogy például éppen a *Beloianisz* volt, amely próbált akkor a segítségükre sietni, de hiába. „Hullámsír Balaton tetején, csónakázik egy halászlegény – mormoltam magamban Kossuth hadnagyának, a primás Sárközi Ferencnek a nótáját, amit maga a 140 kilós Burai Zsiga bácsi, a kilenclyukú híd csárdájának primása tanított meg nekem tizenhat éves koromban Debrecen és Athén között egy buszban, kárpozlásként, mert valójában nekem csak a földön jutott hely mellette. Tudta, hogy nekem egyszer még szükségem lesz a nótára. – Hálóját a szerencse, őt magát a kedvese elhagyta, el a szegényt...” De ezt a hajót '69 tavaszán átépítették, s nyáron én már a nyitott, biztonságos

mellvéd mellett ülhettem: mintha csak összeküldtek volna ellenem...

A Syconor éppen a Yardbirds-től játszott, amikor a kikötőbe futottunk (azt se tudtam, melyikbe): *Heart Full of Soul*. Talán Fenyő Miki énekelt, arra sem emlékszem, csak a szövegre: If she had me back again! Ha övé lehetnék újra! Meg arra, hogy aztán a parton baktattam többek után, akik szintén kiszálltak: mert nekem minden mindegy volt. A srácok (köztük egy lány is) pár száz méter múlva bemásztak két, sziklák mellé kikötött vitorlásba aludni, bekúsztam hát utánuk én is. „Ez egy 25-ös Túra Jolle – mondta az egyik „tülképzett” balatoni fiú –, ide öten is beférünk.” Nekem csak a bejáratnál jutott hely, kívül a „padlón”, de azt se bántam: kezdett nagyon hideg lenni. Egy kisebb törülközőt tudtam még magamra teríteni a táskámból, amit aztán a fejem alá gyűrtem, s egy darabig hallgattam a vitorlacsengők egyhangú danája mellett énekelő, vihorászó hálótársaimat. Egy kicsit részeg is volt mindegyik: a hajóbüfé nem válogat. Majd elszenderedtem: hátha az álom segít. Vissza is röpített újra a debreceni strandra... oda, hogy éppen azt kérdeztem tőle: „Ha más sorrendet választhatnál volna (fenn az égben, vagy a sorsnál, amikor illet oszتانak), mint a mostani: küllem, arc, intelligencia – mit döntöttél volna? Mert hiszen igen szép vagy és meglehetősen csinos, de valószínűleg mindkettőnél meghatározóbb az okosságod...” De ő már itt közbevágott: „Bármelyik előbbre kerülne, ha én döntöm el!” Akkor meglepett a felelet, de ma már jobban értem én is, talán, mi kell az embernek a boldogsághoz. De sok időnk akkor már nem maradt a napból, ki-ki sietett tovább: ő ment Zemplénbe, én meg a falusi rendezvényre, ami után még valami unalmas buli is következett, pedig akkor akár madarat is lehetett volna fogatni velem. S aztán még 48 óra lett volna hátra, hogy kezdjem várni azt a bizonyos képeslapot! A többi már elmeséltem...

Amúgy hakaniba menet, hátul a kocsiiban az én barátom még a következőket mondta kiegészítésként az általa végigasszisztált

romantikus jelenetekhez (kétezer kilométerről még ma is megteszi, hogy megpróbál tanítani erre-arra, akkoriban aztán meg még figyeltem is rá jobban): „Én ma megint tanultam valamit, öcsém, amit ugyan tudtam talán, de mindig meglep, amikor újra és újra bebizonyosodik. Mindig a személyiség egésze hódít, nem a külső vagy a belső, nem a duzzadó izom vagy a domborodó öntudat. Hiszen most is, ha tárgyilagosan nézzük a történeteket, a hölgynek talán engem kellett volna választania, hiszen idősebb, érettebb vagyok nálad három évvel (közelebb is az ő korához), talán jobb képű és erőteljesebb testalkatú is vagyok, s az én szellemesnek szánt mondataimat is épp úgy figyelte, mint a tiedet. De mégis téged választott, a te hangodra, a te testzenédre, a te szívrítmusodra lett érzékennyé az ő személyisége. Érted, öreg? A szerelemben nincs papírforma!”

Talán éppen ezen járt az eszem a vitorlácson elszunnyadva, amikor arra riadtam fel úgy húsz perc múltán, hogy az egyik kapatos frisshajós – nyilván a gyomorkavaró ringatózás miatt – így kiáltott fel benn a kabinban: „Jaj, én mindjárt hányok!”, és átmászva a többiekre indult kifelé. Ha időnk megengedi, talán még imádkoztam volna is, hogy kiérjen. Elképzelhető, miért. De sajnos, a fedélzetig jutott csak, s így a többi időt kora reggelig én már újra egy padon töltöttem a parton, más meleg holmi nem lévén nálam, az újra felforrósuló szerelem belső tüze mellett...

Mi lett a történet vége? Hát mi lett volna? Másnap délelőtt álltam a postán másfél órát, míg felhívhattam a szomszédunkat, aki éppen nem volt italos állapotban, s így fel is vette a telefont (nekik volt a nagy bérházban egyedül), és megkértem, hogy majd este menjen át mihozzánk, kérdezze meg anyámat, kaptam-e képeslapot a Balatonról, s azon van-e utca, házszám, üzenetként. S aztán majd én felhívom valahogyan holnap is, hogy azt a címet nekem lediktálhassa... Ez lett volna az „a” változat. És ha nem jött meg még a levél, akkor másnap-harmadnap megismé-

telhetjük ugyanezt. Addig meg csak elleszek valahogy itt a Balatonon – a lehetséges „b” változat szerint. De akkor én már tudtam, hogy ezek esélytelenek. Hibát halmozzak hibára? Hát inkább kimentem a pályaudvarra („c” változat), felültem az első vonatra, s indultam Pesten át vissza Debrecenbe. Nyolc óra múlva otthon voltam, s másnap megérkezett a képeslap is. A szerelem, lám, nem ismer korlátokat! Csak ennyit akartam elmesélni még, mielőtt kikerestem volna a computeremből, a „Dalok mappája 1968–74” című ciklusból az alábbi verset, amelyet pár hét múlva – az élet játékosága következtében – megírhattam mégis, hogy most ide másoljam e sorok végére. A részleteket úgyis csak a tanúhegyek igazolhatnák. Meg talán Béla bácsi Túra Jolléja, amelyik jól látszik innen a teraszról is a háborgó vízen... Lehet, éppen ez az az ötszemélyes. A vitorlások sokáig élnek, néha az ember emlékeinél is tovább...

Huszonnyolc éves asszonyt szeretek,
húsz évesen – se, s tán kora-öregem,
de összeér az ég a tiszta röggel,
valahányszor magamhoz ölelem!
Kár, hogy csak ritkán tehetem...

Asszonyt szeretni: nagy kíváncsiság –
álmoskönyvek szerint, de ha ébredek,
tényleg mellettem nyújtózik a világ!
Persze sok kis gonosszal és közönnyel:
dolgom legyen dacolni ördögökkel...

Az anyja (nagyanyám korú) mint éber
kurész, őrzi a kis béreletszobát,
és (rossz tréfaként?) közénk fészkel
a két forró fél-takaró alá:
sorsa szebb anyaszerepet róhatna rá!

Hisz mindig felébred, ha rajta át nyúlok,
amitől felsír a szoba mélyén egy mózeskosár...
de hajnalban, ha elalél, asszonyomhoz bújok
a padlón mégis, s indul a néma sikoltozás...
Ő, amúgy, tanító. Engem csak korrepetál.

Sátoraljaújhely, 1969. október.

TURI Gábor Jazznaplóm Amerikából

A jazz nevű szenvedélybetegség 1973 táján fertőzött meg. Gyermekkoromban, az 1960-as években a kis szabolcsi falu, Paszab tanácsházának hangszórójából naphosszat a Pancsoló kisleány és a Csevegő szaxofon szólt, amit aztán a sárospataki gimnáziumban a forgószeleként benyomuló beatzene söpört ki a tudatomból. A jazz a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen jelent meg látóköriemben; vele Amerika, a szabadság szimbóluma, álmok elérhetetlennek vélt útjelje.

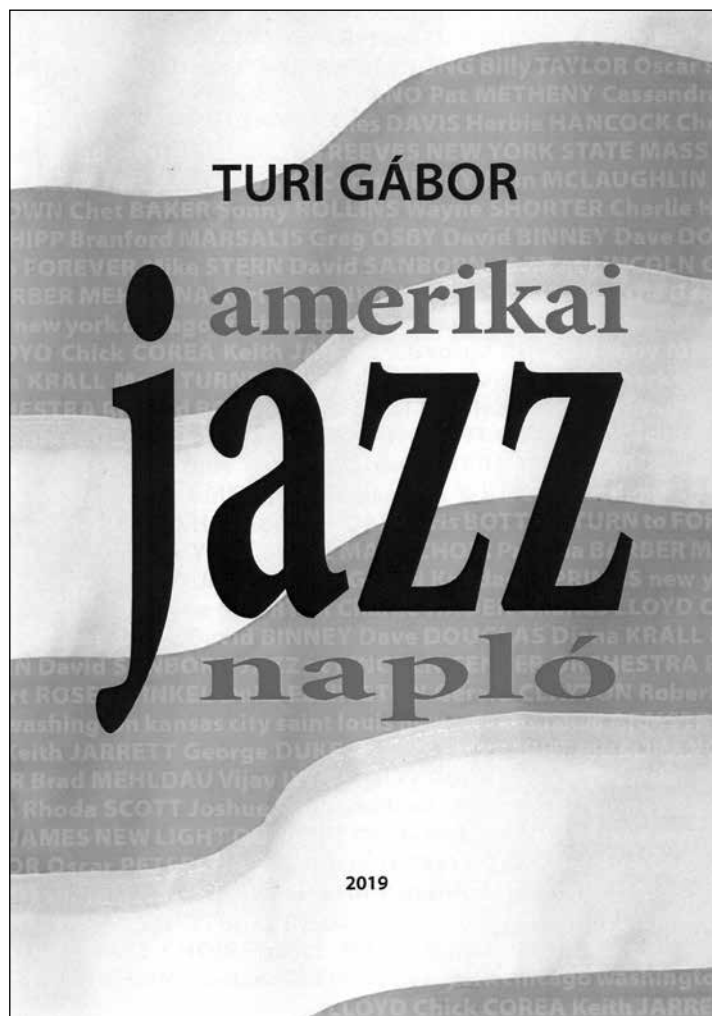
Pályámat újságíróként kezdtem, a kulturális témák között idővel egyre többet publikáltam a jazzról, mígnem 1991-ben arra eszméltem, hogy az óceán fölött száll velem a Boeing az Újvilág felé. Az amerikai National Forum Foundation újságírói ösztöndíjával három és fél hónapot töltöttem Washingtonban és a virginiai Norfolkban. Az úthoz meghatározó élmények, tapasztalatok, kapcsolatok fűződnek, amelyeknek szerepük lett abban, hogy 1998-ban, immár a magyar nagykövetség sajtóattaséjaként, visszakérültem az amerikai fővárosba. A Washingtonban eltöltött négy év alatt alkalmam nyílt feltérképezni az Egyesült Államokat. New Orleanstól Denverig, Chicagótól Los Angelesig sokfelé jártam, gyakran megfordultam New Yorkban, és ahol csak tehettem, kerestem a kapcsolatot a jazzzenével.

Újabb alapos mintavételre 2013-ban nyílt lehetőségem, amikor a Magyar–Amerikai Fulbright Bizottság ösztöndíjával három

hónapot Newarkban, az Institute of Jazz Studies archívumban tölthettem. Kutatásom célja a kortárs amerikai jazz vizsgálata volt három szempontból: a keletkezés (muzsikusok, stílusok, irányzatok), a közvetítés (klubok, fesztiválok, lemezkiadók, média) és a befogadás (hely, szerep, megítélés) felől. Száz nap elteltével nagy mennyiségű szöveges és hangzó anyaggal, a jazzélet fontos szereplőivel készített interjúkkal tértem haza.

Az élményekből, tapasztalatokból megszületett könyv több mint két évtizedet fog át: az amerikai jazzel különböző helyeken és módokon történt találkozásaim lenyomata. A dátumozott, többnyire tematikusan csoportosított szövegek nem kötődnek földrajzilag az Egyesült Államokhoz. Helyet kaptak a kötetben amerikai művészek magyarországi koncertjeiről, nálunk is forgalmazott lemezeiről az évek során különböző orgánumban publikált cikkeim, kritikáim szerkesztett változatai is. Meg kell jegyeznem, hogy a korlátozott jazzlehetőségek országában a választás nem mindig önálló elhatározás kérdése: az előadók és a zenék gyakran a hozzáférhetőség, azaz a közvetítők – lemezcégek, koncertszervezők – kínálata alapján kerülnek az érdeklődők látókörebe.

A téma már *A jazz ideje* című könyvemben (Osiris, 1999) hangsúlyos helyet kapott. Ez a mostani kötet kifejezetten a kortárs észak-amerikai jazzt állítja a középpontba. Nem átfogó monográfia vagy szeszociológiai elemzés formájában; műfaja napló, mert

az írások jelentős része személyes élményekből táplálkozik, s mert a jazz folyamat, amely történetiségében értelmezhető. Szeretném, ha a könyv a szakmán és a jazz elkötelezett hívein kívül az Amerika iránt érdeklődő szélesebb közönséghez is eljutna. Első felének feljegyzései, helyzetrajzai, beszélgetései általánosabb tapasztalatokat rögzítenek, míg a második rész koncertszemléi és CD-kritikái a muzikusok és a zene világába vezetik el az olvasót.

A jazz Észak-Amerika legeredetibb kulturális megnyilvánulásai közé tartozik,

amelynek története egybeforrott az Egyesült Államok utóbbi száz évével. Hallgatása kulcsot adhat az ország megismeréséhez, és viszont: az amerikai élet tanulmányozása közelebb vihet a jazz megértéséhez, befogadásához. Ezért született meg ez a könyv.

(Turi Gábor: Amerikai jazznapló. Gramofon Könyvek, Budapest, 2019. 388 o. ISBN 978-615-81264-2-7. A kötetet a szerzői bevezető közlésével ajánljuk olvasóink figyelmébe.)

MARCZINKA Csaba

Magyar fátum – avagy futball és társadalom

Borsi-Kálmán Béla író, történész, egyetemi tanár és műfordító új könyve a régebbi (2008-ban megjelent) Aranycsapat-könyv kibővített változata. A szerző az Aranycsapat sikereinek társadalmi hátterét elemzi, majd pedig az ezt követő lassú, de feltartóztathatatlan hanyatlás okait vizsgálja, többek között levéltári források, emlékiratok és titkosszolgálati jelentések alapján. E sokrétű – maga és mások által évekig kutatott – forrásanyag segítségével igyekszik megvilágítani a magyar foci fel-emelkedésének s le hanyatlásának történeti és társadalmi hátterét.

Vajon mennyire érvényes a „magyar fátum”-végzettörténet a magyar focira? Vajon hogyan vált a kétszer is (a 20. század harmincas éveinek második felében és az ötvenes években) világszínvonalú magyar labdarúgás a Kádár-korszak második felére és a rendszerváltás időszakára teljesen leszakadt s elmaradott sportággá? (Annyira, hogy pár éve a derék andorrai amatőr válogatottól is sikerült kikapnunk.) Borsi-Kálmánt igazából nem maga a futball érdekli, hanem a mögötte meghúzódó társadalmi-politikai és lélektani mozgatórugók. S nemcsak a magyar labdarúgók lelki-társadalmi motívumai. Erzéketesen ábrázolja (a későbbi győztes) nyugatnémet válogatott társadalmi és pszichológiai motívumait az 1954-es vb-n és a döntőben. Sok helyen szó esik a németek (főleg a keletnémetek, de bizonyos szempontból a nyugatnémetek is) és a magyarok hasonló helyzetéről a második világháborús

vereség után. S főleg arról, hogy mindkét nemzet sokáig elsősorban a sport (különösen a futball) területén próbált revansot venni a történelmi vereségekért.

Számos érdekes információról a szélesebb olvasóközönség először e könyvből értesülhet. Például a Czibor–Puskás viszony bizonyos „intimitásairól” vagy Bozsik 1964-es pár napos őrizetbe vételéről. S sok újat tudhatunk meg a hatvanas évek Fradijáról, elsősorban Albert Flórián és Varga Zoltán pályafutása kapcsán. A hatvanas-hetvenes éveket illetően – főleg a magyar futball hanyatlástörténetét vizsgálva – még nagyobb hangsúlyt kapnak a visszaemlékezések és a titkosszolgálati források. Annál is inkább, mert a magyar futball világát éppen az ötvenes évek végétől (azaz már a Kádár-rendszerben) kezdi teljesen behálózni a titkosszolgálati apparátus. Kádár ugyanis – a más területeken (például a kultúrában) végrehajtott részleges enyhítésekkel, „liberalizálásokkal” párhuzamosan – szorosabb ellenőrzés alá helyezi a sportéletet, elsősorban a labdarúgást és intézményeit. A pártvezető egy központi bizottsági ülésen (levéltári dokumentumokkal igazoltan) kijelenti, hogy „nem kell a világ legjobbjának lenni” és hogy „talán lehetne szerényebben” fogalmazni, ha a magyar foci kerül szóba. E kijelentés pedig sok szempontból eldőnti a magyar futball további sorsát. Megkezdődik a korábbi (Farkas Mihály és Rákosi Mátyás által felépített) intézményrendszer leépítése, szét-

züllesztése. A titkosszolgálat pedig feladatult kapja egy „új Puskás” „felépítésének” megakadályozását. Ez a szemlélet döntően szól bele Albert Flórián futballkarrierjébe. S még inkább meghatározza Varga Zoltán és az Albertet követő időszak tehetségeinek (Bene Ferencről Kocsis Lajoson át Nyilasi Tiborig, Törőcsik Andrásig és Ebedli Zoltánig) a pályafutását.

A kötet – részben nyíltan kimondva – döntő fontosságot tulajdonít a magyar foci – jelenleg is tartó – „mélyrepülésében” a titkosszolgálatnak és a szigorodó belügyi ellenőrzésnek. S itt nemcsak a konkrét intézkedésekről (nagyobb számú ügynök beszerzése, a játékosok megosztása és szembeállítására rágalmak és álhírek segítségével stb.) van szó, hanem a mögötte meghúzódó (végső soron Kádártól kiinduló) koncepcióról. Ennek lényege: nem kell nekünk „Új-Aranycsapat” (elég nekünk egy közép-szerű is)! S törődjön mindenki magával és az egyéni boldogulásával! – Ez volt a futballra különösen szigorúan alkalmazott új koncepció lényege. Ebben persze fő szerepet játszott egy „új ötvenhattól” való félelem. Kádárt sokkolta, hogy 56-ban éppen a munkások lázadtak leginkább (a humán értelmiség mellett) a diktatúra ellen. Emellett nagyon tartott Puskástól és az Aranycsapat nimbuszától, annak a „nacionalista” magyar nemzetudatra való kivételesen erős hatása miatt (amely különböző „mellékutakon” valahogy összekapcsolódott a forradalom nimbuszával). Érdekes része a könyvnek az a fejezet, amely Puskás mítoszának 56-tal való kapcsolatát vizsgálja, különös tekintettel az álhíre Puskás haláláról a Rádió ostrománál, amely világszerte elterjedt. Ez a névtévesztésből eredő és később cáfolt rémhír tovább erősítette a „száguldó őrnagy” mítoszt Európán szerte. Azaz Puskásnak (priszempontról) – a különben az Aranycsapat felbomlását és az ificsapat disszidálásával az utánpótlás meggyengülését hozó – 56-os forradalom és az azt követő szovjet intervenció és kádári megtorlás is „kapóra jött”.

Megkönnyítette ugyanis, hogy – persze menedzserek és nagylelkű futballista-pályatársak (Östreicher Emil és Kubala László) hathatós támogatásával – rangos szerződéshez jusson a Real Madridnál, s elősegítette spanyolországi befogadását és népszerűsítését. Borsi-Kálmán Béla kutatói érzékenységét jellemzi, hogy plasztikus portrékat rajzol könyvében a futballisták körül nyüzsgő jobb-rosszabb menedzserekről és játékoszervezőkről. Tőlük részben elkülönítve vizsgálja (szintén nem kevés empátiával) a sportvezetők, edzők és klubvezetők közül általa fontosabbnak tartott figurákat. Döntő jelentőséget tulajdonít a labdarúgás „háttériparának” (a menedzserektől és sportvezetőktől a gyúróig és a szertárosig). S talán valóban a „háttér” lezüllesztésével-leépítésével kezdődött el a magyar foci kálváriája.

A Puskás–Czibor viszonylathoz hasonlóan (de még annál is alaposabban) vizsgálja a hatvanas évek Ferencvárosán belül az Albert Flórián – Varga Zoltán kapcsolatot. Bár Albert helyére és pozíciójára mások is pályáztak, igazi riválisa Varga volt. S e kapcsolatba még jobban „belefolyt” a titkosszolgálat (szítva az ellentéteket), mint Puskás és Czibor viszonyába. A hatvanas évek FTC-jének gyengítése s „kézben tartása” szempontjából kulcsfontosságú volt a belügyi hírszerzés számára az ellentétek szítása, olykor a nyílt viszályok kiprovokálása. Bár más klubokat is figyeltek (különösen az Újpesti Dózsát és a Vasast), de a – „reakció fészke” tartott – Ferencváros futballcsapatára külön hálózattal specializálódott. Annál is inkább, mert a vezetés (Kádár és Marosán György) főleg Albert és Varga személyében rettegte egy „új Puskás” színrelépésének lehetőségét. Kérdés, hogy e paranoid koncepcióban mennyi része lehetett Marosánnak és mennyi Kádárnak? Állítólag Kádár több kísérletet tett Albert megnyerésére (a fáma szerint kedvező szerződést kínált, ha a Császár a Vasasba igazol). S csak az ajánlatok visszautasítása után orrolt meg igazán Albertre. Varga útját viszont már kezdettől fogva gyanakvás és figyelő-provo-

kátor ügynökök kísérték. Külön érdekesség, hogy a szerző (jó adag iróniával) – bölcsész-kari tanulmányaival egy ideig párhuzamosan futó – FTC-beli „futballista karrierjét” (és annak megszakadását) is bemutatja egy fejezetben. E kis epizódnak szintén megvannak a maga tanulságai.

Összegezve megállapítható, hogy „Az Aranycsapat és ami utána következik” című könyv plasztikus képet rajzol az Aranycsapat felfutásáról, dicsőségéről, majd utána a magyar foci hanyatlásának folyamatáról. S nemcsak ezt mutatja be, hanem rávilágít az okok és mozgatórugók nagy részére. Arra, hogy miféle „fátum” sújtotta az Aranycsapatot az 1954-es berni vb-döntőben és hogy vált a hanyatlás a hatvanas évek végétől (a koncepcionális kontraszelekción „eredményeként”) megállíthatatlanná, főleg az 1969. decemberi „marseillei csapás”, a csehszlovákoktól elszenvedett 4:1-es vereség után. Talán annyit lehetne megfogalmazni bírálatként, hogy az ötvenes évekből (az Aranycsapat időszaká-

ból) Puskás mellett kicsit túl hangsúlyossá válik Czibor és Lóránt alakja az MTK-s (Vörös Lobogós) Hidegkúti és Kocsis Sándor rovására. A hatvanas évek bemutatása pedig túlzottan Fradi-központú, talán nem ártott volna némi kitekintés a korszak más fontos klubjaira, elsősorban a Vasasra, az Újpesti Dózsára, esetleg az MTK-ra. De e kisebb aránytalanságok eltörpülnek az elemzés alaposága és a megfogalmazódó fontos tanulságok mellett. A korábban főleg a bányász társadalomfejlődés és magyarosodás nagy kérdéseiben kutakodó Borsi-Kálmán Béla a magyar társadalom- és futballtörténet szempontjából kulcsfontosságú új könyvet tett le az asztalra.

(Borsi-Kálmán Béla: *Az Aranycsapat és ami utána következik. Adalékok a Rákosi-korszak és a Kádár-korszak történetéhez a futball tükrében.* Kortárs Kiadó, Budapest, 2019. 512 o. ISBN 978-963-435-058-3)

SZÉMAN E. Rózsa
Történelem
testközelből

Kováts Dániel memoárja

Érdekes lehet-e egy ember élete? Érdekelhet-e egy idegent, ami X-szel vagy Y-nal történt? Van-e jogom ráerőltetni a magam és kisközösségem történeteit másokra? Valószínűleg sok önéletíró, memoárkészítő, krónikás feltette már ezeket a kérdéseket, és milyen jó, hogy végül mindenikük arra jutott (vagy meggyőzték a környezetében élők), hogy igen, minden ember élete érdekes lehet, s nemcsak azok számára, akik ezeknek a történeteknek szintén részesei voltak.

A mikrotörténelem fogalma és kutatási módszertana az 1990-es évek közepétől kezdett teret hódítani, amelyet Szíjártó M. István történész a következő évtizedek vezető történelmi áramlatának nevezett. *Mi a mikrotörténelem?* című írásában így fogalmaz: „A mikrotörténelmi esettanulmány előnye az, hogy fókuszpontot teremt. A fókusz konkrét esetekre, személyekre és körülményekre való beállítása a tárgy intenzív tanulmányozását teszi lehetővé, melynek révén egészen más képet kapunk a múlttól, mint a nemzetek, államok, egyes társadalmi csoportok történetéből évtizedeket, századokat vagy valamely hosszú időtartamot felölelő vizsgálatok eredményeiből.” (*Aetas*, 1996. 4. szám, 157–185. o.) Érdekes, hogy itt milyen szépen egymásra talál történész és a történelem iránt érdeklődő laikus: az előbbi az addig meg nem látott összefüggéseket, a nagy események apró mozgatórugóit keresi, vizsgálja, utóbbi pedig így próbálja megérteni az eseményeket, így érzi magáénak is a

történelmet, hogy abból a nézetből láthatja, amelyben ő maga is él.

Kováts Dániel *Egynapi járóföld. Barangolás vándoréveim ösvényein* címmel foglalta csokorba élete első harminc évének történéseit. A mintegy félezer oldalas, sűrű szövetű kötet bevehetetlen várnak tűnik, de csak míg az ember bele nem merül az első oldalakba. Pedig azok még csak a be- és felvezetés, a keret, a történetbe ágyazás, az alapozás ahhoz, hogy lassan-lassan az olvasó elengedje a mát és belemerüljön a 20. század harmadik, majd negyedik, ötödik évtizedének világába.

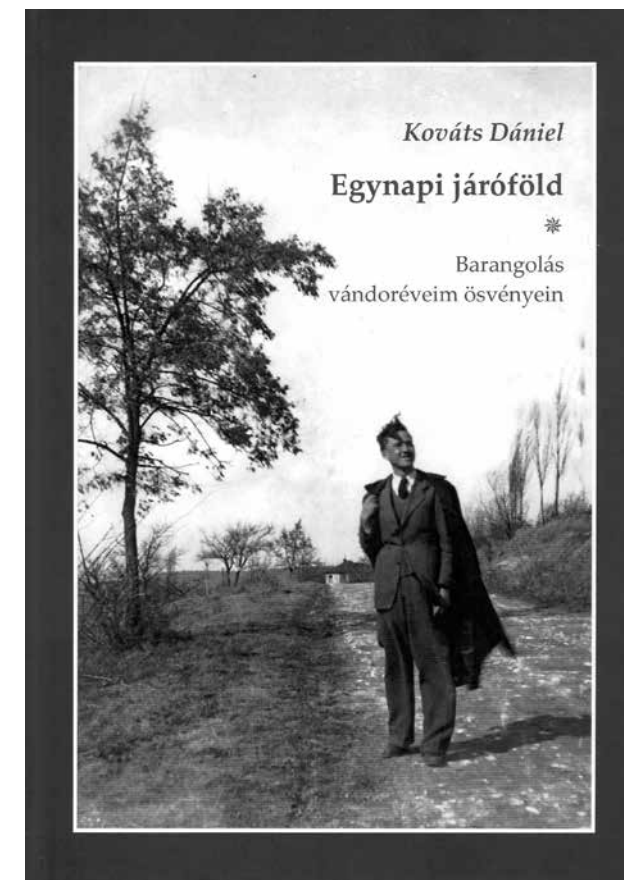
A szerző a történeteket (akarattal, vagy az a bizonyos első három évtized hozta így?) harminc fejezetre tagolta, amelyek hol lazábban, hol szorosabban kötődnek egymáshoz. Egy ilyen nagy lélegzetvételű munkát nem lehet egy lendülettel megírni, és az emlékezet sem működik parancsszóra. Némely fejezet elején lábjegyzet jelzi: az a történet éppen mikor került lejegyzésre. A fejezetek kronologikusak, de a történetek felidézése nem az volt – ez adhatja, hogy egy-egy mozzanat több helyen is megjelenik. Ez azonban nem zavaró, inkább szorosabbra fűzi az elbeszélést, és sokszor fogódzót is ad eligazodni a Kováts Dániel élete és ágasbogas családfája történetében. Hiszen egy ember históriája a családjával, egy családé az ősökével kezdődik, enélkül a kései utódok tettei, élete sem érthető meg. Ez adja az útravalót, a mesebeli hamuba sült pogácsát, amellyel valaki

nekiindul az életnek. Innen hozza kiállítását, viszonyulását előbb gyermek-, diák-, majd embertársaihoz, azt az alázatot, amellyel képes lebontani a falat a társadalmi rétegek között, amellyel felül tud emelkedni a nehézségeken, megpróbáltatásokon. Azt a tenni akarást, amely gyerekkorától arra sarkallja, előre vetítve a későbbi kiteljesedett életpályát, hogy szervezzon, írjon, alkosson. Igaz, ez az örökség olykor igencsak nagy teher, mi több, terhelő bizonyítékká válhat.

Az *Egynapi járóföld* nemcsak olvasóihoz hozza közelebb a történelmet, de szerzője maga is testközelbe került vele, ahogyan fogalmaz: többször is találkozott a történelemmel. Az első még örömteli (a szülőföld, Felvidék visszacsatolása Magyarországhoz), a második már vészterhesebb (második vi-

lágháború), de még az 1956-os forradalom előtt (amely szintén történelmi pillanat) a saját bőrén tapasztalhatta meg, hogy mit jelent, ha valakit kiszemel magának a történelem, és hogy hogyan válik a gyerekkori tevékenység vagy az egyetemi együtt gondolkodás rendszerellenes megmozdulás és izgatás bizonyítékává, több havi börtönt eredményezve. Vagy hogy néhány évvel később miként lesz valakiből, csupán mert egykori földbirtokos fia-unokája, osztályellenség és gyakorlatilag földönfutó.

A kötetben természetesen nem csak ilyen nagy léptékű eseményekről olvashatunk. Sőt, ha útitársai leszünk Kováts Dánielnek, vele együtt végigbarangolhatunk a szülőfalubeli, nádasdi gondtalan, szeretettel éveken, a kőszegi honvéd középiskolai nevelőintézet

időszakán, a miskolci diák-, majd a budapesti egyetemista évek felpezsdítő vagy éppen lelombozó eseményein, a száműzetés évein, a pályakezdés, majd a családalapítás boldogságán. A történeteket át- meg átszövi a család, a kiterjedt rokonság iránti szeretet, olvasva őket magunk is átérezzük azt a biztonságot, amit egy kiegyensúlyozott családi háttér nyújtani tud. De emellett ott van a háború, a félelem, a gyász, a fájdalom is, mindez testközelből. És a 'soha-fel-nem-adás' hite és akaratereje.

Kováts Dániel önéletírásában magyar földbirtokosságunk és polgárságunk 20. századi történelmét, mondhatnám: szertefoszlását láthatjuk viszont, követhetjük nyomon. Mert földbirtokos fiának, polgári származásúnak lenni ugyanazt jelentette a Felvidéken, mint Erdélyben, a mai Magyarországon, mint Délvidéken. Ugyanazzal a műveltség-

gel, neveltetéssel indultak, ugyanúgy kisemizte őket a rendszer. Lehet, hogy a módszerek, eljárások itt-ott eltértek, lehet, hogy egyeseknek több, másoknak kevesebb jutott a megtorlásból, kifosztásból. Mindenki története egyedi, de ez az egyedi történet a Kárpát-medence egész, nem is túlságosan szűk társadalmi rétegének életét tükrözi vissza. Ezért értékes és érdekes olvasmány az *Egynapi járóföld* azok számára is, akik a szerzőt sem családtagként, sem barátként, sem tanárként, sem anyanyelvápolóként, sem irodalmi, nyelvi versenyek zsűritagjaként nem ismerték. Akiknek nem más, mint egy ismeretlen, kilencven éves idős úr.

(Kováts Dániel: Egynapi járóföld. Barangolás vándoréveim ösvényein. Kazinczy Ferenc Társaság, Sátoraljaiújhely, 2019. 488 o. ISBN 978-615-5784-14-9)

Polcra való

– főszerkesztői könyvajánlók –

A Sárospataki Jogakadémia 130 éves működése a hazai felsőfokú jogi oktatás sikeres periódusa. Történetének megírását egykori diákja és professzora, Finkey Ferenc már 1944-ben befejezte. Sajtó alá rendezését

mai utódja, Szathmáry Béla végezte el, s ezzel a pataki kollégium krónikája újabb publikált fejezettel gyarapodott. Aki az iskola történetét valamelyest ismeri, leginkább a Kossuth-anekdotából tudja, hogy a jogi oktatás megindulása Kövy Sándor nevéhez fűződik, aki 1793-tól haláláig, 1829-ig állt a képzés élén. Őt tanítványa, Gortvay János követte 1853-ig. Kezeik alól került ki a reformkori politikusok nagy része és számos további akadémikus. Az 1863-as újraindulás utáni két meghatározó tanára Emődy Dániel és Ballagi Géza, az előbbi 1863–1891, az utóbbi 1875–1902 között tanított. Finkey Ferenc 1893–1912 között volt professzor. 1908-ban tért vissza Buza László és oktatott 15 évig. A Ballagi–Finkey–Buzavonal gyönyörű példája a magas szintű utánpótlás-nevelésnek, hiszen mindhárman MTA-tagok lettek. A színvonal zálogát tehát az egyéniségek biztosították. Az előzményeket és további részleteket lásd, ahogy Finkey megírta.

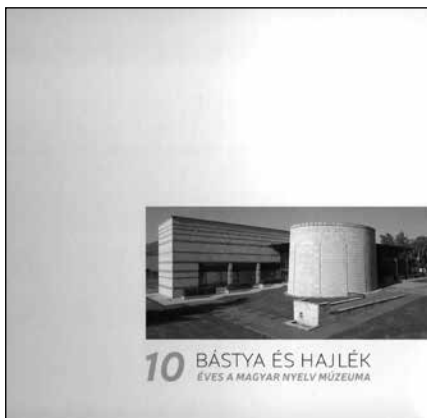
Finkey Ferenc: A Sárospataki Református Jogakadémia története 1793–1923. Szerkesztette: Szathmáry Béla. Sárospataki Református Kollégium, Sárospatak, 2019. 220 o. ISBN 978-615-5787-12-6

Hála a lankadatlan kutatásoknak és a nyomdatechnika fejlődésének, a régészet eredményei egyre szebb, a tartalom tudományos nivójához méltó kivitelben jelennek meg. Az Opitz Archeologica

sorozat mindenesetre ilyen. Eddig 13 kötet, most pedig Szegedre került a sor. A szerző választott hazájáról van szó, arról a térségről, amelynek ásatásaiban évtizedeken át részt vett, történeti vízrajzát megírta, s településtörténeti előzményeit most a szintézis igényével foglalta össze. Nem mozgott légiűres térben: a négykötetes várostörténeti monográfia 1983–1994 között látott napvilágot, jelezve a helytörténet-írás lokális értékét. S volt saját muníciója: az irodalomjegyzékben közel harminc korábbi publikációját sorolja fel. A kutatástörténeti bevezető után Szeged és környéke földrajzi adottságai kerülnek terítékre. Ezután a vizsgált terület kapcsolati rendszere következik: utak és közlekedési viszonyok. A vízrendszer és a terület védelmi rendszere szorosan összefüggnek, ennek történeti stratégiai jelentőségét az utolsó fejezet tárgyalja. A szöveget számos ábra és színes térképmelléklet egészíti ki (66 térkép!). A kötet A/4-es formátuma miatt minden információ jól olvasható.

Szalontai Csaba: Szeged születése. Megtelepedés a szegedi tájban a város kialakulásáig. Martin Opitz Kiadó, Budapest, 2019. 320 o. ISBN 978-963-9987-65-1

A Magyar Nyelv Múzeuma Széphalomban 2018. április 23-án, három kiállítással nyílt meg. Ma már a múzeumi intézményrendszer ismert és elismert tagja, néhány éve a Petőfi Irodalmi Múzeum szervezeti egysége. Az évfordulós kötet emlékkönyv és fényképalbum egyben, címéül a szerkesztő Kováts Dániel benne megjelent írásának címét vette át. Jó választás volt. A két szó biztonságot és nyugalmat sugall. A könyv egyébiránt a műfaji sokszínűséget hirdeti, megjelennek benne szakmai vezetőként, kezdeményezőként és támogatóként, tudósként és közéleti személyiségként, építészként és kurátorként, irodalmárként és nyelvészként, pedagógusként és művészként az épület, az intézmény, a kiállítások létrehozásáért az elmúlt években sokat tettek; összesen 26 szerző. Ezután vendégkönyvi szemelvénygyűjteményt olvashatunk. S végül a fotótár, benne az alapok kijelölése (nem átvitt értelemben: markológéppel), az építkezés, a kollektív kiállításstervezés, a megnyitó ünnepség s a további sok-sok szakmai program. Látogatók, hazai és határon túli magyarok, fiatalok és idősek. Sokan voltak, sokan lesznek.

Bástya és hajlék. 10 éves A Magyar Nyelv Múzeuma. Szerkesztette: Nyiri Péter. Múzsák kertje – A Magyar Nyelv Múzeuma Füzetei 5. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2018. 204 o. ISBN 978-615-5517-42-6

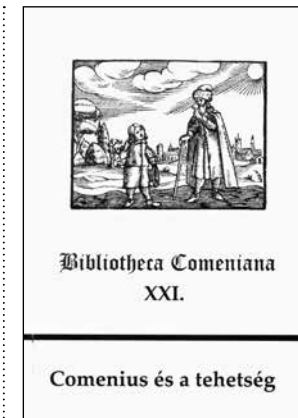
Az első vidéki balettegyüttes az 1960-ban alapított Pécsi Balett: ehhez Eck Imre az Állami Balett Intézet végzős évfolyamát szerződtette. A következő legendás esztendő 1979, amikor újabb teljes osztály maradt együtt önálló társulatként, s őket az akkor megnyílt, új győri színház fogadta be. Vezetőjük, koreográfusuk Markó Iván lett, Maurice Béjart világhírű együttesének szólótáncosa, aki alkotótársával, Gombár Judittal számos sikerdarabot készített. Az első közös produkció *A Nap szerettei* volt, amelyet a közönség végzős vizsgaként látott. A lendületes és tehetséges csapat hamar meghódította a hazai és a külföldi közönséget. Markó távozása után, 1991-től, a társulat egyik alapító tagja, immár választott igazgatója, Kiss János progresszív, újító szellemű vezetése alatt a Győri Balett neves vendégkoreográfusokkal dolgozott együtt, mint Robert North, Ben Van Cauwenbergh vagy Vámos György. A negyven éves társulat diadalútját visszaemlékezéseken és Major Rita táncörténeész tanulmányán át, gazdag fényképanyaggal mutatja be a tartalmas kiadvány. Az interjúkat Pió Márta és Lukácsy György készítette, a fotókat Bánkuti András válogatta. A társulatot ez évtől Velekei László igazgatja: várjuk az újabb fejezetet.

Győri Balett 40. Felelős szerkesztő: Palójtay Kinga. MMA Kiadó, Budapest, 2019. 368 o. ISBN 978-615-5869-60-0

Az alcím nem az álszerénység jele, inkább módszertani információ: a debreceni teológiai történelmi szintézise még várta magára, de anyaga már összeállni látszik. A legutóbbi kollégiumtörténet maga is tanulmánykötet volt, s az alapítás 450. évfordulójára jelent meg (*A Debreceni Református Kollégium története*. 1988). Aztán a Debreceni Egyetem centenáriuma kapcsán került újra előtérbe a kollégiumi oktatás, mint közvetlen iskolatörténelmi előzmény is (*A Debreceni Egyetem története 1912–2012*. 2012). Kovács I. Gábor jóvoltából megjelent a teológiai kar professzori arcképcsarnoka (*Hit – tudomány – közélet. A Debreceni Tudományegyetem Református Hittudományi Kara (1914–1950) professzorainak életrajzi adattára és életútírása*. 2014). Az eddigi művek segítenek az iránykijelölésben, de nem helyettesítik a szisztematikus, a képzések tartalmára és a tanszékek oktatói állományára kiterjedő belső kutatást. A kötet időhatárai a modern kori teológiai felsőoktatáshoz igazodnak. Jó úton vagyunk a monográfia felé.

Órallóvá tettek. Műhelytanulmányok a debreceni teológiai oktatás és református lelkészképzés 1850–2000 közötti történetéhez. Szerkesztette: Baráth Béla Levente – Fekete Károly. Tiszántúli Református Egyházkerület – Debreceni Református Hittudományi Egyetem, Debrecen, 2019. 752 o. ISBN 978-615-5909-02-3

A Magyar Comenius Társaság szakmai körökben jól ismert kiadványsorozatának legújabb kötete a 2018. évi tudományos felolvasóülés előadásaira épül. Ez tíz szerző tizenegy közleményét jelenti, amelyekben megjelennek a nagy cseh-morva pedagógus életművének pedagógiai, etikai, nyelvészeti és más interpretációi, továbbá a tehetséggondozás különféle huszadik századi intézményi dimenziói (a sárospataki népi tehetségmentés és a miskolci Lévy József Gimnázium gyakorlata a 40-es években, az egykori Állami Balett Intézet tehetséggondozása az 50-es években) és a mai pataki Comenius Campus. Az emlékcikkek (Arany János, Kazinczy Ferenc, Tompa Mihály) után Gonda Zsuzsanna írása olvasható a Rákóczi Gimnázium 1971-ben végzett speciális angol tagozatáról és annak utóéletéről. Kutatási jelentésről van szó, amelynek elvégzéséhez mintaként használták a Hoppál Mihály és D. Molnár István által szerkesztett, az 1960-ban érettségizett osztályról szóló közösségsciologiai-néprajzi elemzést (Kötetben: *Egy gimnáziumi osztály. Sárospatak, 1956–1960. A találkozó etnográfiaja*. Budapest, 2019). A Társaság két nekrológgal búcsúzik 2019-ben elhunyt elnökétől, dr. Földy Ferencről.

Comenius és a tehetség. Szerkesztette: Kováts Dániel. Bibliotheca Comeniana XXI. Magyar Comenius Társaság, Sárospatak, 2019. 200 o. ISSN 0237-6024

A 2012-ben indult *Magyarországi egyetemi tanárok életrajzi adattára 1848–1944* sorozat első három kötete után ideiglenes szerkesztői nézőpontváltás történt: az alapsokaság új szempontú halmaza vált a vizsgálat tárgyává. Az akadémia és az egyetemek személyi átfedései evidenciának számítanak. A korabeli oktatásigazgatás vallási meghatározottságát tekintve továbbra is indokolt a felekezeti szempontú megközelítés. A kiindulópontot az a 467 személy képezte, akik mint megválasztott akadémikusok 1920–1944 között éltek. Közülük a kötetben 86 református, 66 evangélikus és 7 unitárius vallású MTA-tag családtörténeti és személyi adatai szerepelnek. Nem szimpla életrajzokról van szó. A szülők és nagyszülők státusza, a fizetési osztályokban megnyilvánuló társadalmi rangcímek (méltóságos, nagyságos, tekintetes, „új” tekintetes), a mobilitási pályák, s mindezek iskolázottsági, foglalkozási, tevékenység szerkezeti elemeinek a kísérő tanulmányokban leírt vizsgálata számos új kutatási eredményt hozott, jelentősen gazdagítva ezzel a hazai történeti szociológiát.

Kovács I. Gábor–Takács Árpád: A Magyar Tudományos Akadémia tagjai a két világháború közötti magyar tudáselitben I. A protestáns felekezeti-művelődési alakzatokhoz tartozók ösfái. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018. 436 o. ISBN 978-963-489-026-3

Ezt a könyvet nem érdemes „csak úgy” kézbe venni. Befogadása, megértése, ha előképzettséget nem is feltétlenül, de előismereteket mindenképpen igényel. Az elemzésre kiválasztott filmek – mint a mondanivaló alátámasztására hivatott „nyersanyag” – előzetes megtekintése nélkül ugyanis az olvasó sem mire sem jut. Ráadásul az utóbbi évtizedek olyan alkotásairól van szó, amelyek jellegük-nél fogva sem ígérnek könnyű szórakozást. A teljesség igénye nélkül említem Lars von Trier *Antikrisztus*; Médea és *Melankólia*, David Lynch *Inland Empire* és *Mulholland Drive*, David Cronenberg *Karambol*, Darren Aronofsky *Fekete hattyú*, Stanley Kubrick *Tágra zárt szemek* című filmjeit. Közös bennük a főszerepet játszó nők filmbeli valóságos és elképzelt világainak párhuzamosságán, illetve átjárhatóságán alapuló elbeszélés, amely a nézők többsége számára elsőre alig ért(elmez)hető. A lineáris vonalvezetéshez szokott agy az idősíkváltásokkal még csak elbaldogul, de mi a helyzet pl. az ugyanazon színész által játszott különböző karakterek időben párhuzamos, olykor fiktív cselekményeivel? Ha javasolhatok sorrendet: 1. filmnézés, 2. könyvolvasás, 3. ismét filmnézés – s lehet, hogy megint lapozni kell.

Kérchy Vera: Médea lányai. Performatív aktusok a kortárs film „színpadán”. Pompeji Alapítvány, Szeged, 2019. 168 o. ISBN 978-963-89000-5-0

Albert CAMUS

A pestis (részlet)

„Első ízben esett meg tehát, hogy a »pestis« szót kimondták. A történet eme pillanatában, midőn Bernard Rieux éppen az ablakon néz ki, legyen szabad az elbeszélőnek igazolnia az orvos határozatlanságát és meglepetését, mert ő is ugyanúgy fogadta az eseményeket, mint a legtöbb polgártársunk, bizonyos árnyalati eltérésekkel. A csapás végeredményben megszokott dolog, de amikor lesújt ránk, nehezen hiszünk a csapásban. Ugyanannyi pestis volt már a világon, mint amennyi háború. És mégis, a pestisek és a háborúk az embereket mindig készületlenül találják. Rieux doktort is készületlenül találta, akárcsak polgártársainkat. Így válik érthetővé az orvos habozása. Így válik érthetővé az is, amiért a nyugtalanság és a bizakodás közt hanyódot. Ha kitör egy háború, ezt mondják az emberek: „Nem tarthat sokáig, hiszen merő ostobaság.” Semmi kétség, hogy egy háború valóban merő ostobaság, ám ez nem gátolja meg abban, hogy sokáig tartson. Az ostobaság mindig rendületlen, s erre rá is jönne az ember, ha nem gondolna mindig önmagára. Polgártársaink ebben a tekintetben olyanok voltak, mint a többi ember, önmagukra gondoltak, más szóval humanisták voltak: nem hittek a csapásban. A csapás nem emberszabású, bebeszéljük tehát magunknak, hogy a csapás valószerűtlen, rossz álmom, majd csak elmúlik. De nem mindig múlik el, egyik rossz álmom jön a másik rossz álmom után, és az emberek múlnak el, és elsősorban a humanisták, mert nem voltak elővigyázatosak. A mi polgártársaink sem voltak vétkesebbek, mint bárki más, csupán a szerénységről feledkeztek meg, ennyi volt az egész. Azt hitték, hogy az ő számukra még minden lehetséges, amiből az következik, hogy a csapások viszont nem lehetségesek. Csak kötötték az üzleteket, készülődtek utazásaikra, nézeteik voltak. Hogyan is gondoltak volna a pestisre, mely megsemmisíti a jövőt, az utazgatást, vitatkozást? Azt hitték, szabadok, pedig soha senki nem lesz szabad addig, ameddig csapások lesznek.”

(1947)

Rovatunk a szépirodalom mindenkori helyzetértékelő és programadó felelősségére fókuszál, történelmi idők példáiival. Az idézet forrása: Albert Camus: *A pestis* [La Peste]. Fordította: Györy János. In: *Albert Camus regényei*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1970. 133. o.

